

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΓΕΡΜΑΝΙΑ 1945: Η ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

**ΠΟΤΕ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ
ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ
Ο ΧΡΙΣΤΟΣ;**

**Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ
ΤΟΥ ΤΑΤΖΙΚΙΣΤΑΝ, 1992-1997**

**Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ
ΤΟΥ ΠΙΟΤΡ ΣΤΟΛΙΠΙΝ, 1911**

**ΤΑΛΩΣ, ΑΜΥΝΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΕΓΚΑΙΡΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΗΝ
ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ**

**ΟΛΥΜΠΙΑΔΑ, Η ΜΗΤΕΡΑ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ**

**ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ,
ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ
«ΠΑΡΕΝΘΕΣΗ»
ΣΤΗΝ ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ**

ISSN 1107-0285

9 771107 028006

ΤΟ ΓΙΟΡΤΑΖΕΙΣ;

Red Velvet
Σοκολάτα
2,90€

ΒΙΤΕ
Μελομακάρονο
τεμάχιο 0,50€ / 4αδα 1,80€

ΒΙΤΕ
Κουραμπιές
τεμάχιο 0,50€ / 4αδα 1,80€

my
DELIVERY

E-ORDER
www.gregorys.gr

f
gregorys.gr

g
gregorysgr

Download app!

Γρηγόρης

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΟΤΑΝ Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ έφθανε στο τέλος του, οι Σύμμαχοι είχαν σαν σύνθημα το «όχι ένα νέο 1933». Αυτό τους έδωσε το άλλοθι του σκοπού που αγιάζει τα μέσα. Ποιός όμως πραγματικά ήταν αυτός ο «σκοπός», η επικράτηση του αμερικανισμού, η εδραίωση του σταλινισμού ή το αλτρουιστικό όραμα για μία παγκόσμια ειρήνη;

Ο στόχος των Δυτικών ήταν η απόλυτη εξάλειψη του εθνικοσοσιαλισμού. Τούτο θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο προκαλώντας σοκ και δέος στους ηττημένους. Η καταστροφή πόλεων άνευ στρατηγικής σημασίας και η μαζική εξόντωση αμάχων δεν θα άφηνε περιθώριο στον γερμανικό λαό να αποτολήσει μία αναβίωση των ναζιστικών ιδεολογιών στο μέλλον. Η θύμηση όλου αυτού του πόνου και του ποταμού αίματος θα λειτουργούσε αποτρεπτικά στην ενδεχόμενη απόπειρα επανεμφάνισης των ακραίων εθνικιστικών κινημάτων στην Ευρώπη. Αυτή ήταν η άποψη του Αϊζενχάουερ, η οποία και εφαρμόστηκε.

Ο εξ ανατολών Σύμμαχος, η Σοβιετική Ένωση, λειτουργήσε με ακόμη περισσότερη βιαιότητα, έχοντας όμως διαφορετικό σκοπό από εκείνο των Δυτικών. Ο Στάλιν γνώριζε πως μετά από την «πτώση» του Χίτλερ, θα ξεσπούσε ένας νέος «πόλεμος», αυτός μεταξύ της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ. Σίγουρα θα ήταν ένας «Ψυχρός» πόλεμος, ο οποίος ίσως να εξελισσόταν και σε «Θερμό». Συνεπώς η προτεραιότητα του Στάλιν ήταν να εδραιώσει την κυριαρχία του στο εσωτερικό και να αποκτήσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη σφαίρα επιρροής. Αυτό θα επιτυχανόταν με την απόλυτη εξόντωση των μη σταλινικών στοιχείων στην επικράτειά του. Το μέσο για την επίτευξη αυτού του σκοπού θα ήταν το εκδικητικό μένος των στρατιωτών του, οι οποίοι είχαν βιώσει τις ναζιστικές θηριωδίες κατά τα προηγούμενα χρόνια. Οι Σοβιετικοί δημιούργησαν στρατόπεδα θανάτου, βασάνισαν χιλιάδες Γερμανούς, δολοφόνησαν μαζικά γυναικόπαιδα και ηλικιωμένους και ισοπέδωσαν εκατοντάδες πόλεις και χωριά. Παρομοίως και οι Δυτικοί, αλλά σε μικρότερο βαθμό, πρόέβησαν σε εγκλήματα πολέμου, φυλάκισαν και βιαιοπράγησαν σε βάρος Γερμανών αμάχων.

Εκείνη τη χρονική περίοδο έλαβε χώρα η μεγαλύτερη στην ιστορία της ανθρωπότητας βίαιη μετακίνηση πληθυσμών και η μεγαλύτερη σε μαζικότητα εκκένωση κατοικημένων περιοχών διά θαλάσσης. Το 1/5 των ιστορικά γερμανικών εδαφών χάθηκε για πάντα, οι πρόσφυγες ξεπέρασαν τα 13 εκ. και οι εξοντωμένοι άμαχοι και τραυματίες στρατιώτες υπολογίζονται σε περισσότερους από 3,5 εκ. σε χρονικό διάστημα λίγων μηνών. Ωστόσο ουδείς από τη διεθνή κοινότητα έχει τολήσει να κάνει λόγο περί γενοκτονίας των Γερμανών της Ανατολικής Πρωσίας, όταν για παράδειγμα στη σύγχρονη εποχή (και δικαίως) ένα μεγάλο μέρος της διεθνούς κοινότητας έχει αναγνωρίσει τη Γενοκτονία των Αρμενίων με θύματα 1,5 εκ. νεκρούς σε χρονικό διάστημα 8 ετών.

Η εκδικητική manía των νικητών στρατιωτών εργαλειοποιήθηκε και ενισχύθηκε μέσω της προπαγάνδας, όπως παλαιότερα η γκεμπελική προπαγάνδα φανάζει το πλήθος, διαχωρίζοντας τους «άριους» από τους «υπάνθρωπους μπολσεβίκους». Όμως η πραγματικότητα είναι ότι ναζιστές και σοβιετικοί (κυρίως Ρώσοι, Πολωνοί και Τσέχοι) εξόντωσαν εκατομμύρια ανθρώπους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Όλοι οι παραπάνω ευθύνονται για τον θάνατο χιλιάδων ανθρώπων σε «πορείες θανάτου». Όπως τα ναζιστικά στρατεύματα λεηλάτησαν αρχαιολογικούς και πολιτισμικούς θησαυρούς από τις κατεκτημένες χώρες και πυρπόλησαν χωριά και πόλεις, παρομοίως και οι Σύμμαχοι δεν άφησαν λίθο επί λίθου σε γερμανικές πόλεις και κατέστρεψαν ιστορικά μνημεία. Όπως το εθνικιστικό μένος των «αρίων» δημιούργησε τα γκέτο, έτσι και οι νικητές εφαρμόσαν την «Πολιτική της Μη Συμφιλίωσης». Αλλωστε όπως είχε πει κάποτε και ο Μάνος Χατζιδάκις, «όταν συνηθίζεις το τέρας, αρχίζεις να του μοιάζεις».

Διονύσιος Ν. Μουσμούτης
Εκδότης - Διευθυντής

ΤΕΥΧΟΣ # 642 / ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2021

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ

Η βομβαρδισμένη Κολωνία (31 Μαΐου 1942).

Πηγή: <https://www.archives.gov/research/catalog>

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Νίκος Βατόπουλος, Βαγγέλης Κούμπουλης
ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν.

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης

Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου·
Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης

και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου·
Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης

και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών·
Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας

Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών·
Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης

Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | conkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Ευάγγελος Κωσταρέλης

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα
(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:

Reuters Photo

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάρχει στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

- 6** Τα επιτάφια άθλα της
Ολυμπιάδας
ΤΟΥ ΡΟΜΠΙΝ ΓΟΥΟΤΕΡΦΙΛΝΤ

- 20** Πότε πραγματικά γεννήθηκε ο
Χριστός;
ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

- 33** Γερμανία 1945: Η σκοτεινή
πλευρά της ειρήνης
ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

- 49** Ηλίας Τσιριμώκος (1907-1968)
ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

- 66** Τάλως, Το αμυντικό σύστημα
έγκαιρης προειδοποίησης,
διοίκησης και επικοινωνίας
την εποχή του χαλκού
ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΡΑΜΜΟΥ

- 76** Ο εμφύλιος πόλεμος του
Τατζικιστάν (1992-1997)
ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Θ. ΧΑΛΑΤΣΗ

- 92** Η δολοφονία του
Πιότρ Στολίπιν,
πρωθυπουργού της Ρωσίας
στην όπερα του Κιέβου, 1911
ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

- 106** Η δύσβατη διαδρομή της Έλεν
Κέλερ
ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

- 120** Το Χθες
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

- 122** Επικαιρότητα
ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

- 124** Βιβλία
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

- 128** Σταυρόλεξο
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ
-

641 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2021

640 / ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2021

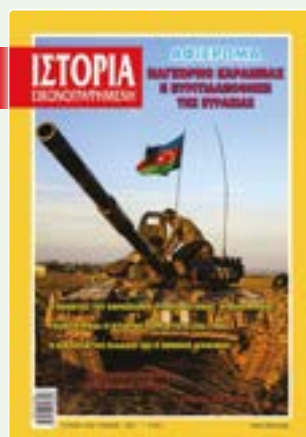
639 / ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2021

638 / ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2021

637 / ΙΟΥΛΙΟΣ 2021

636 / ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

**Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας**

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 25%** ΕΝΤΥΠΗ
41% ΨΗΦΙΑΚΗ
- ▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**
- ▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ	50 €	25
ΚΥΠΡΟΣ	100 €	50
ΕΥΡΩΠΗ	110 €	55
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	120 €	60

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 35€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ ΕΠΙΠΡΟΣΘΕΤΗ
ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ **10%**

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΤΑ ΕΠΙΤΑΦΙΑ ΑΘΛΑ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΔΑΣ

ΤΟΥ ΡΟΜΠΙΝ ΓΟΥΟΤΕΡΦΙΑΝΤ

Όταν ο Αλέξανδρος Γ', γνωστότερος ως Μέγας Αλέξανδρος, πέθανε στη Βαβυλώνα στις 11 Ιουνίου του 323 π.Χ., μην έχοντας φτάσει ακριβώς τα 33, άφησε την εκκολαπτόμενη αυτοκρατορία του σε κατάσταση χάους. Όταν ηρέμησαν κάπως τα πράγματα, βρέθηκε μια συμβιβαστική λύση και η μακεδονική αυτοκρατορία βρέθηκε στη δύσκολη και ανορθόδοξη θέση να έχει δύο βασιλείς. Ακόμα χειρότερα, κανένας εκ των δύο δεν ήταν πλήρως ικανός. Ο Φίλιππος Γ' (περίπου 358-317 π.Χ.), ο ετεροθαλής αδελφός του Αλέξανδρου, ήταν μεν ενήλικας, αλλά είχε χαμηλή νοημοσύνη· ο άλλος βασιλιάς, ο Αλέξανδρος Δ' (περίπου

Το Ανάκτορο Α, στην Ακρόπολη Όρραον, όπου πέρασε την εφηβική της ηλικία η Ολυμπιάδα.

323-309 π.Χ.), ο γιος του Αλέξανδρου Γ', ήταν ακόμη βρέφος. Ο Περδίκκας (περίπου 360-320 π.Χ.), το δεξί χέρι του Αλέξανδρου, κατέλαβε την εξουσία και όρισε τον εαυτό του αντιβασιλέα και προστάτη τους.

Αυτή η συνταγή για καταστροφή εστίασε τις διχαστικές φιλοδοξίες των Διαδόχων του Αλέξανδρου. Υπήρχε η σημαντική πιθανότητα να συσπειρωθούν οι φατρίες γύρω από τον έναν ή τον άλλον βασιλιά και να επιχειρήσουν να πάρουν τον έλεγχο της αυτοκρατορίας στο όνομά του. Οι ιστορίες των επόμενων χρόνων είναι μπερδεμένες, αλλά ακολουθώντας ένα νήμα, εκείνο της μητέρας του Αλέξανδρου, της Ολυμπιάδας (περίπου 375-316 π.Χ.), μπορούμε να πάρουμε μια ιδέα από την ταραχώδη δυναμική εκείνης της περιόδου καθώς και από την ίδια τη δυναμική φύση της Ολυμπιάδας, που ήταν τόσο ασυνήθιστη για μια γυναίκα αυτής της εποχής.

Κεφαλή του Αλέξανδρου, περίπου 330 π. Χ., (Μουσείο Ακρόπολης). ΔΕΞΙΑ: Χρυσό περίπτο στο οποίο απεικονίζεται η Ολυμπιάδα (Μυρτάλη, Στρατονίκη), (Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο).

Δηλητηριώδεις φήμες

Τον καιρό που πέθανε ο Αλέξανδρος, η Ολυμπιάδα ζούσε στη γειτονική Ήπειρο, την πατρίδα της. Δεν μπορούσε να ανεχθεί τον Αντίπατρο, τον αντιβασιλέα που είχε αφήσει ο Αλέξανδρος ως επικεφαλής της Μακεδονίας κατά τη διάρκεια των περιπετειών του στην Ανατολή, και άρχισε κατευθείαν να υποκινεί καταστάσεις εις βάρος του. Διέδωσε τη φήμη ότι ο γιος της δεν πέθανε από φυσικά αίτια, αλλά ότι δηλητηριάστηκε από μέλη της οικογένειας του Αντίπατρου. Επέτρεψε το συμπέρασμα ότι ο ίδιος ο Αντίπατρος ήταν πίσω από όλα αυτά.

Είχε καλή επιχειρηματολογία. Δεν ήταν μόνο το ότι συχνά εκδηλωνόταν βία στη μακεδονική αυλή, αλλά τα παρατεταμένα συμπτώματα του Αλέξανδρου δεν ήταν ασύμβατα με την επίδραση ενός δηλητηριού που δρούσε αργά, όπως ο λευκός ελλέβορος. Η Ολυμπιάδα μπορούσε να επικαλεστεί και το κίνητρο και την ευκαιρία. Μήνες πριν πεθάνει, ο Αλέξανδρος είχε διατάξει τον Αντίπατρο να παραιτηθεί από την αντιβασιλεία και να παρουσιαστεί στη Βαβυλώνα. Αυτό δεν ήταν μόνο ταπεινωτικό αλλά πιθανότατα και μία θανατική ποινή και ο Αντίπατρος δεν έδειξε καμία προθυμία να υπακούσει στις διαταγές του βασιλιά του.

Σε ό,τι αφορά την κατάλληλη ευκαιρία, τουλάχιστον δύο από τους γιους του Αντίπατρου βρίσκονταν στη Βαβυλώνα. Ο Κάσσανδρος ήταν ήδη εκεί για κάποιες μόνο εβδομάδες, με την αποστολή να παρακαλέσει για τη διατήρηση του πατέρα του στο αξίωμά του. Ο Ιόλας βρισκόταν εκεί από καιρό. Και ποια ήταν η δουλειά του; Να είναι οιοκόχος του βασιλιά. Και πότε είχε αρρωστήσει ο Αλέξανδρος; Ακριβώς μετά από ένα γλέντι με άφθονο ποτό στο οποίο είχε σερβιριστεί από τον Ιόλα.

Ήταν μια αποτελεσματική φήμη. Οι

στόχοι της Ολυμπιάδας δεν ήταν μόνο αρνητικοί – να απομακρύνει τον Αντίπατρο και την οικογένειά του από τη θέση ισχύος τους στη Μακεδονία. Ο στόχος της ήταν να δει τον εγγονό της, Αλέξανδρο Δ', να ενηλικιώνεται και να καταλαμβάνει τον θρόνο. Σε αυτό αφιέρωσε όλη την υπόλοιπη ζωή της, αν και πρέπει να γνώριζε ότι οι Μακεδόνες βασιλείς που ήταν παιδιά σπάνια επιβίωναν για πολύ καιρό.

Η ψευδαίσθηση της ειρήνης

Στα επόμενα δύο χρόνια, η πιθανότητα ενός πολέμου έγινε μία βεβαιότητα, κατά κύριο λόγο εξαιτίας της Ολυμπιάδας. Ωστόσο, οι Διάδοχοι διατήρησαν το πρόσχημα μίας ειρηνικής συνύπαρξης. Το βασικό εργαλείο αυτής της υποτιθέμενης καλής σχέσης ήταν ο αρραβώνας της κόρης του Αντίπατρου, Νίκαιας με τον Περδίκκα. Αλλά το τελευταίο πράγμα που ήθελε να δει η Ολυμπιάδα ήταν να ανέχεται ο Περδίκκας τον Αντίπατρο στην Μακεδονία· ήθελε να φύγει ο εχθρός της. Και είχε ένα δικό της όργανο – την κόρη της, Κλεοπάτρα, την κανονική αδελφή του Αλέξανδρου.

Γνωρίζοντας για τον αρραβώνα του Περδίκκα με τη Νίκαια, η Ολυμπιάδα τού προσέφερε την Κλεοπάτρα στη θέση της Νίκαιας. Αυτό ήταν ένα βασικό στοιχείο του σχεδίου της Ολυμπιάδας για να δει τον εγγονό της στον μακεδονικό θρόνο. Ήθελε να γυρίσει ο Περδίκκας με εντυπωσιακό τρόπο στη Μακεδονία, παντρεμένος με την αδελφή του Αλέξανδρου, να καλωσοριστεί από τη μητέρα του Αλέξανδρου, με δύο βασιλείς και τη σορό του Αλέξανδρου από πίσω του, όντας επικεφαλής του στρατού με τον οποίο ο Αλέξανδρος κατέκτησε την Ανατολή. Υπό αυτές τις συνθήκες ο Αντίπατρος δεν θα είχε μέλλον. Εκτός απρόοπτων ατυχημάτων, ο Περδίκκας θα

«Ο Δίας αποπλανεί την Ολυμπιάδα», τοιχογραφία του Τζιούλιο Ρομάνο, 15ος αιώνας, (Μάντοβα, Παλάτσο ντελ Τε).

ήταν ο μοναδικός ηγεμόνας της αυτοκρατορίας μέχρι την ενηλικίωση του Αλέξανδρου Δ'. Κατά πάσα πιθανότητα, η Ολυμπιάδα θα έβρισκε έναν τρόπο για να ξεφορτωθεί τον Φίλιππο Γ', τον αντίπαλο του εγγονού της. Το είχε ξανακάνει παλαιότερα.

Όσο γλυκιές και αν ήταν αυτές οι φαντασιώσεις περί εκδίκησης, η πραγματικότητα ήταν πολύ πιο ανησυχητική και σύνθετη. Μια άλλη ισχυρή Μακεδόνισσα πριγκίπισσα έδειχνε σημάδια μιας φιλοδοξίας που πλησίαζε εκείνη της Ολυμπιάδας. Ακόμα και παρά την επιθυμία του Περδίκκα, το 321 π.Χ. η 16χρονη Ανταία (περίπου 338-317 π.Χ.) προχώρησε με τον γάμο της με τον Φίλιππο Γ'. Αυτή η κίνηση μπορούσε εξ αρχής να ενοχλήσει την Ολυμπιάδα. Οποιοσδήποτε γιος που θα έκανε ο Φίλιππος θα ήταν εύλογος υπο-

ψήφιος για τη βασιλεία, και δε θα ήταν πολύ νεότερος από τον Αλέξανδρο Δ'. Ήταν ένα ακόμη πλήγμα για τον εγγονό της. Επομένως, τώρα δεν ήταν μόνο η Ολυμπιάδα εναντίον των Αντιπατριδών, αλλά ο κλάδος της βασιλικής οικογένειας από την πλευρά της Ολυμπιάδας εναντίον της Ευρυδίκης (το όνομα που πήρε η Ανταία όταν έγινε βασίλισσα).

Παρά το εμπόδιο, το σχέδιο της Ολυμπιάδας πήγε καλά στην αρχή. Όταν έμαθε ο Αντίπατρος ότι ο Περδίκκας φλέρταρε με την Κλεοπάτρα, λίγες εβδομάδες αφού παντρεύτηκε τη Νίκαια, ξεκίνησε αμέσως να προετοιμάζεται για πόλεμο. Ήταν μία σύρραξη στην οποία η Ολυμπιάδα περίμενε με σιγουριά ότι θα έχανε ο Αντίπατρος. Αλλά δεν έχασε. Το 320 ο Περδίκκας δολοφονήθηκε από τους ίδιους του τους αξιωματικούς κατά τη

Τετράδραχμο του Φιλίππου Β΄, όπου απεικονίζεται έφιππος φορώντας τσόχινο καπέλο και χλαμύδα.

διάρκεια μιας κακοσχεδιασμένης εισβολής στην Αίγυπτο, όπου ο σατράπης Πτολεμαίος είχε συμμαχήσει με τον Αντίπατρο. Μέχρι την άνοιξη του 319, οι σύμμαχοι του Περδίκκα στη Μικρά Ασία (κυρίως ο Ευμένης ο Καρδιανός, ένας από τους λίγους Έλληνες στο στενό περιβάλλον του Αλέξανδρου) είχαν ηττηθεί από τον Αντίγονο τον Μονόφθαλμο (382-391 π.Χ.), τον στρατηγό που διορίστηκε από τον Αντίπατρο προκειμένου να χειριστεί τις υποθέσεις στην Ασία. Η νίκη του Αντίπατρου έφερε τους δύο βασιλείς στα χέρια του. Τώρα ήταν ο αντιβασιλέας και ήταν ακόμα ασφαλής στη Μακεδονία. Η Ολυμπιάδα ήταν σε χειρότερη κατάσταση απ' ό,τι πριν, χωρίς συμμαχούς και όχι πιο κοντά στο να πραγματοποιήσει τους στόχους της.

Η ομορπονίστρια Ολυμπιάδα

Τελικά, όπως αποκαλύφθηκε, είχε έναν σύμμαχο: τον θάνατο. Ο Αντίπατρος πέθανε μερικές εβδομάδες αργότερα, το καλοκαίρι του 319. Το τέλος του δεν ήταν αναπάντεχο αφού ήταν περίπου 80 χρόνων, αλλά διατάραξε την απατηλή σταθερότητα που είχε δημιουργήσει η κυριαρ-

χία του. Για άλλη μια φορά, η Ολυμπιάδα μπορούσε να εκμεταλλευτεί τη ρευστή κατάσταση. Για άλλη μια φορά, έτσι κι έκανε.

Ο Αντίπατρος είχε ορίσει με διάταγμα ότι θα τον διαδεχόταν στη θέση του αντιβασιλέα της Ευρώπης ο Μακεδόνας στρατηγός Πολυπέρχων (περίπου 385-περίπου 303 π.Χ.), και ότι ο γιος του, Κάσσανδρος (περίπου 354-297 π.Χ.) θα ήταν ο υπαρχηγός του Πολυπέρχοντα. Αυτή η απόφαση δεν ικανοποίησε τον Κάσσανδρο, ο οποίος περίμενε ότι θα κληρονομούσε την αντιβασιλεία του πατέρα του. Προσπάθησε να βρει υποστήριξη στη Μακεδονία, αλλά ο Πολυπέρχων είχε εξαιρετική καταγωγή και τον είχε ξεχωρίσει ο ίδιος ο Αλέξανδρος ως πιθανό αντικαταστάτη του Αντίπατρου στη θέση του αντιβασιλέα. Χωρίς να μπορεί να βρει επαρκή υποστήριξη στην πατρίδα του, ο Κάσσανδρος έφυγε από τη Μακεδονία το φθινόπωρο του 319 και πήγε να βρει τον Αντίγονο στη Μικρά Ασία.

Με τη σύναψη συμμαχίας με τον Αντίγονο, δεν υπήρχε καμία αμφιβολία για τις προθέσεις του Κάσσανδρου: να διώξει

Αργυρός στατήρας του Περδίκκα Β΄.

τον Πολυπέρχοντα από την Πέλλα με τη βοήθεια του πλούτου και των δυνάμεων του Αντίγονου και να κυβερνήσει τη Μακεδονία ο ίδιος ως αντιβασιλέας. Εντωμεταξύ, ο Αντίγονος ξεκίνησε να σταθεροποιεί τη θέση του στη Μικρά Ασία με το να εξοντώνει πιθανούς εχθρούς και να στρατολογεί τον Ευμένη για να δουλέψει για αυτόν.

Ο Αντίγονος, ο Κάσσανδρος και ο Ευμένης ήταν φοβεροί εχθροί για τον Πολυπέρχοντα. Όμως εκείνος ήταν έξυπνος. Γνωρίζοντας ότι το τελευταίο πράγμα που θα ήθελε να δει η Ολυμπιάδα ήταν να βρίσκεται ο εγγονός της υπό τον έλεγχο του Κάσσανδρου –του απεχθούς γιου ενός μισητού πατέρα– ο Πολυπέρχων τής έγραψε, καλώντας την να γυρίσει στη Μακεδονία και να αναλάβει την αντιβασιλεία του Αλέξανδρου Δ΄. Η παρουσία της δίπλα του θα ενίσχυε κατά πολύ τη θέση του. Τόσο οι εσωτερικοί όσο και οι εξωτερικοί εχθροί θα δίσταζαν να επιτεθούν στη Βασιλομήτορα.

Η προσφορά του Πολυπέρχοντα ήταν ακριβώς ό,τι χρειαζόταν η Ολυμπιάδα, αλλά ακόμα δίσταζε. Υπήρχαν φατρίες στη Μακεδονία που δεν θα καλοδέχονταν την επιστροφή της ή την υπαινισ-

σόμενη ανύψωση του Αλέξανδρου Δ΄ εις βάρος του Φιλίππου Γ΄. Αποφάσισε να περιμένει για λίγο. Η άλλη επείγουσα ανάγκη του Πολυπέρχοντα η ανεύρεση ενός συμμάχου για να απασχολήσει τον Αντίγονο στην Ασία – για να τον σταματήσει από το να προελάσει απλώς στη Μακεδονία και να εγκαταστήσει τον Κάσσανδρο ως αντιβασιλέα. Γνωρίζοντας την αφοσίωση του Ευμένη στην Ολυμπιάδα και υποπευδόμενος ότι η συμφωνία του με τον Αντίγονο μπορεί να ήταν ομορποτιστική, ο Πολυπέρχων πλησίασε τον Ευμένη με την προσφορά να τον κάνει Βασιλικό Στρατηγό της Ασίας αντί για τον Αντίγονο. Θα του έδινε αρκετά χρήματα και στρατιώτες και, θεωρητικά, όλοι οι κυβερνήτες της Ασίας θα ήταν υφιστάμενοί του. Ο Ευμένης είχε ήδη καλοπιαστεί από επιστολές της Ολυμπιάδας και τώρα, την άνοιξη του 318, αθέτησε τη συμφωνία του με τον Αντίγονο.

Διπλωματικό πραξικόπημα

Οι διπλωματικές ικανότητες του Πολυπέρχοντα, τού είχαν χρησιμεύσει, αλλά χρειαζόταν ακόμη να εξασφαλίσει την ηπειρωτική Ελλάδα. Πολλές από τις ελλη-

Αίθριο με δάπεδο από επίστρωση μωσαϊκού βότσαλων στην Πέλλα.

νικές πόλεις είχαν μη αρεστές διοικήσεις και φρουρές που είχαν εγκατασταθεί από τον Αντίπατρο, και ήταν πιθανό αυτές να ήταν πιστές στον Κάσσανδρο, τον γιο του Αντίπατρου. Η απάντηση του Πολυπέρχοντα ήταν τολμηρή. Έγραψε μια ανοιχτή επιστολή σε όλες τις ελληνικές πόλεις στο όνομα των βασιλέων προσφέροντας να υποστηρίξει τις δημοκρατικές τους φαιρίες εναντίον των ολιγαρχιών που είχαν επιβληθεί από τον Αντίπατρο. Αυτή ήταν μία παρακινδυνευμένη κίνηση: στο παρελθόν τα δημοκρατικά στοιχεία των ελληνικών πόλεων ήταν αυτά που έτειναν να αντιτίθενται στη μακεδονική διακυβέρνηση.

Πράγματι, αυτή η κίνηση του Πολυπέρχοντα δεν δούλεψε ακριβώς. Πήρε με το μέρος του την Αθήνα για ένα σύντομο διάστημα, χρησιμοποιώντας στρατιωτικές δυνάμεις για να στηρίξει τους εκεί δημοκρατικούς και προσεταιρίστηκε μερικές πόλεις στην Πελοπόννησο με μεγαλύτερη διάρκεια αλλά

απέτυχε παταγωδώς στη Μεγαλόπολη. Ούτε μπόρεσε να εμποδίσει τον Κάσσανδρο από το να καταλάβει τον Πειραιά, το λιμάνι και «σωσίβιο» της Αθήνας, με στρατιώτες και πλοία που τού προμήθευσε ο Αντίγονος. Ο Κάσσανδρος σκόπευε να χρησιμοποιήσει τον Πειραιά ως το σημείο εκκίνησης για την απόπειρά του εναντίον της Μακεδονίας.

Παρά την απουσία στρατιωτικής επιτυχίας, ο Πολυπέρχοντας κέρδισε ένα τεράστιο διπλωματικό πραξικόπημα όταν η Ολυμπιάδα αποφάσισε επιτέλους να συνεργαστεί μαζί του και να γίνει η προστάτιδα του Αλέξανδρου του Δ' και, ουσιαστικά, η βασίλισσα της Μακεδονίας. Μπορεί ο Πολυπέρχοντας να μην ήταν ο πιο ικανός στρατηγός, όμως ήταν ο μόνος στη διάθεση της Ολυμπιάδας και εκείνη χρειαζόταν αυτού του είδους τη δύναμη περισσότερο από οτιδήποτε άλλο.

Ωστόσο, στο στρατιωτικό μέτωπο, τα πράγματα πήγαν σύντομα από το κακό

Ερείπια στην αρχαία Πύδνα.

στο χειρότερο, όταν ολόκληρος ο στόλος του Πολυέροντα αφανίστηκε στον Ελλήσποντο. Τώρα είχε αποκοπεί από τον Ευμένη, ο οποίος είχε αποδράσει στην Κιλικία για να ξεφύγει από την οργή του Αντίγονου μετά την αποστασία του. Δεν υπήρχαν πολλά εμπόδια για να σταματήσουν τον Αντίγονο από το να περάσει τον Βόσπορο και να έρθει στη Μακεδονία με αυτόν τον τρόπο. Αλλά ο Μονόφθαλμος δεν ήταν ακόμη έτοιμος να εισβάλει. Ήθελε να διαχειριστεί πρώτα τον Ευμένη. Αφησε το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών του με ικανούς στρατηγούς για να προστατεύσουν τη Μικρά Ασία, εμπιστεύτηκε τον πόλεμο στον Κάσσανδρο και κατευθύνθηκε νοτιοανατολικά ακολουθώντας τον αποστάτη Ευμένη, μακριά από την ιστορία μας. Αρκεί να πούμε ότι ο Αντίγονος έγινε, για παραπάνω από 12 χρόνια, ο πιο ισχυρός άνδρας στον δυτικό κόσμο και ο εγγονός του ίδρυσε τη δυναστεία

που κυβέρνησε την Μακεδονία μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση.

Γκρεμισμένο όνειρο

Ακόμα και αν η θέση του Πολυέροντα ήταν ασταθής, τουλάχιστον είχε την Ολυμπιάδα στο πλευρό του. Είχε εναποθέσει πολλές από τις ελπίδες του σε εκείνη και το καλοκαίρι του 317 πήγε στην Ήπειρο, παίρνοντας μαζί του τον Αλέξανδρο Δ΄. Σχεδίαζε να συνοδεύσει την Ολυμπιάδα πίσω στη Μακεδονία. Αναρωτιέται κανείς πώς ήταν η πρώτη συνάντηση ανάμεσα στην Ολυμπιάδα, το αγόρι-βασιλιά και τη Βακτριανή μητέρα του, Ρωξάνη.

Σίγουρα ονειρεύονταν μια λαμπερή επιστροφή, γεμάτη μεγαλοπρέπεια και πλήθη που θα ζητοκραύγαζαν. Αν όντως ίσχυε αυτό, εκείνο το όνειρο γκρεμίστηκε βίαια. Το μόνο πλήθος που τους συνάντησε ήταν ένας στρατός και η μόνη λάμψη ήρθε από πανοπλίες. Εκμεταλλευόμενη την απουσία του Πολυέροντα

Νόμισμα του Κάσσανδρου, (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

να και την αποτυχία του ως στρατιωτικού ηγέτη, η Ευρυδίκη έβαλε τον σύζυγό της Φίλιππο Γ' (ένα πιόνι σε όλη την άθλια ζωή του) να γράψει σε όλους τους πρωταγωνιστές, ανακοινώνοντας ότι, ως βασιλιάς, διέταζε τον Πολυέρχοντα να παραιτηθεί από την αντιβασιλεία και από τη διοίκηση των ενόπλων δυνάμεων υπέρ του Κάσσανδρου.

Γυναίκες στον πόλεμο

Η ύπαρξη δύο βασιλέων ήταν πάντα ανώμαλη και δυνητικά εκρηκτική. Όμως τώρα, για πρώτη φορά, οι δύο αυλές σχημάτισαν χωριστά στρατόπεδα και δεν υπήρχε καμία αμφιβολία ότι μόνο ένας βασιλιάς θα επιβίωνε της κρίσης. Ο Κάσσανδρος έκανε μια πολύ σύντομη επίσκεψη στη Μακεδονία για να επισημοποιήσει την ανάληψη της αντιβασιλείας από τον ίδιο, αλλά μετά επέστρεψε στις εκστρατείες του στην Πελοπόννησο όπου προσπαθούσε να ανακτήσει τις πόλεις που είχε προσεταιριστεί ο Πολυέρχοντας τον προηγούμενο χρόνο. Περίμενε ότι αυτό θα το κατάφερνε γρήγορα, αλλά τελικά καθυστέρησε.

Στο μεταξύ ο Πολυέρχοντας δεν άργησε να εξαπολύσει επίθεση εναντίον της Ευρυδίκης στη Μακεδονία. Εγκατέστησε την Ολυμπιάδα στη συμβολική κεφαλή ενός στρατού που αποτελούνταν κυρίως από στρατιώτες που παραχώρησε ο Μολοσσός βασιλιάς και ανηψιός της Ολυμπιάδας, Αιακίδης. Με τον Κάσσανδρο απασχολημένο στον νότο, η ίδια η Ευρυδίκη βγήκε για να συναντήσει τους στρατιώτες, επικεφαλής των δικών της δυνάμεων. Τον πρώτο πόλεμο μεταξύ γυναικών, σχολίασε μελοδραματικά ο Δούρις ο Σάμιος, ιστορικός της εποχής. Όπως και να 'χει, ο αγώνας της Ευρυδίκης για εξουσία σταμάτησε απότομα όταν εγκαταλείφθηκε τόσο από τους αξιωματικούς όσο και από τους στρατιώτες που δεν είχαν καμία επιθυμία να πολεμήσουν εναντίον της μητέρας και του γιου του Αλέξανδρου. Άλλωστε, σε τέσσερα χρόνια γάμου, ο Φίλιππος δεν είχε κάνει κάποιον διάδοχο και απ' ό,τι φαινόταν ούτε και επρόκειτο. Ο Αλέξανδρος Δ' ήταν η καλύτερη επιλογή για το μέλλον της Μακεδονίας. Η πτώση της Ευρυδίκης εκτόξευσε την Ολυμπιάδα στο ζενίθ της δύναμης και της επιρροής της.

Όμως, αν ο Πολυέρχοντας προσδοκούσε ότι η Ολυμπιάδα θα παρέμενε μία συμβολική ηγέτιδα, σύντομα κατάλαβε το λάθος του. Εκείνη θεώρησε ότι ήταν η βασίλισσα και συνέχισε επί ποδός πολέμου, όπως ήταν τυπικό μέσα στους μακεδονικούς βασιλικούς κύκλους, αν και συνήθως το αναλάμβαναν οι άνδρες. Φυλάκισε την Ευρυδίκη και τον Φίλιππο Γ' σε ένα μικρό κελί χωρίς παράθυρα στην Πύδνα στη μακεδονική ακτή, και ξεκίνησε τις εκκαθαρίσεις. Καθώς απομάκρυνε δεκάδες πιθανούς εχθρούς που ανήκαν στην αριστοκρατία, εστιάστηκε ιδιαιτέρως στην οικογένεια του Αντίπατρου, καθιστώντας σαφές ότι εκδικούνταν τη δηλητηρίαση του γιου της.

Κώνειο, Θηλιά ή Ξίφος;

Οι εκκαθαρίσεις έφτασαν στο αναπόφευκτο τέλος τους και η Ολυμπιάδα έκανε το μνημειώδες βήμα να σκοτώσει τον Φίλιππο και τη βασιλική σύζυγό του. Το γεγονός ότι ήταν νόμιμος βασιλιάς και ότι είχε υπάρξει νόμιμος βασιλιάς για περισσότερο από έξι χρόνια, δεν την απέτρεψε. Ήταν πιο σχετικό το ότι ήταν αντίπαλος του εγγονού της, στο όνομα του οποίου ήταν τώρα η πραγματική ηγέτιδα της Μακεδονίας. Φημολογείται ότι έστειλε στη 19χρονη Ευρυδίκη κώνειο, μία θηλιά και ένα ξίφος προκειμένου να διαλέξει η ίδια τη μέθοδο εκτέλεσής της. Η Ευρυδίκη διάλεξε τη θηλιά αλλά εκνεύρισε την Ολυμπιάδα με το να κρεμαστεί μόνη της με την ίδια της την ζώνη.

Όμως, η βασιλεία της Ολυμπιάδας ήταν σύντομη. Ο Κάσσανδρος εγκατέλειψε τον πόλεμό του στην Πελοπόννησο και κατευθύνθηκε βόρεια. Επέδειξε στρατηγική ιδιοφυΐα απέναντι σε δυσκολίες που θα έπρεπε να ήταν ανυπέβλητες. Ο Πολυέρχοντας υποχώρησε στην Πελοπόννησο, όπου μερικές πόλεις ήταν ακόμα πιστές σε αυτόν. Όμως δεν ήρθε ποτέ ξανά στο προσκήνιο. Η Ολυμπιάδα μαζί με την βασιλική αυλή τράπηκε σε φυγή στην Πύδνα, όπου ταμπουρώθηκε μαζί με έναν πιστό στρατό. Μπορεί να ήλπιζε σε βοήθεια απ' έξω, όμως οι στρατηγοί της ηττήθηκαν από τον Κάσσανδρο. Όταν ο ανηψιός της, ο Αιακίδης, ο Ηπειρώτης βασιλιάς, προσπάθησε να εισέλθει στη Μακεδονία από τα δυτικά για να τη βοηθήσει, βρήκε τα μονοπάτια στα βουνά να έχουν καταληφθεί από τις δυνάμεις του Κάσσανδρου. Σε ό,τι αφορά τον Ευμένη, αν και η Ολυμπιάδα δεν είχε τρόπο να το γνωρίζει, επρόκειτο να ηττηθεί και να εκτελεστεί από τον Αντίγονο στο μακρινό Ιράν. Κατά τη διάρκεια του φθινοπώρου και του χειμώνα του 317/316 π.Χ. ο Κάσσανδρος πολιορκήσε

Καμέο του 4ου αιώνα π. Χ. στο οποίο απεικονίζονται ο Μέγας Αλέξανδρος και η μητέρα του Ολυμπιάδα, (Φλωρεντία, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).

τις δυνάμεις της Ολυμπιάδας στην Πύδνα στο σημείο που αυτές λιποτάκτησαν και λιμοκτόνησαν, μέχρι που η Ολυμπιάδα αιχμαλωτίστηκε καθώς προσπαθούσε να αποδράσει με πλοίο. Η Πύδνα έπεσε και ο Κάσσανδρος κέρδισε με τη βία το δικαίωμα να είναι ο προστάτης και κηδεμόνας του νεαρού Αλέξανδρου Δ', του μόνου εναπομείναντα βασιλιά. Κυβέρνησε τη Μακεδονία ως αντιβασιλέας και αργότερα ως βασιλιάς για περίπου 20 χρόνια, μέχρι τον θάνατό του το 297 π.Χ.

Ο Κάσσανδρος έκανε ό,τι είχαν κάνει σχεδόν όλοι οι νέοι Μακεδόνες μονάρχες, συμπεριλαμβανομένης και της Ολυμπιάδας τον προηγούμενο χρόνο: δολοφόνησε τους πρώην εχθρούς του. Στην περίπτωση της Ολυμπιάδας, ένωσε την

Η Ολυμπιάδα δολοφονήθηκε με λιθοβολισμό στην Πύδνα κατ' εντολή του Κάσσανδρου, έργο του Ζαν-Ζοζέφ Τελασόν, 18ος αιώνας (Βρέστη, Μουσείο Καλών Τεχνών).

ανάγκη να καλυφθεί με ένα πέπλο νομιμότητας. Οπότε διοργάνωσε μία συνέλευση του στρατού για να την καταδικάσει στη βάση μίας στημένης δίκης. Ως μέτρο ασφαλείας έναντι δισταγμών της τελευταίας στιγμής από τους νομιμόφρονες, έβαλε να τη θανατώσουν το 316 οι συγγενείς όσων είχε σκοτώσει κατά τη διάρκεια των δικών της εκκαθαρίσεων. Ήταν σχεδόν 60 χρονών και είχε βρεθεί κοντά στο κέντρο των μακεδονικών υποθέσεων από τότε που, όταν ήταν έφηβη, είχε γίνει η νύφη του Φίλιππου Β' και γέννησε τον μέλλοντα Μέγα Αλέξανδρο.

Παρότι ο εξάχρονος βασιλιάς ήταν πολύ μικρός για να το γνωρίζει, η εκτέλεση της γιαγιάς του μείωσε δραματικά τις πιθανότητες για την πλήρη άνοδό του στον θρόνο. Εκείνη είχε υπάρξει η βασική και πιο ισχυρή υποστηρίκτριά του, από τη στιγμή της γέννησής του. Και

πράγματι, το 309 π.Χ., μετά από σχεδόν μία δεκαετία άνετης αιχμαλωσίας, ο Κάσσανδρος κανόνισε μυστικά τη δολοφονία του Αλέξανδρου Δ' και της μητέρας του. Ο οίκος που είχε κυβερνήσει τη Μακεδονία για περισσότερο από 300 χρόνια βρήκε βάνουσο τέλος.

Η προφητεία του Αλεξάνδρου

Δεν υπάρχει κάποιο μεγάλο ηθικό δίδαγμα σε αυτή την ιστορία. Μία από τις ιστορίες που προέκυψαν γύρω από τον θάνατο του Αλέξανδρου, έδωσε στον βασιλιά μερικά τελευταία λόγια. Αναφερόμενος στην ελληνική συνήθεια να διοργανώνονται αθλητικοί αγώνες για να μνημονευθεί ο θάνατος ενός σπουδαίου άνδρα, είπε: «Πράγματι, προβλέπω επιτάφια άθλα αφού πεθάνω». Η σταδιοδρομία της Ολυμπιάδας μετά τον θάνατο του γιου της μπορεί να θεωρηθεί ως η πορεία

Ο θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Μικρογραφία σε κώδικα του 14ου αιώνα.

ενός ανθρώπου σε αυτούς τους άγριους αγώνες. Φανταστείτε όλες τις άλλες πορείες, εκείνη του Κάσσανδρου και των υπόλοιπων, να μπλέκονται μεταξύ τους, όλες με τον ίδιο στόχο: την εξουσία.

Οι άνθρωποι αυτοί συμπεριφέρονταν έτσι γιατί μπορούσαν – μέχρι να έρθει ο επόμενος που επίσης πίστευε ότι μπορούσε να συμπεριφέρεται έτσι. Αυτή η άδεια βασιζόταν στο παραδοσιακό μακεδονικό στιλ βασιλείας, αλλά οι βίαιες συνθήκες της εποχής κλιμάκωσαν την αντίληψη των Διαδόχων σχετικά με τη βασιλεία προς τον απολυταρχισμό. Οι Διάδοχοι ήταν πρώτα από όλα πολέμαρχοι και χρειάζονταν να μπορούν να πάρουν γρήγορα αποφάσεις, με ή χωρίς συμβουλές.

Ακούμε συχνά για την κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας, αλλά τι γίνεται με τη Μακεδονία; Πιστεύω ότι η απόλυτη μοναρχία είναι μία μακεδονική κληρονομιά

στην Ευρώπη. Υπάρχει μία ευθεία γραμμή από τους Διαδόχους και τους διαδόχους τους, τους Ελληνιστικούς βασιλείς μέχρι τους Ρωμαίους και Βυζαντινούς αυτοκράτορες και έπειτα τους Ευρωπαίους μονάρχες του Μεσαίωνα, με την ανάληψη του θείου δικαιώματος των βασιλέων – και την αντίστοιχη βαναυσότητά τους.

Διπλωματία της κρεβατοκάμαρας

Ένα δεύτερο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η τακτική του να μοιράζουν κόρες από εδώ κι από εκεί ως πιόνια στους ελιγμούς της διπλωματίας της κρεβατοκάμαρας. Οι γάμοι των γυναικών πάντα κανονίζονταν μεταξύ του νόμιμου κηδεμόνα τους και του ενδιαφερόμενου μνηστήρα, αλλά τώρα οι γυναίκες χρησιμοποιούνταν για να σφραγίσουν τη μοίρα εθνών, για να επιφέρουν ή να αποφύγουν τον θάνατο χιλιάδων. Η

πολιτική χρήση των κορών και η συχνή πολυγαμία των Διαδόχων μάς έδωσε πρόσβαση στην ανασφάλειά τους. Είχαν στόχο να ξεκινήσουν δυναστείες και να προστατεύσουν τις συχνά αβέβαιες καταστάσεις στις οποίες βρίσκονταν. Οι γυναίκες και ο πόλεμος ήταν τα δύο βασικά εργαλεία τους.

Αυτός ήταν αναμφισβήτητος ένας από τους βασικούς λόγους για τους οποίους οι γυναίκες της βασιλικής οικογένειας απέκτησαν πολύ περισσότερη δύναμη κατά την Ελληνιστική Περίοδο (323-30 π.Χ.): ήταν χρήσιμες. Στην Κλασική Ελλάδα θα ήταν αδύνατο για μία γυναίκα να είχε διαδραματίσει έναν ρόλο αντίστοιχο αυτού της Ολυμπιάδας. Η μεγαλύτερη δόξα μιας γυναίκας κατά την Κλασική Περίοδο ήταν να «μιλούν για αυτήν όσο το δυνατόν λιγότερο», έγραφε ο Θουκυδίδης. Η Ολυμπιάδα, κυρίως μαζί με την Ευρυδίκη στην πρώιμη Ελληνιστική Περίοδο, άνοιξε τον δρόμο για την ανεξάρτητη πολιτική δράση που θα ακολουθούσαν πολλές ακόμη προνομιούχες γυναίκες στη δυτική ιστορία.

Κατά την Ελληνιστική Περίοδο βλέπουμε μια γενικότερη βελτίωση στον κόσμο των γυναικών. Άρχισαν να έχουν καλύτερη εκπαίδευση και να τους επιτρέπεται να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στις δικές τους υποθέσεις. Οι κοινωνικοί παράγοντες –πάνω από όλα οι μεγάλες πολιτικές αναταραχές– ευθύνονταν κατά ένα μεγάλο μέρος για αυτό. Όμως, εφόσον επρόκειτο αναγκαστικά για εύπορες γυναίκες της ανώτερης τάξης, που είχαν επίγνωση της συμπεριφοράς των βασιλισσών τους, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την πιθανότητα να επηρεάστηκαν από την ανεξαρτησία των

βασιλισσών τους, ή τουλάχιστον να ενθαρρύνθηκαν από αυτές.

Σκεφτείτε, τέλος, αυτό το απόσπασμα από το Ειδύλλιο 15 του Θεόκριτου, γραμμένο γύρω στα 250 π.Χ. υπό την προστασία του Πτολεμαίου Β'. Δύο γυναίκες κουτσομπολεύουν και ετοιμάζονται να βγουν έξω (αυτή είναι η ελεύθερη μετάφραση του Ρόμπερτ Γουελς): «Τώρα, στολίσου», λέει η Γοργώ στη φίλη της την Πραξινόη. «Θα βγούμε έξω. Άκουσα πως η παράσταση που έχει ετοιμάσει η βασίλισσα, η *Μάσκα του Άδωνι*, είναι η καλύτερη μέχρι τώρα. Και στο παλάτι του Πτολεμαίου. Τι μέρος να επισκεφτεί κανείς!». Υπάρχει μία εντελώς θηλυκή αίσθηση κλίμακας σε αυτές τις γραμμές. Η βασίλισσα χρηματοδοτεί μία παράσταση και οι γυναίκες της Αλεξάνδρειας ηγούνται να την δουν, λες και θα τους είχε επιτραπεί ποτέ να κάνουν κάτι τέτοιο εκατό χρόνια νωρίτερα στην Κλασική Αθήνα.

Αυτό δεν είναι παρά μόνο μία υπόνοια, αλλά θέλω να πιστεύω ότι η Ολυμπιάδα λειτούργησε ως φωτεινός φάρος στα σκοτεινά χρόνια της Ελληνιστικής Περιόδου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- A. Brian Bosworth, *The Legacy of Alexander: Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*, Oxford University Press, 2002.
- Elizabeth Carney, *Olympias, Mother of Alexander the Great*, Routledge, 2006.
- Peter Green, *From Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*, University of California Press, 1990.
- Robin Waterfield, *Dividing the Spoils: The War for Alexander the Great's Empire*, Oxford University Press, 2011.

Ο Ρόμπιν Γουότερφιλντ είναι ιστορικός.

Μετάφραση: Μυρτώ Κατσιγέρα

ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΑΣΚΑΡΑΚΗΣ

ΚΥΝΗΓΗΜΕΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η ΕΞΕΓΕΙΡΟΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΥ 1820-21

ΤΑ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΚΑΙ Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Πριν από διακόσια χρόνια η Ιδέα της Ελευθερίας, που είχε κληροδοτήσει η Γαλλική Επανάσταση, είχε καταπιεί η Παλινόρθωση, αλλά είχε θρέψει η πολιτική συνωμοσία, ξεπρόβαλε απειλητική για τους Τυράννους, στην Ισπανία και στην Ιταλική Χερσόνησο. Παρόμοια διαδρομή είχε ακολουθήσει η ίδια επαναστατική ιδέα και στη Βαλκανική Χερσόνησο προκαλώντας, σχεδόν ταυτόχρονα, και τον ξεσηκωμό των υπόδουλων Ελλήνων κατά του Οθωμανού τυράννου.

Στη μελέτη αυτή εκτίθεται η άγνωστη στο ευρύτερο κοινό πορεία των παλαιοβηρικών κινήματων του 1820-21, με έμφαση στις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις και στη σχέση τους με το momentum της ελληνικής εξέγερσης. Κυρίως όμως απασχολεί τον συγγραφέα ο βαθμός της επίδρασης που δέχτηκε από το πνεύμα του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού μια εξεγερόμενη εθνότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θρησκευτικοκεντρικού χαρακτήρα, φιλορωσικού προσανατολισμού και ριζοσπαστικών επιδιώξεων.

Εξετάζει έτσι τη στάση της γενιάς της Ελληνικής Επανάστασης απέναντι στα δυτικοευρωπαϊκά κινήματα, όπως αυτή αποτυπώνεται στις «ιστορίες» και στα «απομνημονεύματα» σημαντικών εκπροσώπων της, και οδηγείται σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις ελληνικές προλήψεις του επαναστατικού πνεύματος της Δύσης στο κρίσιμο διάστημα της προετοιμασίας και της έκρηξης της πρώτης μεγάλης Επανάστασης του 19ου αιώνα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΑΣΚΑΡΑΚΗΣ ΚΥΝΗΓΗΜΕΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Δύο οικογένειες θαλασσοδέρνονται μέσα στα αφρισμένα κύματα της Ιστορίας, από το 1880 έως το 1923. Από την επαναστατημένη Κρήτη στην επονείδιση ήττα του 1897, από τους νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους στον Εθνικό Διχασμό, από την τραγωδία στον Πόντο στη Μικρασιατική Καταστροφή. Και όλα αυτά βιωμένα από τους πραγματικούς και φανταστικούς ήρωες του βιβλίου, Έλληνες και Τούρκους, απλούς ανθρώπους και ιστορικά πρόσωπα.

Ο Ανέστης από τις Μουρνίες των Χανίων και ο Γιάννης από τη Στέρνα της Ανατολικής Θράκης προσπαθούν να επιβιώσουν μαζί με τις οικογένειές τους, κάτω από το βλέμμα του Αγγελου της Ιστορίας, που παρακολουθεί τις εκατόμβες των νεκρών να στοιβάζονται στα πόδια του, χωρίς να μπορεί να επέμβει. Οι δύο οικογένειες θα πορευθούν παράλληλα, ανάμεσα σε αυτές τις Συμπληγάδες, κυνηγούμενοι από την Ιστορία, που θα τους διδάξει ότι καμία δικαίωση δεν υπάρχει για τους νεκρούς. Μόνο οι ζωντανοί δικαιώνονται, όταν εκπληρώνουν το χρέος τους απέναντι στον Δημιουργό για τη συνέχιση της ζωής επώ στη Γη.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΕΞΕΓΕΙΡΟΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ ΤΟΥ 1820-21

ΤΑ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΚΑΙ Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΒΑΝΑΣΙΕΣ ΚΡΗΣΤΟΥ

Η αρχαιότερη απεικόνιση της Γέννησης βρίσκεται στις κατακόμβες της Αγ. Πρισκίλλης, στην Σαλάρια οδό της Ρώμης. Έργο αγνώστου καλλιτέχνη του τρίτου αιώνα.

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ ΠΡΟ... ΧΡΙΣΤΟΥ

Πότε πραγματικά γεννήθηκε ο Χριστός;

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Το Διονυσιακό χρονολογικό σύστημα

Το χρονολογικό σύστημα που χρησιμοποιούμε σήμερα (π. Χ. = προ Χριστού και μ. Χ. = μετά Χριστόν) εισήχθη από τον Έλληνα μοναχό Διονύσιο Μικρό ή Βραχύ (ονομάστηκε έτσι λόγω του χαμηλού αναστήματός του) ή Σκύθη ο οποίος καταγόταν από την περιοχή της βυζαντινής Μοισίας (παραδουνάβια περιοχή σημερινής Βουλγαρίας). Το παραπάνω έγινε με παρότρυνση του αυτοκράτορα Ιουστινιανού

Α΄ (527-565) τον καιρό που ο Διονύσιος βρισκόταν στη Ρώμη ως ηγούμενος μοναστηριού. Σύμφωνα με τις έρευνες που πραγματοποίησε καθόρισε το έτος 754 από κτίσεως Ρώμης, ως το έτος 1 μ. Χ. ή Α.Δ. (Anno Domini). Οι Ρωμαίοι χρονολογούσαν από την ημέρα και το έτος που χτίστηκε η πόλη τους (Ab Urbe Condita ή A.U.C.) δηλαδή στις 21 Απριλίου 753 π.Χ. Οι Πάπες της Ρώμης άρχισαν να χρησιμοποιούν το νέο σύστημα χρονολόγησης μόλις τον 11ο αι. Στην Ανατολή υιοθετή-

θηκε από τον πατριάρχη Κύριλλο Α΄ Λούκαρη (1610-1638 μ. Χ.).

Ο Διονύσιος όμως πραγματοποίησε ένα σοβαρό λάθος. Δεν προσδιόρισε το πρώτο έτος του ημερολογίου του ως «έτος μηδέν». Η σημερινή αστρονομική χρονολόγηση αρχίζει από το έτος 0 (μηδέν). Ο Σκύθης μοναχός πήγε από το 1 π. Χ. στο 1 μ. Χ. γεγονός που αστρονομικά και αλγεβρικά θεωρείται ως λανθασμένη αρίθμηση. Η έννοια του μηδενός ήταν άγνωστη την εποχή των υπολογισμών του Διονυσίου. Στο αρχαίο ελληνικό σύστημα μέτρησης που χρησιμοποιούσαν τότε δεν υπάρχει το 0 (μηδέν). Η εισαγωγή του μηδενικού συμβόλου (0) έγινε με τη χρησιμοποίηση των αραβικών αριθμών στην Ευρώπη, πολύ αργότερα, τον 12ο αι.

Ο Διονύσιος Μικρός όρισε την πρώτη μέρα του ημερολογίου του, δηλαδή του 1 μ. Χ. έτους, την 25η Μαρτίου (όπως σήμερα έχουμε ορίζει την 1η Ιανουαρίου), η ημέρα της ενσαρκώσεως του Χριστού. Γι' αυτόν, το πρώτο έτος είχε εννέα μήνες αφού έληξε την 31η Δεκεμβρίου. Την επόμενη μέρα, την 1η Ιανουαρίου, άρχισε το 2 μ. Χ. το οποίο έληξε, μετά από δώδεκα μήνες, καθώς και τα επόμενα μ. Χ. έτη, στις 31 Δεκεμβρίου. Ο μοναχός τοποθέτησε τη Γέννηση του Χριστού στις 25 Δεκεμβρίου, εννέα μήνες μετά την ενσάρκωσή του.

Ποιά μέρα του έτους γεννήθηκε πραγματικά ο Χριστός;

Το έτος Γεννήσεως λοιπόν του Χριστού ορίσθηκε την 1η μ. Χ. Ποιά μέρα όμως γεννήθηκε ο Χριστός; Οι πρώτοι χριστιανοί γιόρταζαν τη Γέννηση και τη Βάπτισμα του Κυρίου μαζί στις 6 Ιανουαρίου. Πίστευαν ότι ο Κύριος βαπτίστηκε την ημέρα των γενεθλίων του που συμπλήρωνε τα τριάντα, επειδή ο ευαγγελιστής Λουκάς αναφέρει ότι την ημέρα της βάπτισής *ὁ Ἰησοῦς ἦν ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμε-*

νος (Λκ. 3, 23). Βέβαια το *ὡσεὶ* σημαίνει περίπου, άρα ο Κύριος βαπτίστηκε λίγο πριν αρχίσει τη διδασκαλία του στην ηλικία των τριάκοντα ετών. Η ημερομηνία αυτή βέβαια είναι συμβατική αφού κανένας δεν γνωρίζει πραγματικά ποιά μέρα βαπτίστηκε ο Κύριος.

Ο Πάπας Ρώμης Ιούλιος Α΄ (337-352) θέλησε να καλύψει, να αντικαταστήσει και στο τέλος να εξαλείψει την ηλιολατρεία που είχε επικρατήσει σε ολόκληρη τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Η ηλιολατρεία ήταν μία μορφή θρησκευτικής πίστης των πρώτων αιώνων του χριστιανισμού στην οποία συνενώθηκαν οι λατρείες επί μέρους ηλιακών θεοτήτων, όπως του Ηρακλή και του Μίθρα. Κατά την 25η Δεκεμβρίου οι Μιθραϊστές πανηγύριζαν τη γέννηση του αήττητου ηλίου (*natalis invicti solis*), δηλαδή τη διάβαση του ήλιου από το χειμερινό ηλιοστάσιο προς το θερινό ηλιοστάσιο, το οποίο σήμαινε την αύξηση της διάρκειας της ημέρας και την ελάττωση της διάρκειας της νύχτας. Θεωρήθηκε ότι αυτήν την ημέρα ο ήλιος αρχίζει τη νικηφόρο πορεία του και ξαναγεννιέται και γ' αυτό καθιερώθηκε ως γενέθλιος ημέρα του.

Ο Μίθρας ανήκει στις λεγόμενες ηλιακές θεότητες της ζωροαστρικής λατρείας. Υποτίθεται ότι γεννήθηκε στις 25 Δεκεμβρίου από έναν βράχο τον οποίο περιμάζεψαν βοσκοί. Η λατρεία του Μίθρα εισήχθη από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Αυρηλιανό (270-275) ως επίσημη θρησκεία στη Ρώμη, ενώ από τον Διοκλητιανό (284-305) έγινε αυτοκρατορική λατρεία. Επειδή στις 25 Δεκεμβρίου λάμβαναν μεγαλοπρεπείς παγανιστικές εορταστικές εκδηλώσεις στις οποίες έπαιρναν μέρος και πολλοί χριστιανοί, γι' αυτό τον λόγο η Εκκλησία αναγκάστηκε να ορίσει την ημέρα αυτή ως εορτή των Χριστουγέννων. Από τον Δ΄ λοιπόν αιώνα ξεκίνησε σταδιακά να εορτάζεται

η εορτή των Χριστουγέννων ξεχωριστά από τα Θεοφάνεια. Στην Ανατολή συνέχιζε να εορτάζεται στις 6 Ιανουαρίου μαζί με τα Θεοφάνεια, αλλά μετά από κάποιες δεκαετίες άρχισε να εορτάζεται στη νέα ημερομηνία. Η Ανατολή λοιπόν έλαβε από τη Δύση τον εορτασμό της συγκεκριμένης εορτής. Μόνο οι Αρμένιοι δεν αποδέχτηκαν τη νέα αλλαγή.

Αναφορές των Ευαγγελιστών για τη Γέννηση του Χριστού

Ο Ευαγγελιστής Ματθαίος, ο οποίος υπήρξε και ένας από τους δώδεκα μαθητές του Κυρίου, αναφέρει ότι ο Χριστός γεννήθηκε στη Βηθλεέμ της Ιουδαίας τον καιρό που κυβερνούσε ο Ηρώδης: *τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως* (Μτ. 2, 1). Ο Ηρώδης ο Μέγας γεννήθηκε το 73 π. Χ. και το 40 π. Χ. έγινε βασιλέας της Ιουδαίας όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του το 4 π. Χ. Οι μάγοι «εξ Ανατο-

λών» όταν επισκέφθηκαν τον Χριστό, τον επισκέφθηκαν σε σπίτι και όχι σε σπήλαιο. Είναι ο μόνος που αναφέρει την επίσκεψη των μάγων στον Χριστό λόγω της εμφάνισης ενός αστέρα. Ο Ευαγγελιστής Λουκάς, ο οποίος υπήρξε μαθητής του Αποστόλου Παύλου, αναφέρει ότι τη χρονιά που γεννήθηκε ο Χριστός γινόταν μία απογραφή κατ' εντολήν του Ρωμαίου αυτοκράτορα Οκταβιανού Αυγούστου, σε όλη την αυτοκρατορία. Τότε ηγεμόνας της περιοχής της Συρίας ήταν ο Κυρήνιος. Επιπλέον, οι βοσκοί, την ημέρα που γεννήθηκε ο Κύριος, διανυκτέρευαν στην ύπαιθρο, ενώ λόγω της απογραφής, επειδή δεν υπήρχε χώρος σε πανδοχείο, το μωρό ο Ιησούς γεννήθηκε σε σπήλαιο το οποίο χρησιμοποιούσαν για στάβλο. Αυτές λοιπόν είναι οι σημαντικότερες αναφορές των Ευαγγελιστών που θα μας απασχολήσουν στο παρόν άρθρο για τη Γέννηση του Κυρίου. Πώς μπορούν λοιπόν οι παραπάνω πληροφορίες να μας

Η γέννηση του Χριστού όπως απεικονίζεται στη μαρμάρινη sarcofago του Μάρκου Κλαυδιανού (330-335 μ. Χ.), (Ρώμη, Εθνικό Ρωμαϊκό Μουσείο).

βοηθήσουν να προσδιορίσουμε το ακριβές έτος Γέννησης του Κυρίου;

Αφού ο Κύριος γεννήθηκε κατά το διάστημα που ζούσε ο Ηρώδης, το σίγουρο είναι ότι γεννήθηκε πριν από το 4 π. Χ, το έτος δηλαδή της αποβίωσης αυτού του αιμοσταγή βασιλιά. Αλλά πόσο πριν από το 4 π. Χ.; Σύμφωνα με τον Ιουδαίο ιστορικό Ιώσηπο, ο οποίος έζησε τον 1ο αι. μ. Χ., άρα πολύ κοντά στα γεγονότα τα οποία διαπραγματεύεται, ο Ηρώδης πέθανε λίγο πριν το Πάσχα του 4 π. Χ. Επειδή το Πάσχα οι Ιουδαίοι το εόρταζαν μετά την πανσέληνο της εαρινής ισημερίας, η οποία σύμφωνα με τους σημερινούς αστρονόμους πραγματοποιήθηκε, εκείνη τη χρονιά, στις 11 Απριλίου, άρα ο Ηρώδης πέθανε πριν τις 11 Απριλίου. Ο ίδιος ιστορικός όμως αναφέρει στο έργο του Ιουδαϊκή Αρχαιολογία, ότι πριν τον θάνατο του Ηρώδη παρατηρήθηκε έκλειψη σελήνης: *καὶ ἡ σελήνη δὲ τῆ αὐτῆ*

νυκτὶ ἐξέλιπεν. Λόγω της μεγάλης ανάπτυξης της επιστήμης της αστρονομίας σήμερα είμαστε αρκετά σίγουροι ότι αυτή πραγματοποιήθηκε στις 13 Μαρτίου του ίδιου έτους. Άρα ο Ηρώδης απεβίωσε μεταξύ 13 Μαρτίου και 11 Απριλίου του 4 π. Χ.

Ο Ευαγγελιστής Λουκάς επισημαίνει ότι εκείνο τον καιρό ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Οκταβιανός Αύγουστος (27 π. Χ.–14 μ. Χ.) έβγαλε διαταγή να γίνει απογραφή του συνολικού πληθυσμού της χώρας του. Σήμερα αγνοούμε πότε δόθηκε αυτή η εντολή. Σύμφωνα με την εντολή όλοι έπρεπε για να απογραφούν να πάνε στην πόλη της καταγωγής τους. Για τον λόγο αυτόν ο Ιωσήφ, ο πατέρας δηλαδή του Χριστού, ξεκίνησε από την πόλη Ναζαρέτ, στην οποία έμενε, της Γαλιλαίας, να πάει στην πόλη Βηθλεέμ της Ιουδαίας 100 περίπου χιλιόμετρα νότια: *διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαυῖδ* (Λκ. 2, 4).

Η Γέννηση του Χριστού. Τοιχογραφία στην καμάρα της νότιας κεραίας του ναού της Περιβλέπτου. Μυστράς, 1360-1370.

Η Γέννηση, φορητή εικόνα του Αντρέϊ Ρουμπλέφ, 1405.

Μαζί του είχε την Παναγία η οποία ήταν έγκυος. Λόγω της απογραφής δε βρήκαν χώρο να καταλύσουν σε κάποιο σπίτι ή πανδοχείο και έμειναν σε κοντινό σπήλαιο το οποίο είχαν μετατρέψει σε στάβλο. Εκεί γεννήθηκε και ο Χριστός. Πολύ σημαντικό στοιχείο το οποίο δείχνει την εποχή του έτους στην οποία γεννήθηκε ο Κύριος είναι το στοιχείο ότι την ημέρα εκείνη υπήρχαν στην περιοχή βοσκοί οι οποίοι διανυκτέρευαν έξω στην ύπαιθρο για τα κοπάδια τους: *καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποιμνὴν αὐτῶν* (Λκ. 2, 9). Για να μπορούν να διανυκτερεύουν στην ύπαιθρο οι βοσκοί σημαίνει ότι σίγουρα η Ιουδαία δεν είχε μπει στην περίοδο του χειμώνα. Οι βοσκοί όταν πήγαν να προσκυνήσουν το βρέφος, το βρήκαν σε φάτνη, δηλαδή στον

στάβλο με τα ζώα: *εὗρήσατε βρέφος* (τους εἶπε ἄγγελος Κυρίου) *ἐσπαργανωμένον κείμενον ἐν φάτνῃ* (Λκ. 2, 13). Αυτό σημαίνει ότι αν δεν το προσκύνησαν την πρώτη μέρα, για να βρίσκεται σίγουρα στη φάτνη, το προσκύνησαν μέσα στις πρώτες μέρες από τη γέννησή του.

Η προσκύνηση των μάγων

Οι μάγοι όμως όταν το προσκύνησαν βρισκόταν σε σπίτι. Το παραπάνω σημαίνει ότι είχαν περάσει κάποιες μέρες από τη γέννησή του. Ο Ιωσήφ ανησυχώντας για τις συνθήκες διαβίωσης του μωρού αλλά και της λεχώνας θα πρέπει από την πρώτη στιγμή να έψαξε να βρει ένα καινούριο κατάλυμα. Τότε είναι που τον επισκέφτηκαν και οι μάγοι. Οι μάγοι πριν επισκεφθούν το θείο βρέφος πέρασαν πρώτα από τα Ιεροσόλυμα και αναζήτησαν τον βασιλιά των Ιουδαίων, σύμφωνα με τον αστέρα που είχαν δει στον ουρανό. Ο βασιλιάς Ηρώδης *ἐταράχθη καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ* (Μτ. 2, 3) επειδή διακινδυνευόταν η εξουσία του. Όταν οι αρχιερείς και οι γραμματεῖς πληροφορήσαν τον βασιλιά και τους μάγους ότι σύμφωνα με τις γραφές ο Χριστός θα γεννηθεῖ στη Βηθλεέμ, τότε ο Ηρώδης παρακάλεσε τους μάγους μετά την προσκύνηση του θείου βρέφους να τον ενημερώσουν που βρίσκεται για να πάει να το προσκυνήσει και ο ίδιος. Ήταν βέβαια τέχνασμα για να το σκοτώσει. Επειδή όμως οι μάγοι δεν επέστρεψαν ποτέ να τον ενημερώσουν, ο Ηρώδης έδωσε τη διαταγή και *ἀνείλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεέμ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὄροις αὐτῆς ἀπὸ διετούς καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων* (Μτ. 2, 16). Στο παραπάνω απόσπασμα αφήνεται να νοηθεῖ ότι τον αστέρα οι μάγοι τον είχαν παρατηρήσει δύο χρόνια περίπου πριν τη σφαγή των νηπίων. Γι' αυτόν τον λόγο και ο Ηρώδης νόμισε ότι ο Ιησούς

ήταν δυνατόν να είχε γεννηθεί πριν από δύο χρόνια. Άρα όταν οι μάγοι προσκύνησαν το θείο βρέφος αυτό θα πρέπει να ήταν δύο ετών και να είχε γεννηθεί τουλάχιστον το 6 π. Χ. Γιατί όμως η θεία οικογένεια να παρέμεινε για δύο έτη στη Βηθλεέμ, που είχαν έλθει μόνο για την απογραφή, σε μέρος όπου δεν είχαν δικό τους σπίτι, αντί της Ναζαρέτ, όπου ήταν η μόνιμη κατοικία τους και σίγουρα η εργασία του Ιωσήφ; Επομένως, οι μάγοι επισκέφθηκαν το θείο βρέφος μετά τον σαραντισμό του; Πότε κατέφυγε ο Ιωσήφ με την Παναγία και το θείο βρέφος στην Αίγυπτο για να γλιτώσουν από τη σφαγή του Ηρώδη;

Η αλληλουχία των γεγονότων θα πρέπει να ήταν η εξής: Την ημέρα της Γέννησής του Χριστού άγγελος εμφανίστηκε στους βοσκούς και τους ενημέρωσε για το θείο γεγονός. Η προσκύνηση των βοσκών θα πρέπει να έγινε την ίδια μέρα επειδή η θεία οικογένεια βρισκόταν ακόμα στο σπήλαιο. Μετά από κάποιες μέρες ο Ιωσήφ θα πρέπει να βρήκε κατάλυμα σε σπίτι, όπως αναφέρει και ο Ευαγγελιστής Ματθαίος, για να μεταφέρει την οικογένειά του σε ασφαλές μέρος. Γνώριζε ότι στις σαράντα μέρες θα έπρεπε με το θείο βρέφος και την Παναγία να επισκεφθεί τον Ναό του Σολομώντα για τον καθαρισμό τους.

Η γυναίκα για σαράντα μέρες λογιζόταν ακάθαρτη και έπρεπε μετά το πέρας αυτής της σύντομης περιόδου να πάει στον Ναό του Σολομώντα έχοντας έναν αμνό ή δύο τρυγόνια ή δύο μικρά περιστέρια. Τα Ιεροσόλυμα απέχουν εννέα χιλιόμετρα από τη Βηθλεέμ, το μέρος στο οποίο βρισκόταν η θεία οικογένεια. Θα ήταν απερισκεψία για τον Ιωσήφ να γυρίσει πίσω στη Ναζαρέτ της Γαλιλαίας, ένα ταξίδι αρκετών ημερών και εκατό χιλιομέτρων και σε σύντομο χρονικό διάστημα να επιστρέψει πάλι στα Ιεροσόλυ-

Η προσκύνηση των μάγων και το άστρο της Βηθλεέμ. Έργο του Τζιότο ντι Μορντόνε, 13ος αιώνας, (Πάδοβα, Παρεκκλήσιο Σκροβέني).

μα. Κατά τη διάρκεια αυτών των σαράντα ημερών που περίμενε θα πρέπει να δέχτηκε και την επίσκεψη των μάγων. Μετά θα ακολούθησε η προσέλευση στον Ναό και η φυγή στην Αίγυπτο.

Ο Ευαγγελιστής Λουκάς λοιπόν δεν προσδιορίζει ακριβώς τον χρόνο όταν αναφέρει ότι μετά την προσέλευση στον Ναό γύρισαν στη Ναζαρέτ. Η επιστροφή δεν πρέπει να έγινε αμέσως αλλά μετά τη φυγή στην Αίγυπτο. Οι μάγοι λοιπόν θα πρέπει να επισκέφθηκαν το θείο βρέφος πριν τη συμπλήρωση των σαράντα ημερών από τη γέννησή του. Άρα ο αστέρας που είδαν οι μάγοι θα πρέπει να εμφανίστηκε σε αυτούς δύο χρόνια πριν τη Γέννηση του Κυρίου, ενώ είμαι σίγουρος ότι ακόμα και οι μάγοι που προσκύνησαν τον Ιησού εξαπλάγησαν όταν είδαν πόσο μικρό σε ηλικία ήταν το θείο βρέφος, αφού θα περίμεναν να είναι περίπου δύο ετών.

Ο Κυρήνιος ηγεμόνας της Συρίας

Ο Ευαγγελιστής Λουκάς αναφέρει το εξής: *έγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξήλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, αὕτη ἡ ἀπογραφή πρώτη ἐγένετο ἠγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου* (Λκ. 2, 1-2). Σύμφωνα με τα νεότερα αρχαιολογικά δεδομένα ο Κυρήνιος υπήρξε δύο φορές διοικητής της Συρίας. Μία από το 4 π. Χ., κατά προσέγγιση μιλάνε οι αρχαιολογικές ανασκαφές, μέχρι το 1μ. Χ. και τη δεύτερη φορά τα έτη 6-12 μ. Χ. Αφού ο Κυρήνιος ήταν το 4 π. Χ. ηγεμόνας άρα και ο Χριστός θα γεννήθηκε το 4 π. Χ. Τους πρώτους μήνες του έτους αφού ο Ηρώδης απεβίωσε μεταξύ 13 Μαρτίου και 11 Απριλίου του 4 π. Χ. και ο Χριστός γεννήθηκε ενώ ζούσε ο Ηρώδης. Παρόλα αυτά δεν υπάρχει απόλυτη βεβαιότητα ως προς το έτος, κατά το οποίο ανέλαβε ο Κυρήνιος, για πρώτη φορά, τη διοίκηση της Συρίας.

Η επιστροφή από την Αίγυπτο

Μετά την προσκύνηση των μάγων άγγελος Κυρίου εμφανίστηκε στον Ιωσήφ και του είπε: *έγερθεῖς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ φεύγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἶπω σοι, μέλλει γὰρ Ἡρῶδης ζητεῖν τὸ παιδίον τοῦ ἀπολέσαι αὐτό* (Μτ. 2, 13). Ο Ιωσήφ λοιπόν νύκτα παρέλαβε το θεῖο βρέφος και την Παναγία και κατέφυγαν στην Αίγυπτο. Μετά από άγνωστο χρονικό διάστημα πάλι, άγγελος Κυρίου εμφανίστηκε στον Ιωσήφ και του είπε να πάρει *τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ* και να γυρίσουν πίσω στην Ιουδαία. Ο Ιωσήφ παρέλαβε *τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ* και γύρισε πίσω. Στο παραπάνω απόσπασμα δύο φορές τονίζεται η λέξη *παιδίον*. Άρα όταν η θεία οικογένεια επέστρεψε από τη φυγή στην Αίγυπτο ο Χριστός ήταν ακόμα παιδί. Τι ηλικία είχε ο Χριστός δυστυχώς δεν αναφέρουν οι Ευαγγελιστές. Δεν πέρασαν

Η Αγία Οικογένεια. Έργο του Λορέντσο Κόστα, 15ος αιώνας, (Λυών, Μουσείο Καλών Τεχνών).

δηλαδή χρόνια μεταξύ της Γέννησης του Χριστού και του θανάτου του Ηρώδη. Τα δύο αυτά γεγονότα δεν απείχαν πολύ μεταξύ τους.

Από τα μέχρι στιγμής παραπάνω γεγονότα που αναφέρουν οι Ευαγγελιστές κάποιος δύναται να κατανοήσει ότι ο Χριστός δε γεννήθηκε πολλά χρόνια πριν τον θάνατο του Ηρώδη. Οι μάγοι δηλαδή δεν είδαν τον αστέρα το 10 π. Χ., δεν προσκύνησαν τον Χριστό δύο χρόνια μετά, δηλαδή το 8 π. Χ., ενώ ο Ηρώδης πέθανε μετά από 4 χρόνια. Φαίνεται από τα γεγονότα ότι η Γέννηση του Κυρίου και ο θάνατος του Ηρώδη δεν μπορεί να απείχαν πάνω από μερικούς μήνες ή ένα έτος. Εξ' άλλου αν ο Ιωσήφ παρέμενε για αρκετά χρόνια, αναγκαστικά μέχρι να περιμένει να πεθάνει ο Ηρώδης, στην Αίγυπτο, σίγουρα θα είχε αναγκασθεί, για να επιβιώσει, να αποκατασταθεί και να

εδραιωθεί επαγγελματικά στη νέα αυτή άγνωστη χώρα. Θα ήταν δύσκολο αλλά και ανώφελο να επιστρέψει κάπου που όλοι οι φίλοι, οι συγγενείς και οι συνεργάτες του θα τον είχαν ξεχάσει. Για ποιά λόγο να άφηνε μία σίγουρη επένδυση για ένα αβέβαιο μέλλον. Ενώ όμως η χρονική διαφορά μεταξύ της Γέννησης του Ενός και του θανάτου του άλλου είναι μικρή, εν τούτοις κανένα μέχρι στιγμής αναφερόμενο γεγονός δεν μπορεί να μας προσδιορίσει με πιο μεγάλη ακρίβεια τη Γέννηση του Χριστού.

Η προέλευση και ο αριθμός των μάγων

Ως προς τους μάγους προκύπτουν τα εξής. Αυτοί ήρθαν *από ανατολών* (Μτ. 2, 1), γνώριζαν ότι *ο βασιλεύς των Ιουδαίων* γεννήθηκε στην Ιουδαία αλλά δε γνώριζαν σε ποιά περιοχή. Για να αναφέρει ο

Η προσκύνηση των μάγων. Έργο του Σάντρο Μποπιτισέλι, 15ος αιώνας, (Φλωρεντία, Γκαλερί Ουφίτσι).

Ευαγγελιστής Ματθαίος ότι οι μάγοι ήρθαν *ἀπὸ ἀνατολῶν* σημαίνει ότι προσδιορίζει γενικά την ανατολική περιοχή ως προς την Ιουδαία χώρα και όχι την ανατολή (π.χ. Ινδία, Κίνα). Μη ξεχνάμε ότι ο Ματθαίος έζησε και έγραψε το Ευαγγέλιό του στην Ιουδαία αλλά και για αυτήν την περιοχή ενδιαφέρεται αλλά και αναφέρεται συνέχεια όταν μιλάει για τη ζωή του Χριστού. Ανατολικά της Ιουδαίας βρίσκονται η περιοχή της Μεσοποταμίας, δηλαδή πιο συγκεκριμένα οι περιοχές της Ασσυρίας, της Βαβυλωνίας και της Χαλδαίας, χώρες με πλούσιο παρελθόν σε μάγους και αστρονομικούς παρατηρητές. Δίπλα στις ανωτέρω περιοχές βρίσκεται και η Περσία και η Μηδία και αυτές με λιγότερο συγκρίσιμο παρελθόν σε μάγους και αστρονομία. Οι περισσότεροι ερευνητές συγκλίνουν προς μία Χαλδαιο-Βαβυλωνιακή προέλευση των μάγων. Οι Ευαγγελικές πηγές δεν αναφέρουν τον αριθμό των μάγων. Κάποιοι Πατέρες της Εκκλησίας μίλησαν για τρεις μάγους (Βιθισα-

ρεά, Μελχιώρ, Γκαθασπά) ενώ άλλοι για τέσσερις ή οκτώ. Υπήρχε μία παλαιά παράδοση στην Ανατολική Εκκλησία που αναφερόταν σε δώδεκα μάγους, ίσως επηρεασμένη από τον αριθμό των μαθητών του Κυρίου.

Ο αστέρας της Βηθλεέμ

Από τα 27 Κανονικά Βιβλία της Καινής Διαθήκης, μόνο στο Ευαγγέλιο του Ματθαίου βρίσκονται πληροφορίες για τον αστέρα των μάγων. Εξ' αρχής αποκλείεται να ήταν ένα υπερφυσικό φαινόμενο επειδή θα είχε καταγραφεί από κάποιους ιστορικούς της εποχής. Μη ξεχνάμε ότι ο Ιώσηπος αναφέρει στην ιστορία, που έγραψε, την έκλειψη σελήνης που πραγματοποιήθηκε πριν την αποβίωση του βασιλιά Ηρώδη. Επιπλέον το υπερφυσικό αυτό φαινόμενο θα το είχαν παρατηρήσει και άλλοι άνθρωποι και λαοί όπως οι Ιουδαίοι, ίσως και ολόκληρη η τότε ανθρωπότητα. Οι μάγοι όμως όταν έφθασαν στα Ιεροσόλυμα και ρώτησαν: *πού*

Η φυγή στην Αίγυπτο. Έργο του Τιντορέτο, (Βενετία, Μεγάλη Σχολή του Αγίου Ρόκκου).

έστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων (Μτ. 2, 2), διαπιστώθηκε ὅτι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ποὺ συγκέντρωσε ὁ Ἡρώδης ἀγνοοῦσαν τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀστέρα. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ φυσικὸ καὶ ἐκτακτὸ φαινόμενο. Πολὺ σωστὰ λοιπὸν υποστηρίζει καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογίας Π. Μπρατσιώτης: «Ὅπως ἀποδείχθηκε τὸ ἱερὸν κείμενον οὐδαμῶς ἀντιφάσκει τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Θεὸς ἐχρησιμοποίησε φαινόμενο φυσικὸν μὲν, ἐκτακτὸν δὲ καὶ καινοφανές, φωτίσας διὰ τῆς χάριτος Αὐτοῦ τοὺς μάγους, ὡς ἀντιπροσώπους τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, ὅπως καθοδηγούμενοι ὑπ' αὐτοῦ, ἀναζητήσωσι πρὸς προσκύνησιν τὸν ἐν Βηθλεὲμ γεννηθέντα ὑπερφυᾶ βασιλέα τῶν Ἰουδαίων».

Ἄρα ὁ ἀστὴρας θα πρέπει νὰ παρουσιάξῃ κίνηση στὸν οὐράνιο θόλο, νὰ ταυτιζόταν ἀστρολογικὰ μὲ ἀστὴρ βασιλέων ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Ἰουδαίας,

ἀφοῦ συγκεκριμένα στὴ χώρα αὐτὴ ἐφθασαν οἱ μάγοι γιὰ νὰ προσκυνήσουν τὸν μόλις γεννηθέντα βασιλέα. Ἡ ἀναζήτησις λοιπὸν θα πρέπει νὰ γίνῃ σὲ κάποιον ἀστρονομικὸ φαινόμενο τὸ ὁποῖο ἐρμηνεύεται καὶ ἀστρολογικὰ.

Οἱ μελετητὲς ἀπέκλεισαν τὴν περίπτωση νὰ ἦταν ἓνα μετέωρο ἀφοῦ σὲ μία μόνο νύχτα παρατηροῦνται πολλοὶ σποραδικοὶ διάττοντες, ἀλλὰ καὶ τὴν περίπτωση νὰ ἦταν βροχὴ διαττόντων ἀφοῦ τὸ ἐκτακτὸ αὐτὸ φαινόμενο διαρκεῖ 5 μὲ 10 νύκτες καὶ ὄχι δύο χρόνια. Ἐπίσης ἔχει ἀποκλεισθεῖ καὶ ἡ περίπτωση νὰ ἦταν κομήτης ἀφοῦ θὰ τὸν εἶχαν δεῖ καὶ ἄλλοι λαοί, ὅπως οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ὁ Ἡρώδης καὶ ὁ λαὸς τοῦ δὲ γινώριζαν τίποτα γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτό. Οἱ κομήτες δὲν θεωρήθηκαν ποτὲ εὐοίωνα σημάδια ἀλλὰ προάγγελοι καταστροφῶν, ἀρρωστιῶν καὶ πολέμων. Γιὰ

Ἡ προσκύνησις τῶν ποιμένων. Ἔργο τοῦ Χέρριτ φαν Χόντχορστ, 17ος αἰώνας, (Μουσεῖο Δυτικῆς Πομερανίας).

τον λόγο αυτό αποκλείεται να ήταν ο περιοδικός κομήτης Χάλεϋ που πέρασε κοντά από τη γη το έτος 12 π. Χ.

Επιπρόσθετα, δε θα μπορούσε να ήταν ένας πλανήτης όπως ο Ουρανός, ή ο Ποσειδώνας, ή ο Πλούτωνας ή ακόμα και ένας δορυφόρος κάποιου πλανήτη που μπορεί να παρατηρηθεί μόνο με τηλεσκόπιο. Γι' αυτό και όλοι οι παραπάνω πλανήτες ανακαλύφθηκαν πολλούς αιώνες μετά, με την ανακάλυψη του τηλεσκοπίου. Τέλος, οι ερευνητές απέκλεισαν και την εκδοχή να ήταν κάποιος μεμονωμένος, γνωστός για εκείνη την εποχή, πλανήτης αφού όλοι οι πλανήτες μέσα στο έτος περιοδικά εμφανίζονται και εξαφανίζονται πάνω στον ουράνιο θόλο. Δεν θα πρέπει να παραληφθεί και το γεγονός ότι κανένας νέος αστέρας (Νόβα ή Σουπερνόβα) δεν παρατηρήθηκε κοντά στα χρόνια της Γεννήσεως. Ο τελευταίος Νόβα που παρατηρήθηκε, πριν τη Γέννηση του Κυρίου, ήταν το 134 π. Χ., ενώ ο αμέσως επόμενος ήταν το 107 μ. Χ.

Κατόπιν των ανωτέρω συμπερασμάτων πολλοί αξιόλογοι αστρονόμοι ((P. Χέννινγκ, Λ. Λίμπχαρντ, Γ. Κέλλερ, Χ. Κριτζίνκερ, Ο. Γκέρχαρντ, Γ. Χοντχάιμ, Κ. Ίντλερ, Κ. Χασάπης, Μάρω Παπαθανασίου) άρχισαν να μιλάνε για την πιθανότητα η λέξη «άστήρ» του Ματθαίου να σημαίνει δύο ή περισσότεροι πλανήτες. Για τους αστρονόμους εκείνης της εποχής, μία γέννηση προσώπου η οποία προέκυπε κατά τη διάρκεια μίας συνόδου (=όταν ένας πλανήτης συνοδεύει κάποιον άλλον πλανήτη—όταν πορεύονται μαζί) πλανητών χαρακτηριζόταν ως μία ιστορική δημιουργία. Επιπλέον μία σύνοδος πλανητών δεν μπορούσε να γίνει αξιοπρόσεκτη από τους Ιουδαίους γραμματείς του Ηρώδη, αφού οι Ισραηλίτες ενδιαφέρονταν για τις φάσεις της Σελήνης, επειδή χρησιμοποιούσαν το σεληνιακό ημερολόγιο.

Πράγματι, σύμφωνα με τους αστρονομικούς πίνακες, είμαστε σήμερα στη θέση να γνωρίζουμε ότι το 7 π. Χ. είχαμε ένα μεγάλο, σπάνιο και μοναδικό αστρονομικό φαινόμενο. Ο πλανήτης Δίας ήρθε σε σύνοδο με τον πλανήτη Κρόνο τρεις φορές, στον αστερισμό των Ιχθύων. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται «μεγάλη σύνοδος» και συνεχίστηκε και το επόμενο έτος, δηλαδή τον Φεβρουάριο του 6 π.Χ. με τον σχηματισμό τριγώνου των πλανητών Άρη – Δία - Κρόνου πάλι στον αστερισμό των Ιχθύων. Ο γνωστός αστρονόμος Γ. Κέπλερ (1571-1630) ήταν ο πρώτος που διατύπωσε την παραπάνω θεωρία. Τέτοιοι μεγάλοι σύνοδοι γίνονται ορατοί κάθε 250 περίπου χρόνια. Στις αρχές του 20ού αι. βρέθηκε και μία βαβυλωνιακή σφηνοειδή γραφή, η οποία προερχόταν από την περίφημη αστρονομική σχολή της Σιππάρ και επισημαίνει ότι το έτος 7 π. Χ. είχαν πραγματοποιηθεί στη σχολή αυτή μία σειρά παρατηρήσεων για την τριπλή σύνοδο του Δία - Κρόνου. Ο Δίας είναι ο πλανήτης των βασιλιάδων. Η σημασία του πλανήτη Κρόνου για τους Ισραηλίτες ήταν μεγάλη αφού τον θεωρούσαν ως αστέρα φύλακά τους. Επίσης το Σάββατο χαρακτηριζόταν ως η ημέρα του Κρόνου και ο αστερισμός των Ιχθύων ήταν ο 'οίκος του Ιούδα'. Όλα τα παραπάνω τα οποία ήταν γνωστά στους αστρονόμους της ανατολής αφού ερμηνεύτηκαν σωστά, τους παρακίνησαν να κατανοήσουν ότι κάποιος μεγάλος βασιλιάς γεννήθηκε στην Ιουδαία. Σύμφωνα με κάποιους μάλιστα σημερινούς αστρονόμους η τριπλή αυτή σύνοδος ήταν η πιο σημαντική από όσες έχουν γίνει στην μετά Χριστόν εποχή αφού ήταν ορατή για οκτώ με εννέα μήνες και αποτέλεσε, όπως επισημαίνει ο αστρονόμος Κ. Χασάπης (1914-1972), τμήμα μίας γενικευμένης αστρονομικής συγκέντρωσης όλων των πλανητών στον αστε-

Η Σφαγή των Νηπιών. Έργο του Πέτερ Πάουλ Ρούμπενς, 17ος αιώνας. (Τορόντο, Πινακοθήκη του Οντάριο).

ρισμό των Ιχθύων-Κριού που ξεκίνησε το 9 π. Χ. και έληξε οριστικά το 3 π. Χ..

Πώς όμως ο αστέρας της Βηθλεέμ, σύμφωνα με τον Ευαγγελιστή Ματθαίο, προήγγεν αυτούς δηλαδή τους μάγους; Ο αστέρας πράγματι τους οδηγούσε αφού όταν εκείνοι πορευόντουσαν από την ανατολή στη δύση, από τη Μεσοποταμία στην Ιουδαία, τότε και ο πλανήτης Κρόνος, της τριπλής συνόδου, πορευόταν πάνω στον ουράνιο θόλο από την ανατολή στη δύση για 140 μέρες. Η πορεία αυτή, σύμφωνα με τους σημερινούς λεπτομερείς αστρονομικούς πίνακες που διαθέτουμε, έγινε μεταξύ 2 Αυγούστου και 19 Δεκεμβρίου του 5 π. Χ. Στις 19 Δεκεμβρίου ο Κρόνος πραγματοποίησε την ένατη και τελική στάση του, σταμάτησε οριστικά δηλαδή τη μετακίνησή του από την ανατολή στη δύση, άρα έπαυσε και

να οδηγεί τους μάγους. Τότε είναι που οι μάγοι θα πρέπει να έφθασαν στη Βηθλεέμ. Πριν συντελεστεί μετά η τελική διάλυση της μεγάλης συγκέντρωσης των πλανητών και η εξαφάνιση του φαινομένου. Γι' αυτήν τη στάση του πλανήτη μιλάει ο Ευαγγελιστής Ματθαίος παραθέτοντας την πολύ γνωστή και αμφιλεγόμενη φράση: *ἕως ἔλθων (ο αστήρ) ἔστη (=στάθηκε) ἐπάνω οὐ ἦν τὸ παιδίον* (Μτ. 2, 9). Άρα ο αστέρας του Ματθαίου δεν υπέδειξε σε ποιο σπίτι βρισκόταν ο Χριστός. Πώς θα μπορούσε ένα αστέρι πάνω στον ουράνιο θόλο της γης να επισημάνει, λόγω της μακρινής απόστασης στην οποία βρίσκεται, ένα συγκεκριμένο σημείο πάνω στη στεριά, ακόμα και μία μεγάλη πόλη; Αυτό θα πρέπει οι μάγοι μόνοι τους να το αναζήτησαν στην πόλη της Βηθλεέμ ρωτώντας για ένα μικρό άρρεν

παιδί ονόματι Χριστός. Εξ' άλλου πόσα παιδιά και μάλιστα άρρενα θα είχαν γεννηθεί εκείνες τις ημέρες σε αυτήν την μικρή και άσημη πόλη. Οι ίδιοι μάλιστα οι γραμματείς του Ηρώδη τους είχαν βοηθήσει υπαγορεύοντας το όνομα: *καὶ συναγαγὼν (ο Ηρώδης) πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται* (Μτ. 2, 4).

Κάποιοι μάγοι λοιπόν της ανατολής αντίκρυσαν ένα μοναδικό αστρονομικό φαινόμενο το 7 π.Χ. Αφού το ερμήνευσαν σωστά αστρολογικά αποφάσισαν να ξεκινήσουν και να πάνε να προσκυνήσουν αυτόν τον άγνωστο και μοναδικό βασιλιά της Ιουδαίας. Το πιο πιθανό είναι να ξεκίνησαν όταν παρατήρησαν ότι ο Κρόνος μπορούσε να τους καθοδηγήσει στο ταξίδι τους αυτό μέχρι που σταμάτησε να κινείται. Στα μέσα Δεκεμβρίου του 5 π.Χ., λίγο πριν τον σαραντισμό του θείου βρέφους, όπως έχει ήδη επισημανθεί, αλλά και δύο χρόνια από την έναρξη του φαινομένου, οι μάγοι επισκέφτηκαν τον Χριστό σε οικία. Τότε η γέννησή του Κυρίου θα πρέπει να έγινε αρχές Νοεμβρίου του 5 π.Χ. Μία ή δύο μέρες μετά την επίσκεψη των μάγων ο Ιωσήφ θα πήγε στα Ιεροσόλυμα για τον καθαρισμό της εγκύου και αμέσως κατέφυγε στην Αίγυπτο. Ο Ηρώδης δε χρειαζόταν να περιμένει πολλές μέρες την επιστροφή των μάγων από τη Βηθλεέμ, αφού η πόλη αυτή απέχει μόνο εννέα χιλιόμετρα από τα Ιεροσόλυμα, δηλαδή τρεις ώρες πορεία με τα πόδια. Τρεις ή τέσσερις μέρες μετά την αναχώρηση των μάγων από τα Ιεροσόλυμα για τη Βηθλεέμ, ο Ηρώδης θα κατάλαβε ότι οι μάγοι τον εξαπάτησαν και διέταξε τη σφαγή των νηπίων της περιοχής. Έτσι δικαιολογείται και το εσπευσμένο της φυγής του Ιωσήφ στην Αίγυπτο αφού αναφέρεται ότι νύχτα ξεκίνησε το ταξίδι του.

Δικαιολογείται λοιπόν και η διανυκτέρευση των ποιμένων στην ύπαιθρο αφού αρχές Νοεμβρίου στην Παλαιστίνη ο καιρός είναι ακόμα ζεστός και ο χειμώνας αργεί να εμφανιστεί. Όπως επίσης και η ταύτιση της ημερομηνίας με τη διακυβέρνηση του Κυρηνίου η οποία σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα είχε υπολογιστεί κοντά στο 4 π.Χ. Τέλος, αφού ο Ηρώδης απεβίωσε γύρω στους πέντε μήνες (Άνοιξη του 4 π.Χ.) μετά τη Γέννηση του Χριστού, αιτιολογείται ότι ο Κύριος ήταν ακόμα *παιδίον* όταν επέστρεψε από τη φυγή στην Αίγυπτο.

Οι Ευαγγελιστές στην προσπάθειά τους να μας δείξουν τη επίγεια ζωή του Κυρίου μας, του μόνου αληθινού Θεού, χρησιμοποίησαν στα έργα τους και τεκμηριωμένα ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα αλλά και φυσικά αστρονομικά φαινόμενα, τα οποία συνέβησαν στην εποχή τους, προβάλλοντας την αλήθεια ότι ο Χριστός υπήρξε ως ιστορικό πρόσωπο.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Σ. Θεοδοσίου – Μ. Δανέζης, *Στα ίχνη του Ι.Χ.Θ.Υ.Σ. Αστρονομία, ιστορία, φιλοσοφία*, Αθήνα 2000.
- Η Καινή Διαθήκη, έκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1993.
- Κ. Χασάπη, *Ο αστήρ της Βηθλεέμ. Αστρονομικός προσδιορισμός του χρόνου της γεννήσεως του Ιησού Χριστού*, Αθήνα 1970.
- Λ. Σκόντζος, Χριστούγεννα, Ηλιούγεννα ή Μιθρούγεννα; *Διάλογος* 54 (Οκτώβριος – Δεκέμβριος 2008) 19-22.
- Φλάβιος Ιώσηπος, *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία* έκδ. Benedictus Niese, *Flavii Iosephii Opera*, τ. 4', Berlin 1955.
- Γ. Πατρώνος, Η ιστορική πορεία του Ιησού. Από τη φάτνη ως τον κενό τάφο, Αθήνα 1991.

Ο Χρήστος Νικολόπουλος είναι Θεολόγος - Βυζαντινολόγος.

ΓΕΡΜΑΝΙΑ 1945: Η ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

Όταν οι νικητές μετατράπηκαν σε αυτό που πολεμούσαν

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Τον Δεκέμβριο του 1943 στην Τεχεράνη οι Σύμμαχοι καθόρισαν τις ζώνες επιρροής τους στη μεταπολεμική Ευρώπη. Το 1945 ο συνοριακός και ιδίως ο πληθυσμιακός χάρτης της Ευρώπης δεν θα έμοιαζε καθόλου με αυτόν του 1918. Ο σκοπός ήταν να μην επαναληφθεί ένα νέο 1933. Οι Γερμανοί κάτοικοι των πρώην ανατολικών επαρχιών του Ράιχ έπρεπε να αφανιστούν, θεωρούμενοι σαν γεννήτορες του πρωσικού милитарισμού. Γενικότερα οι άμαχοι Γερμανοί πολίτες αντιμετωπίστηκαν σαν συνένοχοι των ναζιστικών θηριωδιών και οι συμμαχικές δυνάμεις συμπεριφέρθηκαν μάλλον σαν κατακτητές ενός εχθρικού λαού, παρά ως ελευθερωτές από ένα σκληρό καθεστώς. Οι τελευταίοι μήνες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ήταν οι πλέον αιματηροί ένθεν κακείθεν. Εφαρμόστηκαν τα ακραία δόγματα του «πολέμου μέχρι εσχάτων» και του «Τυφώνα» αντιστοίχως. Έκτοτε στο εσωτερικό ο ναζισμός θα ταυτιζόταν απολύτως με τον φόβο και η Γερμανία θα μετασχηματιζόταν σε ένα έθνος αυτοανακηρυγμένων θυμάτων. Ακολούθως περιγράφεται ο όλεθρος που έπληξε τον γερμανικό λαό από τα μέσα του 1944 έως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, προκαλώντας τον μεγαλύτερο στην ιστορία ξεριζωμό πληθυσμών από τα ιστορικά του εδάφη.

«Αποκάλυψη», μία τερατώδης απόφαση

Από τους πρώτους κιάλας μήνες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι μεγάλες πόλεις και τα βιομηχανικά πάρκα της δυτικής Γερμανίας έγιναν στόχος κυρίως της βρετανικής Βασιλικής Αεροπορίας. Αρχικά οι επιχειρήσεις αυτές ήταν ασθενείς, αλλά όσο περνούσαν οι μήνες γίνονταν ολοένα και πιο μαζικές. Γι' αυτόν τον λόγο, η ναζιστική διοίκηση αποφάσισε τη μεταφορά ενός μέρους του άμαχου πληθυσμού από τις ευάλωτες περιοχές της δύσης προς τα ασφαλέστερα ανατολικά τμήματα της επικράτειας (η γερμανο-σοβιετική σύρραξη δεν είχε ακόμη ξεκινήσει). Ο προορισμός των προσφύγων ήταν κυρίως οι νεοαποκτηθείσες ανατολικές επαρχίες, που μετά από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν δοθεί στην Πολωνία και την Τσεχία (η ανατολική Πρωσία, η Σιλεσία, η Πομερανία, η Σουδητία κ.ά.). Επίσης μετά από την κατάληψη

των Βαλτικών Χωρών από τα σοβιετικά στρατεύματα (1940), πλήθος γερμανόφωνων κατοίκων πήρε και αυτό τον δρόμο της προσφυγιάς προς τις ίδιες περιοχές. Γενικότερα έως το 1944 υπολογίζεται ότι οι Γερμανοί που ζούσαν ανατολικά των συνόρων της προπολεμικής Γερμανίας ανέρχονταν στα 16,5 εκ. εκ των οποίων τα 1,3 εκ. ήταν δυτικο-Γερμανοί.

Η ήττα της ναζιστικής Γερμανίας όχι μόνο είχε διαφανεί, αλλά είχε αποκτήσει και μη αναστρέψιμη έκβαση ήδη από τα μέσα του 1944. Οι πραγματιστές Γερμανοί αξιωματούχοι αντιλαμβάνονταν το τι θα επακολουθούσε, αλλά οι «φωνές» τους καταπνίγηκαν. Στον αντίποδα οι περισσότεροι αξιωματούχοι της παλαιάς γενιάς και οι φανατικοί υποστηρικτές του χιτλερικού καθεστώτος ήταν αποφασισμένοι να πεθάνουν ή να νικήσουν. Έτσι λοιπόν η διαταγή από το Βερολίνο προέβλεπε τον πόλεμο μέχρις εσχάτων, τη μετατροπή

Ο στρατάρχης Μοντγκόμερυ με Ρώσους στρατηγούς στην πύλη του Βραδεμβούργου στις 12 Ιουλίου 1945.

των πόλεων σε οχυρά και την παραμονή των κατοίκων στα «οχυρά» αυτά. Το σκεπτικό του καθεστώτος ήταν η τελική νίκη ή η μετατροπή της θυσίας των Γερμανών σε έμπνευση των νεότερων γενιών για την αναβίωση του Ράιχ. Ο Χίτλερ έλαβε την τερατώδη απόφαση να καταδικάσει τον άμαχο πληθυσμό της χώρας του σε μία απεγνωσμένη προσπάθεια για μάχη μέχρι τέλους, ενώ η έκβαση ήταν προδιαγεγραμμένη. Τότε εκτελέστηκαν περισσότεροι από 15.000 Γερμανοί στρατιώτες με την κατηγορία της λιποταξίας, όταν για τον ίδιο λόγο θανατώθηκαν μόλις 18 στρατιώτες κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο τελικός αυτός αγώνας θα θύμιζε σκηνές από την Αποκάλυψη.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1944 μικρά αλλά οργανωμένα караβάνια προσφύγων άρχισαν να εγκαταλείπουν τις ανατολικές επαρχίες και να κατευθύνονται προς τα δυτικά. Προτεραιότητα δόθηκε

στους εποίκους και ιδίως στους Βερολινέζους. Όταν οι «Κόκκινοι» άρχισαν να ανακτούν τα εδάφη τους και οι αμερικανο-βρετανικοί βομβαρδισμοί να εντείνονται, προκλήθηκε χάος ακόμη και στον πυρήνα της γερμανικής επικράτειας. Έως και τον Ιανουάριο του 1945 περισσότεροι από 3,5 εκ. Γερμανοί πρόσφυγες είχαν εισέλθει επί του προπολεμικού γερμανικού εδάφους. Η δυσχερής θέση των προσφύγων επιτάχθηκε για έναν ακόμη λόγο. Κάθε μηχανοκίνητο μεταφορικό μέσο χρησιμοποιήθηκε κατά προτεραιότητα από τη Βέρμαχτ για τον ανεφοδιασμό και τη μετακίνηση των στρατευμάτων.

Η γερμανική κοινωνία έπρεπε να αντιμετωπίσει και το πρόβλημα των ανέργων ξένων εργατών, που ανέρχονταν στα 7,6 εκ. τον Αύγουστο του 1944 (5,7 εκ. πολίτες και 1,9 εκ. αιχμάλωτοι πολέμου). Όταν τα εργοστάσια άρχισαν να βομβαρδίζονται και οι φυλακές να ερειπώνουν, όσοι

Άποψη της βομβαρδισμένης Δρέσδης (13-15 Φεβρουαρίου 1945).

κατάφερναν να επιβιώσουν, δρούσαν ληστρικά. Η ανάγκη για επιβίωση ήταν αυτή που μετέτρεψε τους ανθρώπους (και ειδικά τους καταπιεσμένους) σε άγρια θηρία. Η Γκεστάπο προσπάθησε να επιβάλει την τάξη. Τα φανατικά στελέχη της όμως συμπαρέσυραν στον θάνατο όσους περισσότερους μπορούσαν, αφού γι' αυτούς μέλλον δεν υπήρχε. Μόνο κατά τους τελευταίους μήνες του πολέμου η Γκεστάπο εκτέλεσε περισσότερους από 10.000 εργάτες (κυρίως ξένους).

Οι πρώτοι μήνες του 1945 ήταν η πιο αιματηρή περίοδος του πολέμου για τη Γερμανία. Μόνο τον Ιανουάριο του 1945 σκοτώθηκαν 450.000 Γερμανοί στρατιώτες, όταν οι απώλειες της Μεγάλης Βρετανίας ή των ΗΠΑ ήταν λιγότερες καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου (403.000 και 407.000 νεκροί στρατιώτες αντιστοίχως). Παρ' όλα αυτά, τις μεγαλύτερες απώλειες από την πλευρά των συμ-

μάχων υπέστησαν οι Σοβιετικοί. Εκτιμάται ότι μόνο τον Ιανουάριο του 1945 σκοτώθηκαν 1 εκ. σοβιετικοί στρατιώτες, εκ των οποίων τα 3/4 μόλις σε μία εβδομάδα. Κατά τους πέντε πρώτους μήνες του 1945 έλαβε χώρα το 1/4 των συνολικών απωλειών της Βέρμαχτ και αυτό συνέβη εντός γερμανικού εδάφους. Συνάμα η Γερμανία υπέστη πρωτοφανείς σε καταστροφική ισχύ βομβαρδισμούς, που προκάλεσαν τον θάνατο πλέον των 500.000 αμάχων.

Όταν ήλθαν οι «Κόκκινοι»

Η φρικτή βία, που η ναζιστική Γερμανία χρησιμοποίησε τα τελευταία χρόνια του πολέμου, μετέτρεψε τους αντεπιτιθέμενους σε ανήμερα θηρία, που διψούσαν για εκδίκηση. Ο κύκλος του αίματος έμοιαζε όχι μόνο να μην έχει τελειωμό, αλλά και να κλιμακώνεται μαζικά. Η ανατολική Πρωσία ήταν η πρώτη περιοχή του Ράιχ,

Το βομβαρδισμένο και κατεστραμμένο κατά 97% Βέσελ στη Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία (16-19 Φεβρουαρίου 1945).

που ο πληθυσμός έπρεπε να την εκκενώσει μαζικά. Πρώτο το χωριό Νέμερσντορφ δέχθηκε το κύμα της σοβιετικής αντεκδίκησης (20 Οκτωβρίου 1944). Οι Κόκκινοι παρέμειναν εκεί μόλις λίγες ημέρες, γιατί σύντομα εκδιώχθηκαν από τη Βέρμαχτ (έστω και προσωρινά). Όταν οι Γερμανοί στρατιώτες μπήκαν στο Νέμερσντορφ, ακόμη και οι πιο σκληροτράχηλοι πολεμιστές ωχρίασαν. Το χωριό είχε πυρποληθεί. Οι δρόμοι ήταν γεμάτοι με ακρωτηριασμένα πτώματα αμάχων, απογυμνωμένες γυναίκες ήταν καρφωμένες στις πόρτες, έγκυες είχαν ξεκοιλιαστεί και νήπια κείτονταν νεκρά με το κρανίο τους συνθλιμμένο. Η φρικαλέα αυτή σφαγή ήταν «το βούτυρο στο ψωμί» των ναζιστών. Φωτογραφίες και βίντεο από το Νέμερσντορφ χρησιμοποιήθηκαν από τη γερμανική προπαγάνδα τρομοκρατώντας τον άμαχο πληθυσμό για το τι θα τον περίμενε εάν

έχανε τον πόλεμο. Ωστόσο έως τις αρχές του έτους, 500.000 χιλιάδες Γερμανοί είχαν εγκαταλείψει την ανατολική Πρωσία.

Στις 21 Ιανουαρίου 1945 οι Σοβιετικοί κυριεύσαν την πόλη Αλενστάιν, που συνένεδε την ανατολική Πρωσία με τη γερμανική ενδοχώρα και έως τις αρχές Φεβρουαρίου κάθε ταχεία οδός διαφυγής του στρατού και των αμάχων αποκόπηκε. Ελάχιστοι από τα караβάνια των ξεσπιτωμένων επέζησαν και κατάφεραν να φθάσουν μέχρι τις όχθες του ποταμού Βιστούλα. Οι μοναδικές οδοί σωτηρίας ήταν μέσω της παγωμένης περιοχής του Φρίσε Χαφ (παράλληλα με την ακτή της ανατολικής Πρωσίας) και του λιμανιού Πιλάου (βόρεια της Καϊνιξβέργης). Χιλιάδες άμαχοι προσπάθησαν να διανύσουν μία περιοχή, που οι θερμοκρασίες κυμαίνονταν μεταξύ -20° – -30°C . Το ψύχος, η πείνα, οι βομβαρδισμοί και οι περιπολίες

Τρία νήπια και δύο γυναίκες θανατωμένες από τον Σοβιετικό Στρατό. Τα σημάδια του βιασμού είναι εμφανή στις δύο Γερμανίδες (Σφαγή του Μέτγκεθεν Καϊνιξβέργης με 3.000 αμάχους νεκρούς, Ιανουάριος 1945).

Ομαδική αυτοκτονία Γερμανών πολιτών στη μικρή πόλη Ντέμιν της ανατολικής Γερμανίας (Απρίλιος 1945).

της Γκεστάπο ήταν οι κύριες αιτίες για τον αποδεκατισμό των προσφύγων. Μέσα στα παγωμένα δάση τα παιδιά ηλικίας έως 12-13 ετών σχημάτισαν μικρές «αγέλες» για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Συνήθως τα μικρότερα πέθαιναν από το κρύο. Σε πολλές περιπτώσεις το σώμα τους είχε καταψυχθεί τόσο πολύ που στο παραμικρό ταρακούνημα για να «ξυπνήσει» το βρέφος ή το νήπιο «έσπαζαν» τα άκρα του (δάκτυλα, χέρια, ακόμη και το κεφάλι). Μέσω αυτών των παγωμένων διόδων κατάφεραν να διαφύγουν 450.000 άμαχοι.

Στο Πιλάου η θερμοκρασία έπεφτε στους -20 – -28°C τα βράδια. Όσοι πρόσφυγες δεν είχαν βρει κατάλυμα, πέθαιναν από το κρύο (κυρίως παιδιά και ηλικιωμένοι). Όταν ένα πλοίο προσέγγιζε την προκουμαία, εκτυλίσσονταν σκηνές αλλοφροσύνης. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της τελευταίας Κυριακής του Ιανουαρίου 1945, όταν 28.000 πρόσφυγες όρμησαν στην προκουμαία και ποδοπατήθηκαν. Η κατάσταση επιδεινώθηκε όταν άτακτοι Γερμανοί στρατιώτες εισήλθαν στην πόλη, προσδοκώντας και

αυτοί στη δική τους σωτηρία. Κάποιοι άρπαζαν τα μωρά από την αγκαλιά των μανάδων τους για να βρουν μία δικαιολογία και να μπουν στα πλοία, ενώ κάποιοι άλλοι ντύθηκαν με γυναικεία ρούχα, ελπίζοντας να τους δοθεί προτεραιότητα στην επιβίβαση.

Όποιος κατάφερνε να επιβιβαστεί σε κάποιο σκάφος δεν ήταν βέβαιο ότι και θα επιζήσει. Πολλά πλοία έγιναν στόχος των συμμαχικών αεροπλάνων και υποβρυχίων. Όπως η «αρία φυλή» δεν επέδειξε τη δέουσα αξιοπρέπεια μπροστά στον θάνατο, έτσι και οι «πολιτισμένοι» δυτικοί δεν σεβάστηκαν τη ζωή των αμάχων. Η δικαιολογία για τις πράξεις τους αυτές ήταν ότι στα εν λόγω σκάφη έβαιναν και στρατιώτες, οπότε επρόκειτο για «στρατιωτικούς στόχους». Εκείνες τις ημέρες μόνο το σοβιετικό ναυτικό βύθισε περισσότερα από 200 πλοία. Από τις πιο κραυγαλέες εγκληματικές ενέργειες ήταν η βύθιση του κρουαζιερόπλοιου «Wilhelm Gusstloff» (30 Ιανουαρίου 1945), το οποίο μετέφερε περισσότερους από 10.000 επιβάτες και του «Goya» με 7.000 επιβάτες (16 Απριλίου 1945). Το

Το κρουαζιερόπλοιο «Wilhelm Gusstloff» κατά τη διάρκεια επιβίβασης προσφύγων και τραυματιών. Λίγο αργότερα θα βυθιζόταν από το σοβιετικό υποβρύχιο S-13, παρασέρνοντας στον θάνατο περισσότερους από 8.000 αμάχους (30 Ιανουαρίου 1945).

«φορτίο» αυτών των πλοίων ήταν κυρίως παιδιά και ηλικιωμένοι. Διασώθηκαν μόλις 1.239 ψυχές. Κάτι αντίστοιχο συνέβη και στο λιμάνι της Λυβέκκης. Ενδεικτικά αναφέρεται ο βομβαρδισμός των πλοίων «Thielbek» και «Cap Argona» με συνολικό αριθμό επιβατών 7.400 αμάχων, που βομβαρδίστηκαν από τη βρετανική Βασιλική Αεροπορία (3 Μαΐου 1945). Από αυτούς μόνο οι 450 κατάφεραν να διασωθούν. Συνολικά κατά το χρονικό διάστημα Ιανουαρίου – Μαρτίου 1945 μεταφέρθηκαν περίπου 2.186.500 άνθρωποι από τα λιμάνια της ανατολικής Πρωσίας προς τη Δανία και τη δυτική Γερμανία. Στη διαδικασία αυτή χρησιμοποιήθηκαν 790 πλοία και επρόκειτο για

τη μεγαλύτερη στην ιστορία θαλάσσια επιχείρηση εκκένωσης.

Η κατάσταση στη Σιλεσία ήταν ακόμη πιο δύσκολη, γιατί δεν υπήρχε πρόσβαση σε θαλάσσιες οδούς διαφυγής. Το σύνολο του γερμανικού πληθυσμού ανερχόταν στα 4,7 εκ., εκ των οποίων οι 1,6 εκ. κατευθύνθηκαν προς τα νότια (Τσεχία) και 1,6 εκ. προς τα δυτικά (Γερμανία), ενώ 1,5 εκ. άμαχοι εγκλωβίστηκαν από τον Κόκκινο Στρατό. Λίγο πριν από την άφιξη των σοβιετικών, οι δήμαρχοι των πόλεων είχαν προτείνει την εκκένωση των πόλεων τους. Όμως και σε αυτήν την περίπτωση τον πρώτο λόγο είχαν οι κομματικοί αντιπρόσωποι. Αυτοί διαβεβαίωναν ότι ο εχθρός δεν θα περνούσε τον

Το κρουαζιερόπλοιο «Cap Arcona», βομβαρδισμένο από τα βρετανικά αεροσκάφη, φλέγεται, λίγο πριν βυθιστεί, παρασύροντας στον θάνατο περισσότερους από 4.000 αμάχους (3 Μαΐου 1945).

ποταμό Όντερ, που ήταν ένα φυσικό σύνορο και οχυρό. Όποιος είχε διαφορετική άποψη, τουφεκιζόταν.

Τελικά στις 22 Ιανουαρίου 1945 οι Σοβιετικοί πέρασαν τον Όντερ και απέκοψαν κάθε διέξοδο προς τα δυτικά. Η μοναδική επιλογή των προσφύγων ήταν να κατευθυνθούν προς τα βόρεια. Συνολικά το 85% του άμαχου πληθυσμού της Κάτω Σιλεσίας (της σύγχρονης νοτιοδυτικής Πολωνίας) μετατράπηκε σε πρόσφυγες (περίπου 700.000 κάτοικοι). Όσοι από αυτούς αιχμαλωτίστηκαν, θα εύχονταν να είχαν πεθάνει από άλλες αιτίες νωρίτερα. Οι γυναίκες βιάζονταν, οι έγκυες ξεκοιλιάζονταν, οι άνδρες και τα παιδιά ρίχνονταν σε βαθιά πηγάδια και οι ηλικιωμένοι συγκεντρώνονταν σε σιταποθήκες, όπου πυρπολούνταν ζωντανοί. Όσοι άνδρες της εθνοφρουράς συλλαμβάνονταν, βασανίζονταν (συνήθως τους έκοβαν τη γλώσσα και τους

έβγαζαν τα μάτια) και τους στοίβαζαν σε φορτηγά, απ' όπου κανείς δεν επέστρεψε. Αναλογικά με την πληθυσμιακή σύσταση των παραπάνω περιοχών, τη χειρότερη μοίρα είχε το Νόουμαρκ στα ανατολικά του Βρανδεμβούργου. Εκεί τα 2/5 των κατοίκων πέθανε έως το τέλος του 1944, ενώ οι περισσότεροι από τους εναπομείναντες σκοτώθηκαν κατά την εκκένωση της πόλης, που ξεκίνησε στα τέλη Ιανουαρίου του 1945 (συνολικά οι Γερμανοί κάτοικοι του Νόουμαρκ ανέρχονταν στους 756.000).

Η μεγαλύτερη απειλή για τους αμάχους ήταν ο «Κόκκινος Στρατός». Συνήθως οι σοβιετικοί τουφέκιζαν όποιον Γερμανό φορούσε στρατιωτική ενδυμασία, βίαζαν κορίτσια, εφήβους και γυναίκες και λεηλατούσαν τις περιουσίες (π.χ. στο Σόλντιν 120.000 πολίτες θανατώθηκαν για ένα ρολόι, ένα πλατό, ένα ζευγάρι μπότες κ.λπ.). Οι σοβιετικοί στρατιώτες έμεναν έκθαμβοι από τον «πλούτο» των Γερμανών, εκφράζοντας την απορία «γιατί αυτοί οι τόσο πλούσιοι άνθρωποι θέλησαν να κυριεύσουν εμάς τους τόσο φτωχούς;». Όμως η πραγματικότητα ήταν ότι ο οικιακός εξοπλισμός των Γερμανών πολιτών περιείχε τα στοιχειώδη (δηλαδή ένα πορσελάνινο σερβίτσιο, φυσικό αέριο, σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης, ένα ρολόι, ένα παλτό και ένα ζευγάρι μπότες για το κρύο κ.λπ.). Αντιθέτως στην καθημερινότητά τους οι σοβιετικοί ζούσαν σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας με αποτέλεσμα το σπίτι ενός Γερμανού εργάτη να φαντάζει στα μάτια τους σαν τη βίλα ενός τσιφλικά.

Οι τελευταίες εβδομάδες του πολέμου γίνονταν ολοένα και πιο αιματηρές. Στο Πόζναν οι 28.000 από τους 40.000 Γερμανούς στρατιώτες, που υπερασπιζονταν την πόλη, σκοτώθηκαν. Σκηνές αλλοφροσύνης εκτυλίχθηκαν και στην πρωτεύουσα της Σιλεσίας, το Μπρεσλά-

Το παραταγμένο σοβιετικό πυροβολικό ετοιμάζεται να βομβαρδίσει το Βερολίνο (Απρίλιος 1945).

ου, που φιλοξενούσε περίπου 600.000 μόνιμους κατοίκους και πρόσφυγες. Όταν κηρύχθηκε η εκκένωση της πόλης, μέσα σε μία μόνο ημέρα 60-70 παιδιά ποδοπατήθηκαν μέχρι θανάτου στον σιδηροδρομικό σταθμό κατά τη στιγμή της άφιξης μίας αμαξοστοιχίας (19 Ιανουαρίου 1945). Όταν διακόπηκαν οι σιδηροδρομικές συγκοινωνίες, τα караβάνια των προσφύγων πήραν τον δρόμο της φυγής με θερμοκρασίες $-13 - -15^{\circ}\text{C}$. Αρκετούς μήνες αργότερα, όταν άρχισαν να λιώνουν οι πάγοι, αποκαλύφθηκε μία σειρά αποτρόπαιων εικόνων. Κατά μήκος μόνο των κεντρικών οδικών αρτηριών ήλθαν στο φως οι σοροί 90.000 νεκρών, που είχαν ξεψυχήσει από το κρύο και είχαν σκεπαστεί από το χιόνι. Το Μπρεσλάου κυριεύτηκε από τους σοβιετικούς στις 6 Μαΐου. Τα 2/3 της πόλης καταστράφηκαν από τους βομβαρδισμούς, ό,τι απέμεινε πυρπολήθηκε και 10.000 άμαχοι έχασαν

τη ζωή τους (το 1/3 εξ αυτών ήταν αυτόχειρες).

Η πρώτη επίσημη στρατιωτική διαταγή του κατοχικού σοβιετικού στρατού στο Βερολίνο εκδόθηκε στις 28 Απριλίου 1945. Σύμφωνα με αυτή προβλεπόταν η προστασία των αμάχων και η προσπάθεια επαναλειτουργίας των υποδομών της πόλης. Όμως η διαταγή αποτέλεσε κενό γράμμα. Οι σοβιετικοί επιδόθηκαν σε μία άνευ προηγουμένου σεξουαλική βία. Από τις 20 Απριλίου έως τις 10 Μαΐου 1945 αφέθηκαν ανεξέλεγκτοι να πράξουν ό,τι ήθελαν. Η συνήθης πρακτική ήταν ο ομαδικώς βιασμός Γερμανίδων μπροστά στα μάτια των διοικητών. Σε πολλές περιπτώσεις οι αξιωματικοί πυροβολούσαν τα παιδιά των γυναικών, ώστε αυτά να μην εμποδίζουν το «έργο» των στρατιωτών τους. Ένα χαρακτηριστικό συμβάν της εκδικητικής μανίας των «Κόκκινων» σημειώθηκε λίγο έξω

Γερμανοί άμαχοι εγκαταλείπουν τις κατεστραμμένες πόλεις τους (1945).

από το Βερολίνο, που «φυσικά» δεν ήταν μεμονωμένο. Σε ένα βομβαρδισμένο σπίτι 12 χλμ. μακριά από τον κεντρικό αυτοκινητόδρομο του Βερολίνου κατέλυσε ένας λόχος σοβιετικών. Εκεί εμφανίστηκαν δύο αδελφές 14 και 16 ετών, που αναζητούσαν τη μητέρα και τον μικρότερο αδελφό τους μέσα στα χαλάσματα. Αμέσως τα κορίτσια συνελήφθησαν, ξυλοκοπήθηκαν και ξεγυμνώθηκαν. Τότε, υπό την επίβλεψη του διοικητή, ο λόχος χωρίστηκε σε δύο σειρές, που η κάθε μία «ανέλαβε» και από ένα κορίτσι. Οι αδελφές βιάστηκαν διαδοχικά από όλους τους στρατιώτες. Όταν έφτασε η σειρά του τελευταίου στρατιώτη, αφού αυτός έκανε τη «δουλειά» του, τα πυροβόλησε στο στόμα για να πάψουν να ουρλιάζουν.

Όλο αυτό το φυλετικό μίσος είχε καλλιεργηθεί πολύ νωρίτερα μέσω των σοβιετικών εφημερίδων. Όπως παλαιότερα η ναζιστική προπαγάνδα γαλούχησε

τους Γερμανούς με την πεποίθηση περί των «υπανθρώπων μπολσεβίκων», παρομοίως η σοβιετική προπαγάνδα εξέτρεφε το μίσος εναντίον των «βαρβάρων Τευτόνων». Οι ίδιοι οι διοικητές παρότρυναν τους στρατιώτες τους με διαταγές του τύπου: «*Αν δεν σκοτώσετε τουλάχιστον έναν Γερμανό την ημέρα, σπαταλήσατε άσκοπα την ημέρα σας*» ή «*αν σκοτώσατε έναν Γερμανό, σκοτώστε ακόμη έναν, δεν υπάρχει τίποτα πιο διασκεδαστικό για εμάς από έναν σωρό πτωμάτων Γερμανών*».

Η εισβολή στα δυτικά

Η δίχως στρατηγικής αξίας και πολεμικού οφέλους ισοπέδωση ιστορικών πόλεων της Γερμανίας (Δρέσδης, Κολωνίας κ.ά.), καθώς και ο ανηλεής σφαγιασμός των χιτλερικών (και όχι μόνο) αποσκοπούσε στην αποτροπή μίας μελλοντικής αναβίωσης του ναζισμού. Ουσιαστικά ο όλεθρος, που θα έπληττε τη Γερμανία, θα ήταν η βάση για τη δημιουργία μίας νέας γενιάς Γερμανών γαλουχημένης στα ιδεώδη του πασιφισμού. Ωστόσο στο στρατόπεδο των συμμάχων δεν υπήρχε ομοφωνία. Η κορυφαία «φωνή» διαφωνούντα με αυτό το «δόγμα του Τυφώνα», όπως ονομάστηκε, ήταν ο διοικητής των βρετανικών στρατευμάτων στρατάρχης Μπέρναρντ Λο Μοντγκόμερυ. Αυτός ήταν υπέρ μίας «ανθρωπιστικής ειρήνης», όπου ο πόλεμος θα έπρεπε να περιοριστεί στο πεδίο της μάχης. Ο Μοντγκόμερυ δεν εισακούστηκε, επικρατώντας η άποψη του Αμερικανού ανώτατου διοικητή των Συμμαχικών Δυνάμεων Ντουάιτ Αϊζενχάουερ.

Στο δυτικό μέτωπο η κατάσταση δεν είχε καμία σχέση με αυτή στα ανατολικά. Στις περισσότερες των περιπτώσεων, οι τοπικοί άρχοντες αγνόησαν τη διαταγή του Βερολίνου περί μετατροπής των πόλεων σε οχυρά και παρέδωσαν την εξου-

Βερολινέζες καθαρίζουν από τα μπάζα τον χώρο μπροστά από το κατεστραμμένο Ράιχσταγκ (1945).

σία στους συμμάχους δίχως δεύτερη σκέψη. Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν σημειώθηκαν μάχες εντός των γειτονιών και δεν υπήρξαν σημαντικές ανθρώπινες απώλειες (π.χ. στο Φράιμπουργκ, το Μπάιροϊτ, το Άουγκσμπουργκ κ.α.).

Παρ' όλα αυτά, μέσα από τα λογοκριμένα γράμματα των Αμερικανών στρατιωτών αποκαλύφθηκε ένα όργιο λεηλασιών και βιαιοτήτων (όπως στο Μάιντς, στο Πάρχιμ του Μεκλεμβούργου κ.α.). Πολλοί Αμερικανοί στρατιώτες επιδόθηκαν στο λεγόμενο «κυνήγι των σουβενίρ», δηλαδή άρπαζαν από τους αμάχους ό,τι θεωρούσαν πολύτιμο και το έστελναν σαν λάφυρο στους οικείους τους (ρολόγια, κοσμήματα, χρήματα κ.ά.), ενώ υπήρξαν και περιπτώσεις «σουβενίρ» από κομμένα κεφάλια «Γερμαναράδων». Πολλοί απ' όσους αιχμαλώτους αντιστέκονταν, εκτελούνταν, γράφοντας οι αποστολείς των γραμμάτων ότι το θύμα τούς «υποχρέωσε να το

πυροβολήσουν». Οι λεηλασίες δεν περιορίστηκαν στις περιουσίες των ιδιωτών, αλλά επεκτάθηκαν και σε πολιτισμικούς θησαυρούς, όπως συνέβη στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βύρτσμπουργκ (αρχές Απριλίου του 1945). Οι περιπτώσεις των βιασμών από Αμερικανούς στρατιώτες ήταν σχετικά λίγες, αφού η Διοίκηση ήταν πολλή αυστηρή (487 Αμερικανοί στρατιώτες -κυρίως Αφροαμερικανοί- καταδικάστηκαν για εγκληματικές πράξεις σε βάρος αμάχων τον Μάιο του 1945).

Σχετικά με τα βρετανικά στρατεύματα οι περιπτώσεις βίας ήταν μεμονωμένες, όπως στο Ζολτάου (μεταξύ του Αμβούργου και του Ανόβερου) όπου στρατιώτες έκλεψαν, βίασαν και ξυλοκόπησαν αμάχους. Στον αντίποδα την πιο βάρβαρη συμπεριφορά από την πλευρά των δυτικών επέδειξαν οι Γάλλοι και ιδίως τα αποικιακά στρατεύματα από την Αφρική (κυρίως οι Μαροκινοί). Η συμπεριφορά

των γαλλικών στρατευμάτων χαρακτηρίστηκε ως «ανέντιμη σκληρότητα», όπως στο Ρούτλινγκεν. Εκεί η 24^η Απριλίου 1945 «κηρύχθηκε» ως ημέρα λεηλασιών και βιασμών, ενώ πολλοί άμαχοι χρησιμοποιήθηκαν για να «καθαρίσουν» τα ναρκοπέδια. Παρόμοιες αναφορές καταγράφηκαν στο Μπρόνεν και το Γκόμαρινγκεν, ενώ η Γυναικολογική Κλινική του Πανεπιστημίου του Τίμπιγκεν γέμισε με κακοποιημένα 12χρονα κορίτσια έως γυναίκες μεγαλύτερες των 70 ετών. Παρομοίως γέροντες εκτελέστηκαν με τη δικαιολογία της ανυπακοής ή της επικινδυνότητας, επειδή δεν σήκωναν ψηλά τα χέρια τους κατά τη στιγμή της παράδοσής τους. Μία ακόμη «μελανή σελίδα» στη νικηφόρα προέλαση των συμμάχων σημειώθηκε στο Φρόντενστατ στον Μέλανα Δρυμό, όπου έλαβε χώρα ένα τριήμερο βίας υπό το άκουσμα του τραγουδιού «*είμαστε τα Ες-Ες του γαλλικού στρατού*» (17-20 Απριλίου 1945).

Καθοριστικό ρόλο στη συμπεριφορά των Συμμάχων έπαιξε η ανακάλυψη των γερμανικών στρατοπέδων συγκέντρωσης. Όταν οι στρατιώτες αντίκρισαν το πλέον σκληρό πρόσωπο του πολέμου και το ρατσιστικό μίσος του ναζισμού, παρανόησαν και οι ίδιοι. «*Νιώθω ότι θέλω να σκοτώσω κάθε ζωντανό Γερμανό*», έγραφε ένας Αμερικανός στρατιώτης μετά από όσα είδε.

Οι κατακτημένοι πρώην κατακτητές

Όλες οι υποδομές της Γερμανίας (μεταφορές, ηλεκτρικό δίκτυο, επικοινωνίες, ύδρευση, φυσικό αέριο, αποχέτευση κ.λπ.) είχαν καταρρεύσει από τα μέσα του 1944. Μεταπολεμικά 26 εκ. Γερμανοί ήταν άστεγοι και ο υποσιτισμός μαζί με τις ασθένειες θέριζαν τον πληθυσμό. Σχεδόν αμέσως μετά από τη συνθηκολόγηση, η Γερμανία χωρίστηκε σε Ζώνες Ελέγχου

(κατοχής) μεταξύ των Αμερικανών, των σοβιετικών, των Βρετανών και των Γάλλων. Έτσι οικίες επιτάχθηκαν δίχως εξαιρέσεις και γειτονιές αποκόπηκαν με συρματοπλέγματα.

Η πρώτη εντολή, που δόθηκε από την αμερικανική διοίκηση προς τους στρατιώτες κατοχής, ήταν αυτή περί της «μη συναδέλφωσης των λαών». Οι Αμερικανικοί στρατιώτες δεν θα έπρεπε να συναναστρέφονται τον γερμανικό πληθυσμό, να μην δίνουν χειραψίες, να μην επισκέπτονται τα σπίτια των Γερμανών, να μην περπατούν μαζί με τους ντόπιους στον δρόμο, να μην συμμετέχουν σε κοινά αθλήματα κ.τ.λ. Αρχικά οι Αμερικανοί ήταν οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές της «μη συναδέλφωσης των λαών». Αντιθέτως θεωρητικά οι Γάλλοι ήταν ενάντιοι στη διαταγή αυτή, αλλά στην πράξη επέδειξαν ιδιαίτερα σκληρή συμπεριφορά. Ακολούθησαν οι μαζικές απολύσεις των διοικητικών υπαλλήλων, που ο αριθμός τους ξεπέρασε εκείνον του 1933, όταν ο Χίτλερ ανέλαβε την εξουσία. Ωστόσο σύντομα οι σύμμαχοι αντιλήφθηκαν ότι η χώρα δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει υπό αυτές τις συνθήκες, οπότε και έδειξαν διαλλακτικότητα.

Μετά από τη συνθηκολόγηση επιβλήθηκε το μέτρο της καταναγκαστικής εργασίας. Αυτό διήρκεσε σχεδόν ένα έτος στις περιοχές των δυτικών, ενώ στην υπό σοβιετικό έλεγχο ζώνη κράτησε αρκετά περισσότερο. Όλοι οι Γερμανοί ηλικίας 15-80 ετών και οι Γερμανίδες 15-44 ετών (από το μέτρο αυτό δεν εξαιρέθηκαν ούτε οι ακρωτηριασμένοι) όφειλαν να εργαστούν για την ανασυγκρότηση των πόλεων τους (καθάρισμα ερειπίων, σκάψιμο τάφων, επιδιόρθωση σιδηροδρομικών γραμμών κ.λπ.). Όποιοι δεν παρουσιάζονταν, τιμωρούνταν με φυλάκιση.

Ο φόβος των συμμάχων ήταν η πιθανότητα δημιουργίας αντάρτικων ομά-

Πρώην στρατιώτες της Βέρμαχτ και πλέον αιχμάλωτοι των Αμερικανών παρακολουθούν φιλμ με τις θηριωδίες των ναζί κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η αποκάλυψη των γεγονότων αυτών προκαλεί έκπληξη και φρίκη στους Γερμανούς, όπως αποτυπώνεται στις εκφράσεις τους (1945).

δων και η προσπάθεια παλινόρθωσης του ναζισμού. Έτσι λοιπόν ξεκίνησε μία σειρά φυλακίσεων «υπόπτων» πολιτών. Το αποτέλεσμα ήταν 100.000 Γερμανοί πολίτες να φυλακιστούν από τους Βρετανούς, 117.500 από τους Αμερικανούς και 21.500 από τους Γάλλους. Ωστόσο οι περισσότεροι εξ αυτών θα αποφυλακίζονταν έως το 1949.

Η κατάσταση στη σοβιετική ζώνη ελέγχου ήταν πολλή χειρότερη. Σύμφωνα με ορισμένα αρχεία, που δημοσιεύτηκαν το 1990, συνελήφθησαν 122.671 Γερμανοί, από τους οποίους οι 42.889 πέθαναν από τις κακουχίες και 756 εκτελέστηκαν. Η σοβιετική διοίκηση δεν είχε ως προτεραιότητα την αποναζιστικοποίηση της κοινωνίας ή την τιμωρία των εγκληματιών πολέμου, αλλά την εδραίωση του σταλινικού καθεστώτος. Κατ' αυτόν τον τρόπο πρώην ηγετικά στελέχη του ναζιστικού κόμματος, που απέδειξαν έμπρακτα τη «μεταμέλειά» τους και την με κάθε τρόπο στήριξη του κομμουνιστικού καθεστώτος, κατάφεραν να ανέλθουν και πάλι σε υψηλά δημόσια αξιώματα.

Οι σοβιετικοί συλλάμβαναν όχι μόνο τα εγγεγραμμένα μέλη του ναζιστικού κόμματος, αλλά και όσους αντιναζιστές είχαν αναπτύξει αντισταλινική δράση κατά το παρελθόν (π.χ. δημοσιογράφους, συγγραφείς κ.ά.). Έως τις 16 Απριλίου 1945, φυλακίστηκαν περισσότεροι από 215.540 πολίτες (138.200 Γερμανοί, 38.000 Πολωνοί, 28.000 σοβιετικοί κ.ά.), από τους οποίους οι 100.000 εκτοπίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην ΕΣΣΔ. Μετά από τον πόλεμο, όσα στρατόπεδα βρίσκονταν στα εδάφη της πρώην ανατολικής Πρωσίας, πέρασαν στη διοίκηση των σκληροπυρηνικών Πολωνών κομμουνιστών. Επιπλέον με αφορμή την ενδεχόμενη δράση των μελών της Νεολαίας του Χίτλερ, πλήθος εφήβων ηλικίας μεταξύ 15-17 ετών βασανίστηκε και στάλθηκε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η αριθμητική αποτύπωση αυτών των πρακτικών ήταν 1.390.000 Γερμανοί να θεωρούνται αγνοούμενοι, ενώ αναλογικά απελευθερώθηκαν μόλις 1 στους 9 Γερμανούς πολιτικούς κρατούμενους.

Πεινασμένοι Γερμανοί σε αναζήτηση τροφής στους γεμάτους ερείπια δρόμους του Βερολίνου.

Το προσφυγικό τσουνάμι

Μεταπολεμικά οι ανατολικές επαρχίες του πρώην γερμανικού Ράιχ χάθηκαν για πάντα. Επίσης γερμανικής συνείδησης πληθυσμοί σφαγιάστηκαν ή εκδιώχθηκαν βίαια από τις όμορες περιοχές της Ρουμανίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Πολωνίας, της Ουγγαρίας και των Βαλτικών Χωρών. Μόνο το 1946 καταγράφηκαν 5.645.000 Γερμανοί πρόσφυγες. Σε αυτούς εάν προστεθούν άλλα 3 εκ. από την Τσεχοσλοβακία και τις ροές των προηγούμενων ετών, ο συνολικός αριθμός των ξεσπιτωμένων ανήλθε στα 13 εκ.

Έκτοτε ο χάρτης της Γερμανίας άλλαξε γεωγραφικά, οικονομικά, θρησκευτικά και κοινωνικά. Οι πρόσφυγες προτίμησαν την ύπαιθρο (όπως το Μεκλεμβούργο, το Σλέσβιχ-Χολστάιν και την Κάτω Σαξονία), διότι εκεί οι πιθανότητες εύρεσης εργασίας ήταν περισσότερες απ' ό,τι στις κατεστραμμένες μεγαλουπόλεις (π.χ. στην περιοχή του Ρουρ, του Αμβούργου κ.α.). Σχετικά με τις ζώνες ελέγχου, η γαλλική δέχθηκε τους λιγότερους πρόσφυγες (μόλις 150.000 και

αυτούς από την Αυστρία). Τα μεγαλύτερα προβλήματα αντιμετώπισαν οι Βρετανοί, που σε πολλές περιπτώσεις οι νεοφερμένοι ξεπερνούσαν το 70% των παλαιών κατοίκων (όπως στην περιοχή του Τσέλε). Στη δε ζώνη των σοβιετικών η κατάσταση ήταν εφιαλτική, διότι εκεί είχαν καταστραφεί και οι υποδομές. Τέλος οι ντόπιοι δεν ήταν πάντα διατεθειμένοι να ενσωματώσουν τους νεοφερμένους στις κοινότητές τους, όπως και οι πρόσφυγες δεν προσπάθησαν να ενσωματωθούν στις νέες τοπικές κοινωνίες, επειδή δεν είχαν συνειδητοποιήσει ότι ο ξεριζωμός τους θα ήταν οριστικός.

Το 1945 οι γερμανικές μεγαλουπόλεις είχαν κυριολεκτικά αποδεκατιστεί. Ο πληθυσμός της Κολωνίας είχε μειωθεί κατά 90%, της Τριρ 82%, του Μονάχου 42%, του Βερολίνου 35% κ.λπ. Έτσι τον Νοέμβριο του 1945 το Συμμαχικό Συμβούλιο αποφάσισε την εισροή 6,65 εκ. προσφύγων (3,5 εκ. από την Πολωνία και 3,15 εκ. από την Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία και την Αυστρία). Όσον αφορά τις χαμένες πατρίδες, οι έποικοι ήταν

πολλοί λιγότεροι απ' όσους Γερμανούς έφυγαν.

Το ζήτημα των Γερμανών στρατιωτών

Μετά από την αυτοκτονία του Χίτλερ, τη μοίρα της Γερμανίας ανέλαβε να διαχειριστεί ο ναύαρχος Καρλ Ντένιτς. Εκείνος γνώριζε πολύ καλά πως όλα είχαν τελειώσει, αλλά προσπάθησε να κερδίσει χρόνο εωσότου το μεγαλύτερο τμήμα της Βέρμαχτ να απομακρυνθεί από το ανατολικό μέτωπο και να παραδοθεί στους δυτικούς. Πράγματι τουλάχιστον 3 εκ. Γερμανοί στρατιώτες έπεσαν στα χέρια μόνο των Αμερικανών. Ακολούθως έως τις 15 Ιουλίου 1945 και μετά από συλλήψεις διαφόρων Γερμανών απ' όλη την Ευρώπη, οι αιχμάλωτοι μόνο των αμερικανικών δυνάμεων ανήλθαν στον ιλιγγιώδη αριθμό των 7,7 εκ.

Αντιθέτως στο ανατολικό μέτωπο περίπου 4,3 εκ. Γερμανοί στρατιώτες αιχμαλωτίστηκαν από τους σοβιετικούς, από τους οποίους οι 1,9 εκ. θεωρούνται αγνοούμενοι. Αυτοί «φιλοξενήθηκαν» σε πρόχειρους καταυλισμούς ή σε παλαιά ναζιστικά στρατόπεδα, όπου οι συνθήκες διαβίωσης ήταν σχεδόν ανύπαρχτες. Οι ασθένειες, ο υποσιτισμός, το κρύο, τα βασανιστήρια και οι εκτελέσεις ήταν οι βασικές αιτίες που σχεδόν αφάνισαν τους πρώην στρατιώτες της Βέρμαχτ.

Η «άγρια εκδίωξη»

Μετά από τη λήξη του πολέμου αρκετοί πρόσφυγες επέστρεψαν στις εστίες τους, νομίζοντας ότι όλα θα επανέρχονταν στους φυσιολογικούς ρυθμούς της προπολεμικής καθημερινότητας. Το 1945 οι Γερμανοί, που επανήλθαν μόνο στην Κάτω Σιλεσία, ήταν περί τους 750.000. Όμως αυτοί έπρεπε πλέον να αντιμετωπίσουν την απόλυτη καταστροφή. Οι επιδημίες, η

εγκληματικότητα και το διοικητικό χάος κυριαρχούσαν. Συνάμα οι Πολωνοί και οι Τσέχοι κάτοικοι δεν ήταν διατεθειμένοι να συμβιώσουν ξανά με τους Γερμανούς. Έτσι έως το καλοκαίρι του 1945 η κατάσταση είχε βγει εκτός κάθε ελέγχου και γι' αυτό ονομάστηκε «Άγρια Εκδίωξη».

Αρχικά Πολωνοί πολιτοφύλακες έδιωχναν διά της βίας τους Γερμανούς κατοίκους μέσα από τα σπίτια τους. Αυτή η άτακτη εκδίωξη τερματίστηκε κατόπιν παρέμβασης της ρωσικής διοίκησης, αφού τα κύματα των προσφύγων δεν μπορούσαν να απορροφηθούν από τις ήδη κατεστραμμένες περιοχές της σοβιετικής ζώνης ελέγχου. Συνάμα η παραμονή των Γερμανών στις εστίες τους ήταν απαραίτητη για την ταχύτερη ανοικοδόμηση των μεταπολεμικών πόλεων (το 1946 στην Κάτω Σιλεσία οι Γερμανοί εργάτες στα εργοστάσια αποτελούσαν τα 3/4 των εργαζομένων). Παρ' όλα αυτά Πολωνοί και Τσέχοι κομμουνιστές θεώρησαν ότι είχε έλθει η στιγμή της εκδίωξής τους. Άλλωστε ο ίδιος ο Στάλιν είχε «συμβουλευσει» τον Πολωνό υπουργό Ανακτηθέντων Εδαφών Γκομούλκα «να δημιουργήσει τέτοιες συνθήκες για τους Γερμανούς που να θέλουν οι ίδιοι να φύγουν». Οι νέοι κυρίαρχοι χρησιμοποίησαν τα παλαιά στρατόπεδα συγκέντρωσης των ναζιστών και ακολούθησαν τις ίδιες βασανιστικές μεθόδους των Ες-Ες (αν όχι και σκληρότερες). Μόνο στη δυτική Πολωνία, περισσότεροι από 100.000 Γερμανοί (κυρίως γυναίκοπαιδα και ηλικιωμένοι) φυλακίστηκαν. Τη δε «φήμη» του Άουσβιτς «ζήληψε» το κολαστήριο του Λαμπίνοβιτς στην Άνω Σιλεσία. Όμως αυτή τη φορά οι βασανιζόμενοι ήταν σχεδόν αποκλειστικά παιδιά και ηλικιωμένοι.

Το μεγαλύτερο ίσως «γραφειοκρατικό» πρόβλημα με το ποιος θα έπρεπε να εκδιωχθεί ήταν το «ποιός θα έπρεπε να

χαρακτηριστεί ως Γερμανός». Στα παραπάνω εδάφη διαβιούσαν πολλοί Σιλέσιοι, Κασούβιοι (δυτικο-Πρώσοι) και Μαζούριοι (ανατολικο-Πρώσοι), που δεν ήταν εύκολο να χαρακτηριστούν ως πολωνικής ή γερμανικής καταγωγής. Επιπλέον σε σύντομο χρονικό διάστημα οι πόλεις αυτές θα έπρεπε να είναι λειτουργικές, ώστε να ενοικιστούν με 2 εκ. Πολωνούς άμεσα. Συνεπώς αυτές δεν θα έπρεπε να αδειάσουν από τους παλαιούς (Γερμανούς) κατοίκους τους, γιατί αυτοί ήταν οι μόνοι ικανοί για να θέσουν ξανά σε λειτουργία τις υποδομές της περιοχής.

Τελικά μετά τον Ιούλιο του 1945 ξεκίνησε η πλήρης από-γερμανικοποίηση της ανατολικής Πρωσίας. Μάλιστα από το 1946 απαγορεύτηκε η χρήση της γερμανικής γλώσσας ακόμη και μέσα στα σπίτια. Όσοι Γερμανοί παρέμειναν, όφειλαν να δουλεύουν 8-12 ώρες την ημέρα, ενώ το δελτίο τροφίμων τους ήταν κατά το ήμισυ μειωμένο από των υπολοίπων και ο μισθός τους ήταν στο 1/4 των υπολοίπων. Στον αντίποδα οι Πολωνοί έποικοι είχαν τη «νομιμοποίηση» να λεηλατούν τα σπίτια των Γερμανών ή ακόμη και να τα παίρνουν διά της βίας προς ίδια χρήση. Χαρακτηριστικά στο Στετίνο οι 900 Πολωνοί έποικοι είχαν καταστεί ο φόβος και ο τρόμος των 70.000 Γερμανών κατοίκων, ενώ στο Μπρεσλάου 300-400 Γερμανοί πέθαιναν καθημερινά μόνο από τον υποσιτισμό και τις ασθένειες.

Η δεύτερη φάση της απομάκρυνσης των Γερμανών από τις πρώην ανατολικές επαρχίες του Ράιχ ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 1946 με πολύ πιο βίαιο τρόπο. Έως το τέλος του καλοκαιριού του ίδιου έτους, οι περισσότερες πόλεις της δυτικής Πολωνίας είχαν αδειάσει από Γερμα-

νούς. Ωστόσο αυτές οι πόλεις/«κουφάρια» ήταν επικίνδυνες ακόμη και για τους εποίκους, λόγω της έλλειψης υποδομών, της εγκληματικότητας και των επιδημιών.

Το 1945 έλαβε χώρα μία από τις μεγαλύτερες στην παγκόσμια ιστορία αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών. Τότε τερματίστηκε η μακραίωνη παρουσία των Γερμανών σε ιστορικά τους εδάφη, που σήμερα ανήκουν κυρίως στην Πολωνία, τη Ρωσία και την Τσεχία. Ουσιαστικά το 1/5 των γερμανικών εδαφών χάθηκε οριστικά. Αυτό ήταν ίσως και το μεγαλύτερο σοκ των Γερμανών. Τούτο όμως είχε και μία άλλη συνέπεια, τη μετατροπή της Γερμανίας σε μία αμιγώς «δυτική» χώρα.

Στον μεσοπόλεμο ο γερμανικός λαός είχε γαλουχηθεί με τη милитарιστική νοστορπία. Όταν ο πόλεμος τελείωσε, όλοι οι Γερμανοί θεωρήθηκαν συναυτουργοί των ναζιστικών φρικαλεοτήτων. Οι νικητές δεν ενήργησαν ως απελευθερωτές του λαού από το χιτλερικό καθεστώς, αλλά σαν κατοχική δύναμη σε μία εχθρική χώρα. Έκτοτε ο βασικός στόχος των δυτικών ήταν η αποτροπή της επανεμφάνισης του ναζισμού, ενώ των σοβιετικών η εδραίωση του σταλινισμού.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- P. Ahonen, *After the Expulsion, West Germany and Eastern Europe 1945-1990*, Oxford, 2003.
- R. Bessel, *Γερμανία 1945, από τον πόλεμο στην ειρήνη*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010.
- M. Hasting, *Armageddon, The Battle for Germany 1944-45*, London, 2004.
- R. Naimark, *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in 20th Century Europe*, Cambridge, 2001.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ (1907-1968)

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Ο Ηλίας Τσιριμώκος έπαιξε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά δρώμενα από το 1944 έως το 1966. Είχε ευρεία μόρφωση, ρητορική δεινότητα και ήταν άφθαστος χειριστής του γραπτού λόγου, χαρίσματα που του εξασφάλισαν πολλούς φίλους. Ορισμένες ενέργειές του, όμως, σε κρίσιμες χρονικά περιόδους (Δεκεμβριανά 1944, Ιουλιανά 1965) προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις και επέφεραν την αποδοκιμασία μίας μεγάλης μερίδας πολιτών στο πρόσωπό του.

ΓΕΝΝΗΘΗΚΕ στην Λαμία, το 1907. Ο παππούς του (Δημήτριος) και ο πατέρας του (Ιωάννης) ήταν πολιτικοί. Ο ίδιος έλεγχε χαρακτηριστικά ότι μεγάλωσε μέσα στην «αγκαλιά του βενιζελισμού» και πρόσθετε ότι «εις το σπίτι μου ο βενιζελισμός ήτο αυτονόητος, όπως η Ορθοδοξία, ο πατριωτισμός ή ο δημοτικισμός». ¹ Άλλωστε, ο πατέρας του ήταν συνιδρυτής του κόμματος Φιλελευθέρων, υπουργός του Βενιζέλου (αλλά και του δικτάτορα Θεόδωρου Πάγκαλου), ενώ διετέλεσε επανειλημμένα Πρόεδρος της Βουλής. Ο νεαρός Ηλίας σπούδασε νομικά στην Αθήνα και συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι (οικονομικά και πολιτικές επιστήμες). ² Τα χρόνια της φοίτησής του στην γαλλική πρωτεύουσα επηρέασαν καθοριστικά την παιδεία του, καθώς μελέτησε με εμβρίθεια την ζωή και το έργο του σοσιαλιστή και φιλειρηνιστή πολιτικού Ζαν Ζωρές, ο οποίος δολοφονήθηκε από

Ακολουθώντας την πολιτική παράδοση της οικογένειας ο Ηλίας Τσιριμώκος (1907-1968) εξελέγη στις εκλογές του 1936 βουλευτής Φθιώτιδας με την υποστήριξη του Κόμματος των Φιλελευθέρων.

έναν 29χρονο συμπατριώτη του τις παραμονές της έναρξης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Επέστρεψε στην Αθήνα, μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του και άρχισε να δικηγορεύει, συνεχίζοντας την οικογενειακή παράδοση. Λίγο μετά, ήρθε και η σχεδόν αυτονόητη κάθοδος του στις εκλογές, στον τόπο καταγωγής του.

Εκλέγεται βουλευτής

Στις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου του 1936, εκλέχτηκε βουλευτής Φθιώτιδας, με το κόμμα Φιλελευθέρων, το οποίο πρώτευσε σε ψήφους. Οι δύο πολιτικοί κόσμοι, όμως, είχαν σχεδόν ισοψηφίσει, καθώς οι μεν αντιβενιζελικοί είχαν εκλέξει 143 βουλευτές, ενώ οι βενιζελικοί 142, αν και οι πρώτοι υπερετερούσαν σε ψήφους με 602.000 έναντι 558.000 αυτών της λεγόμενης δημοκρατικής παράταξης. Εντούτοις, οι τελευταίοι είχαν ευνοηθεί

από το εκλογικό σύστημα. Ο νεοεκλεγείς βουλευτής χαιρέτισε το αποτέλεσμα, καθώς είχε τοποθετήσει τον εαυτό του στα αριστερά του Κέντρου. Διακήρυττε ότι ο λαός «ουδέποτε θα επέστρεφε εις το Λαϊκόν κόμμα και τον βασιλικόν θεσμόν. Θα εβάρδιζε περαιτέρω... Ήτο αυτό που δεν είχε δώσει – και ήτο φυσικόν να μην είχε δώσει – ο βενιζελισμός. Ήτο αυτό δια το οποίον έπρεπε να αγωνισθούμε εμείς. Ένας νέος σταθμός προς ολοκλήρωσιν της Δημοκρατίας. Ο αγών δια την οικονομικήν και κοινωνικήν δημοκρατίαν. Η πορεία προς τον σοσιαλισμόν».³

Θεωρήθηκε «ανατέλλοντας αστέρας» του κόμματός του, η ηγεσία του οποίου τον όρισε εισηγητή των διατάξεων περί ατομικών ελευθεριών στην επιτροπή αναθεώρησης του Συντάγματος. Εντούτοις, η συγκεκριμένη κοινοβουλευτική περίοδος δεν επρόκειτο να διαρκέσει για πολύ. Προκλήθηκε κυβερνητικό αδιέξο-

Η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης, ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του ΕΑΜ στη Βίνιανη της Ευρυτανίας στις 10 Μαρτίου του 1944. Από αριστερά: Κώστας Γαβριηλίδης, Σταμάτης Χατζήμπεης, Άγγελος Αγγελόπουλος, Μανώλης Μάντακας, Γιώργης Σιάντος, Πέτρος Κόκκαλης, Αλέξανδρος Σβώλος, Ιωακείμ Κοζάνης, Ευριπίδης Μπακιρτζής, Ηλίας Τσιριμώκος και Νίκος Ασκούτσης.

δο, το οποίο επιτάθηκε από τους θανάτους του Γεωργίου Κονδύλη και του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο μετριοπαθής Κωνσταντίνος Δεμερτζής σχημάτισε κυβέρνηση, με υπουργό Στρατιωτικών (και αντιπρόεδρο) τον Ιωάννη Μεταξά. Ο Δεμερτζής απεβίωσε αιφνιδιαστικά και ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ επέλεξε τον Μεταξά, ο οποίος είχε επιβάλει την τάξη στο στράτευμα και είχε χειριστεί με δυναμισμό τις συνεχείς απεργίες. Την 17η Μαΐου, απεβίωσε και ο ηγέτης των Λαϊκών Παναγής Τσαλδάρης με αποτέλεσμα και οι δύο μεγάλες παρατάξεις να βρεθούν ουσιαστικά ακέφαλες. Την 4η Αυγούστου 1936, επιβλήθηκε αναίμακτα δικτατορικό καθεστώς από τον Μεταξά.

Ο Τσιριμώκος αντιτάχθηκε εξ αρχής στην δικτατορία και στράφηκε προς την μαχόμενη δικηγορία. Ασχολήθηκε εκ νέου με τα κοινά μετά την κατάληψη της χώρας από τις δυνάμεις του Αξονα. Από

τις πρώτες ημέρες, φέρεται να ίδρυσε (μαζί με τον Αλέξανδρο Σβώλο) την «Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας» (ΕΛΔ),⁴ η οποία μαζί με το ΚΚΕ (και άλλα μικρότερα κόμματα) δημιούργησαν το ΕΑΜ, την 27η Σεπτεμβρίου 1941. Ο ίδιος έγινε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ, ενώ η ΕΛΔ κατέστη το δεύτερο σε δύναμη εαμογενές κόμμα. Ο Τσιριμώκος πίστευε πως παρουσιαζόταν μία λαμπρή ευκαιρία για την ανάπτυξη ενός μαζικού σοσιαλιστικού κόμματος, που θα αποτελούσε διέξοδο για όσους επιθυμούσαν μία αλλαγή των πραγμάτων, μακριά από τον κομμουνισμό. Προς τούτο, προσάρμοσε το νέο κόμμα στην ελληνική πραγματικότητα, δίχως να στηρίζεται σε δυσνόητες για τις πλατιές λαϊκές μάζες θεωρίες.

Στην πρώτη συνδιάσκεψη της ΕΛΔ (την 24η Ιανουαρίου 1943) αποσαφηνίστηκε η προσήλωσή της στην υπεράσπιση των

Ο Τσιριμώκος, εισηγητής (γραμματέας Δικαιοσύνης) στο Εθνικό Συμβούλιο της ΠΙΕΕΑ στους Κορουσάδες.

εθνικών διεκδικήσεων, δηλ. α) αποκατάσταση της προπολεμικής εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, β) προσάρτηση όσων περιοχών κατοικούνταν από ομοεθνείς με βάση της αρχή της αυτοδιάθεσης (βορ. Ήπειρος, Δωδεκάνησα, Κύπρος) και γ) διευθέτηση των συνόρων από το μελλοντικό συνέδριο της ειρήνης με κριτήριο την ασφάλεια της χώρας. Ταυτόχρονα, ο Τσιριμώκος ενστερνίστηκε το σύνθημα για τριπλή (εθνική, πολιτική και κοινωνική) απελευθέρωση. Η ρητορική δεινότητα και η κοινωνιολογική μαρξιστική κατάρτισή του φαίνεται πως ώθησαν την ηγεσία του ΕΑΜ να του επιτρέψει όπως την εκπροσωπήσει σε διάφορες περιστάσεις, ενώ υπήρξε και μέλος της κυβέρνησης του βουνού (ΠΕΕΑ).⁵

Υπουργός στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας

Στις 2 Σεπτεμβρίου 1944, ανέλαβε υπουργός Εθνικής Οικονομίας στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Γεωργίου Παπαν-

δρέου. Παραιτήθηκε όμως αμέσως, μαζί με τα άλλα στελέχη από αυτήν, μία ενέργεια που επιδείνωσε την ήδη σοβούσα κρίση. Πάντως, φαίνεται ότι είχε μεταβεί (μαζί με τους Γιάννη Ζέβγο και Σβώλο) στην οικία του πρωθυπουργού προς αποφυγή του ενδεχομένου αυτού, την 27η Νοεμβρίου. Οι τρεις υπουργοί της Αριστεράς υπέβαλαν στον Παπανδρέου τις προτάσεις τους για την αποστράτευση των μαχόμενων ελληνικών τμημάτων, οι οποίες έτυχαν της αποδοχής του πρωθυπουργού. Μάλιστα, ο Παπανδρέου συνεχάρη τους υπουργούς για την συνεισφορά τους στην αποτροπή της εμφύλιας σύρραξης. Αργότερα, όμως, ο Ζέβγος φαίνεται ότι υπαναχώρησε εκ μέρους του κόμματός του (ΚΚΕ), ενώ είναι άγνωστο κατά πόσον η απόφαση αυτή ήταν σε γνώση των άλλων εαμογενών κομμάτων.

Αν και φαίνεται πως αντιτάχθηκε στην πορεία που οδηγούσε στα Δεκεμβριανά, ο Τσιριμώκος δεν διαφοροποιήθηκε από το ΚΚΕ. Πάντως, πολλά στελέχη της ΕΛΔ

Στις 12 Φεβρουαρίου 1945 υπογράφεται η Συμφωνία της Βάρκιζας. Στη φωτογραφία πρώτος από αριστερά ο Τσιριμώκος (γενικός γραμματέας του κόμματος Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας), στο κέντρο ο Γιώργης Σιάντος (γενικός γραμματέας του ΚΚΕ) και δεξιά ο Μήτσος Παρτσαλίδης (γενικός γραμματέας της ΚΕ του ΕΑΜ).

αποστασιοποιήθηκαν από το ΕΑΜ. Ο Τσιριμώκος θεωρούσε τον συμβιβασμό αναπόφευκτο και φοβόταν πως αυτός δεν θα οδηγούσε στην «εκρίζωση του φασισμού» (όπως ευαγγελιζόταν το ΚΚΕ) αλλά αντιθέτως θα διεύρυνε την λαϊκή βάση του προπολεμικού πολιτικού κόσμου και θα του επέτρεπε να στοχοποιήσει την Αριστερά. Στην εξέλιξη αυτή οδηγούσαν αναπότρεπτα οι υπερβάσεις και τα εγκλήματα που είχαν διαπραχθεί μετά το 1943 και ιδίως κατά τα Δεκεμβριανά. Η αδιαμφισβήτητη στρατιωτική ήττα υποχρέωσε τους ηγέτες της Αριστεράς να προσέλθουν σε διαπραγματεύσεις, οι οποίες ξεκίνησαν στην Βάρκιζα, την 2α Φεβρουαρίου.

Σε αυτήν συμμετείχε τελικά και ο Τσιριμώκος, παρά τις αρχικές αντιρρήσεις των Βρετανών. Πάντως, έχει γραφεί ότι είχε έρθει σε παρασκηνιακές επαφές μαζί τους νωρίτερα, εκφράζοντας διάθεση αποστασιοποίησης από το ΕΑΜ.⁶ Το περιεχόμενο της συμφωνίας προκάλεσε πολλές αντιδράσεις μεταγενέστερα με αποτέλεσμα το ΚΚΕ να καυτηριάσει τον ρόλο του Τσιριμώκου στις διαπραγματεύσεις (ιδίως στην απάλειψη του όρου «γενική αμνηστία», από το τελικό κείμενο). Σε αυτό συνετέλεσε και η δημόσια διαφοροποίηση του Τσιριμώκου και των συνεργατών του, οι οποίοι επιχείρησαν να συγκροτήσουν έναν τρίτο, σοσιαλιστικό «πόλο». Ιδρύθηκε, λοιπόν, το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος-ΕΛΔ, του οποίου ο Τσιριμώκος διετέλεσε γενικός γραμματέας έως το 1953. Το κόμμα αυτό φαίνεται πως ήταν ο κινητήριος μοχλός πίσω από την απόφαση της Αριστεράς (και ορισμένων κεντρογενών πολιτικών όπως ο Γεώργιος Καφαντάρης) περί αποχής από τις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946.

Αξίζει να σημειωθεί ότι την 4η Απριλίου του 1945 ο Τσιριμώκος, μαζί με τους

Σβώλο, Ζέβγο, Σιάντο, Κόκκαλη, Πορφυρογένη κ.ά., υπέβαλε στον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό και στον πρωθυπουργό Νικόλαο Πλαστήρα ένα έντονο διάβημα διαμαρτυρίας για την καταστρατήγηση της συμφωνίας της Βάρκιζας. Το νέο κόμμα απομακρύνθηκε από το ΕΑΜ, επιδιώκοντας να διατηρήσει την πολιτική του αυτοτέλεια. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την οργή του ΚΚΕ και προσωπικά του γενικού γραμματέα του Νίκο Ζαχαριάδη. Οι δύο άνδρες ξεκίνησαν μία έντονη αντιπαράθεση μέσω του Τύπου. Οι κατηγορίες για λιποψυχία ήρθαν να προστεθούν σε αυτές για εγκατάλειψη των αγωνιστών του ΕΛΑΣ από μέρους της ηγεσίας του ΕΑΜ στην Βάρκιζα.

Οι πρώτες κατηγορίες άφηναν αδιάφορο τον Τσιριμώκο, καθώς, όπως έλεγε, «όταν έχεις σταθεί στο πλάι του ΚΚΕ στα δύσκολα επί τέσσερα χρόνια, είναι σαν να κατηγορείς κάποιον που είναι βουτηγμένος μέσα στην θάλασσα ότι φοβάται

Ο Τσιριμώκος με τον καθηγητή Αλέξανδρο Σβώλο ίδρυσαν το νέο πολιτικό φορέα, το Σοσιαλιστικό Κόμμα - Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (ΣΚ-ΕΛΔ).

μήπως τον ραντίσουν». Αντιθέτως, η δεύτερη κατηγορία φαίνεται πως τον βασάνιζε επί χρόνια. Το 1960, αποφάσισε να απαντήσει μέσα από τις στήλες του περιοδικού *Η πολιτική*, το οποίο εξέδιδε ο ίδιος. Ανέφερε δε τα ακόλουθα: «Οφείλω να δώσω μίαν απάντησιν εις το ψεύδος που διέδωσεν η Δεξιά, ότι δηλαδή εις την Βάρκιζαν εφρόντισαν οι ηγέται του ΕΑΜ να εξαιρεθούν πάσης διώξεως. Πρώτον: Περί εγκλημάτων «τελεσθέντων κατά την κατοχήν», ουδείς εφαντάζετο ότι θα εδιώκετο η Αντίσταση. Αλλά ουδείς φραγμός ετέθη. Επομένως η διώξις των ηγετών ήτο κατά πάντα δυνατή. Δεύτερον: Η αμνήστευσις του πολιτικού αδικήματος της στάσεως ήτο απαραίτητος όρος της συμφωνίας, διότι άλλως θα ενομιμοποιείτο η διώξις παντός πολίτου ως συμμετασχόντος εις τον Δεκέμβριον, και αν ακόμη ουδεμία παράνομος πράξις τον εβάρυνε. Τρίτον: Έμενε – δια την διώξι-

των ηγετών– ο δρόμος της ηθικής αυτουργίας, η οποία δεν ημνηστεύθη εις την Βάρκιζαν. Ολίγους μήνας αργότερα ηναγκάσθη η κυβέρνησις Σοφούλη να λάβη το μέτρον αυτό δια να θέση κάποιον φραγμόν εις την διώξιμ, όχι των ηγετών αλλά χιλιάδων πολιτών οι οποίοι κατηγορήθησαν επί ηθική αυτουργία διότι δεν ευρίσκετο εναντίον των ούτε ίχνος ενοχής εις φυσικήν αυτουργίαν δι' οιανδήποτε πράξιν».

Το δεύτερο αντάρτικο

Τον Φεβρουάριο του 1947, ήρθε στην Αθήνα μία επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για να δει από κοντά την κατάσταση. Ο Τσιριμώκος κατάθεσε σε αυτή, επικρίνοντας την αγγλική πολιτική καθώς και τις πράξεις διαφόρων οργάνων των ελληνικών κυβερνήσεων. Μάλιστα, επέδωσε στα μέλη της και σχετικό υπόμνημα στο ξενοδοχείο «Ακροπόλ». Την ίδια περίοδο,

Ο Ηλίας Τσιριμώκος, ο Γιάννης Τσιριμώκος (Γιάννης Μαρής) και ο Γιάννης Σπυριδάκης κατά την δίκη τους για τα αποκαλυπτικά δημοσιεύματα για την Μακρόνησο της εφημερίδας *Μάχη* το 1950.

συνέχισε την αρθρογραφία του στην εφημερίδα *Μάχη*, η οποία φαίνεται πως ενόχλησε την βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα. Εν τω μεταξύ, η κατάσταση επιδειωνόταν με ραγδαίους ρυθμούς. Το λεγόμενο «δεύτερο αντάρτικο» έπαιρνε όλο και μεγαλύτερη έκταση, καθώς η μία επίθεση των ανδρών του «Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας» (ΔΣΕ) διαδεχόταν την άλλη, προκαλώντας πολλά θύματα. Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ είχε επιστρέψει μετά το δημοψήφισμα. Τον Ιούλιο, η κυβέρνηση προχώρησε στην σύλληψη 3.000 ατόμων στην πρωτεύουσα και σε άλλες μεγάλες πόλεις, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και πρώην ηγέτες του Ε.Α.Μ..

Σταδιακά, το ΚΚΕ υιοθέτησε σκληρότερη πολιτική. Αυτή αποκαλύφτηκε από δύο δημοσιεύματα του *Ριζοσπάστη*, της 8ης Οκτωβρίου. Το πρώτο συμπεριελάμβανε ορισμένες από τις αποφάσεις της 3ης Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, η οποία είχε συνέλθει στο Βελιγράδι από την 12η μέχρι την 15η Σεπτεμβρίου. Το κόμμα ανακοίνωνε επισήμως την στήριξή του στον αγώνα του ΔΣΕ με τις χαρακτηριστικές φράσεις «ο ένοπλος αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού της Ελλάδας αποτελεί τη μοναδική επιβεβλημένη απάντηση που ο λαός και η Ελλάδα έχουν να δώσουν στους ξένους κατακτητές και τους ντόπιους υποτακτικούς του. Έξω από τον αγώνα αυτόν δεν υπάρχει ζωή και τιμή για την Ελλάδα και τον λαό». Σύντομα, πολλά στελέχη του ανέβηκαν στο βουνό, κυρίως μετά την ψήφιση του Αναγκαστικού Νόμου 509, με τον οποίο τέθηκαν εκτός νόμου το ΚΚΕ και το ΕΑΜ την 27η Δεκεμβρίου 1947.⁷ Ο Τσιριμώκος αρνήθηκε να τους ακολουθήσει, αν και του έγινε πρόταση με αντάλλαγμα την πρωθυπουργία στην «κυβέρνηση» του βουνού. Η πρόταση υποβλήθηκε από τον διευθυντή του *Ριζοσπάστη* Κώστα Καραγιώργη.

Η απόφασή του μάλλον δικαιώθηκε εκ των πραγμάτων. Την 30ή και 31η Ιανουαρίου 1949, συγκλήθηκε η 5η Ολομέλεια του ΚΚΕ, η οποία παγίωσε την επικράτηση του Ζαχαριάδη επί του Μάρκου Βαφειάδη. Ταυτόχρονα, η Ολομέλεια ασχολήθηκε εκ νέου με το Μακεδονικό, επανερχόμενη στην πλατφόρμα του 1924, η οποία έκανε λόγο για ανεξάρτητη Μακεδονία. Αυτή θα τελούσε υπό την επιρροή της Σόφιας.⁸ Οι Έλληνες κομμουνιστές ήθελαν να αποσπάσουν το «Σλαβομακεδονικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο» – ΣΝΟΦ από την επιρροή του Τίτο, εναρμονιζόμενοι πλήρως με τα κελεύσματα της Μόσχας. Η πρόθεση του ΚΚΕ έγινε αντιληπτή από τους Γιουγκοσλάβους «συντρόφους» και προκάλεσε την οργή του Βελιγραδίου, το οποίο έκλεισε τα σύνορα για τους αντάρτες του ΔΣΕ, την 11η Ιουλίου.

Η σχετική ανακοίνωση προκάλεσε αίσθηση. «Στη Βόρεια Ελλάδα ο Μακεδόνικος (Σλαβομακεδονικός) λαός τ'όδωσε όλα για τον αγώνα και πολεμά με μια ολοκλήρωση ηρωισμού και αυτοθυσίας, που προκαλούν τον θαυμασμό. Δεν πρέπει να υπάρχει καμιά αμφιβολία, ότι σαν αποτέλεσμα της νίκης του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας και της λαϊκής επανάστασης, ο Μακεδονικός λαός θα βρει την πλήρη εθνική αποκατάστασή του, έτσι όπως την θέλει ο ίδιος, προσφέροντας σήμερα το αίμα του για να την αποκτήσει. Οι Μακεδόνες κομμουνιστές στέκονται πάντα επικεφαλής στην πάλη του λαού τους».⁹ Ο πολιτικός κόσμος στην Αθήνα επανέλαβε με μεγαλύτερη οξύτητα το επιχείρημα περί «εθνικής μειοδοσίας των κομμουνιστών» και «προδοτικού ρόλου τους στο Μακεδονικό». Ο χαρακτηρισμός «Εαμβούλγαροι» καθιερώθηκε στα δημοσιεύματα μίας μεγάλης μερίδας του κυβερνητικού Τύπου, φέροντας σε πολύ δύσκολη θέ-

ση ακόμη και όσους συμπαθούσαν τον αγώνα του ΔΣΕ.

Η απόφαση αυτή αποδοκιμάστηκε έντονα από τους σοσιαλιστές της ΕΛΔ, που εξέδωσαν την ακόλουθη ανακοίνωση: «(η Κεντρική Επιτροπή της ΕΛΔ) καταδικάζει ανεπιφύλακτα τη σημαία του αδιάλλαχτου σχεταρισμού που ύψωσε η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, της δυναμικής επικράτησης και της επιβολής κομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα δια της ενόπλου βίας... Καταδικάζει ρητά και ανεπιφύλακτα τη θέση της απόφασης της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ για σλαβομακεδονικό λαό, με την οποία απομακρύνεται από το πρόβλημα της αναγνώρισης των παγκόσμια καθιερωμένων δικαιωμάτων οιασδήποτε μειονότητας και ξαναγυρίζει στο σύνθημα της Ενιαίας και Ανεξάρτητης Μακεδονίας και Θράκης, που αποτελεί περιφρόνηση προς το πάγκοινο εθνικό αίσθημα των Ελλήνων».¹⁰

Σταδιακά, το ΣΚ-ΕΛΔ απέκτησε διεθνή αναγνώριση, καθώς έγινε μέλος της COMISCO (δηλαδή της «Επιτροπής της Διεθνούς Σοσιαλιστικής Διάσκεψης»), η οποία είχε αντικαταστήσει για βραχύ χρονικό διάστημα την Σοσιαλιστική Διεθνή. Έλαβε προσκλήσεις για όλα τα συνέδρια των ξένων σοσιαλιστικών κομμάτων, τις διεθνείς διασκέψεις της Αμβέρσας, της Βιέννης, του Λονδίνου και του Παρισιού, καθώς και για την διεθνή διάσκεψη της Ζυρίχης, τον Ιούνιο του 1947. Στα επόμενα δύο χρόνια, η διαπάλη μεταξύ του Εθνικού Στρατού και του ΔΣΕ κορυφώθηκε. Το 1949, η πλάστιγγα έγειρε υπέρ του πρώτου και η ιστορία της χώρας «γύρισε σελίδα». Την 5η Μαρτίου 1950, διεξήχθησαν νέες βουλευτικές εκλογές σε ηπιότερο πολιτικό κλίμα. Σε αυτό συνετέλεσε καθοριστικά η άρση του στρατιωτικού νόμου και η αναστολή της ισχύος του Γ΄ Ψηφίσματος. Η Αριστε-

ρά κατήλθε ως «Δημοκρατική Παράταξη» υπό την άτυπη ηγεσία των Σβώλου, Σοφιανόπουλου και Νεόκοσμου Γρηγοριάδη και κατέλαβε την πέμπτη θέση, συγκεντρώνοντας το, καθόλου ευκαταφρόνητο, 9,70%. Πιθανότατα, το ποσοστό θα ήταν ακόμη υψηλότερο, αν είχε δεχθεί να ηγηθεί των συνδυασμών ο Πλαστήρας. Ο τελευταίος, όμως, αρνήθηκε, απογοητεύοντας σφόδρα τον Τσιριμώκο. Το ΚΚΕ υποστήριξε (με τον παράνομο μηχανισμό του) τον προαναφερθέντα εκλογικό σχηματισμό, καλώντας ταυτόχρονα τους οπαδούς του σε καταψήφιση του Σβώλου και του Τσιριμώκου. Μολαταύτα, και οι δύο συγκαταλέγονταν μεταξύ των 18 εκλεγέντων βουλευτών.

Ίδρυση της ΕΔΑ

Το επόμενο διάστημα ξεκίνησε μία συζήτηση για τον σχηματισμό ενός μεγάλου κόμματος της Αριστεράς. Τελικώς, την 3η Αυγούστου του 1951, ιδρύθηκε η ΕΔΑ σαν συνασπισμός κομμάτων, με πρωτοβουλία του εκτός νόμου τότε ΚΚΕ, έχοντας ως πρόεδρο τον Ιωάννη Πασαλίδη. Συμμετείχαν το «Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας» του Πασαλίδη, ο «Δημοκρατικός Συναγερμός», το κόμμα Αριστερών Φιλελευθέρων των Γρηγοριάδη και Σταμάτη. Χατζημπέη και το «Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα» του Μιχαήλ Κύρκου. Το ΣΚ-ΕΛΔ αποστασιοποιήθηκε διότι θεώρησε ότι η κίνηση τελούσε υπό τον απόλυτο έλεγχο του ΚΚΕ. Κατήλθε αυτόνομα στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951, σημειώνοντας παταγώδη αποτυχία, καθώς συγκέντρωσε μόλις 3.912 ψήφους (0,23%). Πρώτος ήρθε ο νεοσύστατος «Ελληνικός Συναγερμός» του στρατάρχη Αλέξανδρου Παπάγου, αλλά δεν συγκέντρωσε την αυτοδυναμία. Ως εκ τούτου, κυβέρνηση σχημάτισαν τα κόμματα του Κέντρου (με πρωθυπουργό τον Πλαστήρα) ύστερα από αρκετές παλινωδίες. Η

Οι ιδρυτές της Ενώσεως Κέντρου, (όρθιοι) Ηλίας Τσιριμώκος, Στέφανος Στεφανόπουλος, Σάββας Παπαπολίτης, Σταύρος Κωστόπουλος, Αλέξανδρος Μπαλτατζής, (καθήμενοι) Πασσανίας Κατσώτας, Γεώργιος Παπανδρέου, Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας (19 Σεπτεμβρίου 1961).

ασθενής υγεία του πρωθυπουργού δεν προοιωνίζε την μακροήμερευση της κυβέρνησης, ενώ πολλοί κεντρογενείς βουλευτές (όπως ο Γεώργιος Καρτάλης) εξέφραζαν τον προβληματισμό τους.

Κατά την διάρκεια της θητείας της συγκεκριμένης κυβέρνησης, η χώρα έγινε μέλος του ΝΑΤΟ, καθώς η σχετική συμφωνία επικυρώθηκε από το Κοινοβούλιο, την 18η Φεβρουαρίου 1952. Οι μόνοι που διαφώνησαν ήταν οι βουλευτές της ΕΔΑ και ο ανεξάρτητος αριστερός βουλευτής Κύρκος, ο οποίος δήλωσε ότι η Ελλάδα είχε συμφέρον να παραμείνει έξω από τη διαμάχη των δύο συνασπισμών, με τους οποίους και έπρεπε να επιδιώξει, ως σύμμαχός τους στον πόλεμο, σχέσεις φιλίας και συνεργασίας. Την ίδια θέση κράτησε και η ΕΛΔ. Ο πρωθυπουργός, όμως, αντέτεινε: «Δεν μπορεί κανείς να μην παραδεχθεί ότι όταν η Ελλάς συμμετέχει εις το Ατλαντικών Σύμφωνον μετά των μεγάλων

δυνάμεων, αι οποίαι κατοικούνται από ελευθέρους δημοκρατικούς λαούς, αισθάνεται αυτή ασφαλεστέραν... Αλλά και θεωρία περί ειρηνεύσεων και ουδετερότητας... δεν έχουν καμμίαν σχέσιν με το γεγονός αυτό».

Το κυρίαρχο θέμα στην εσωτερική πολιτική σκηνή της περιόδου ήταν η υποθεση του Νίκου Μπελογιάννη, η εκτέλεση του οποίου¹¹ δημιούργησε ένα βαθύ ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ Κέντρου και Αριστεράς. Αυτό πιστοποιήθηκε στις εκλογές, οι οποίες διεξήχθησαν πολύ πριν από την λήξη της θητείας της κυβέρνησης, την 16η Νοεμβρίου 1952. Είχε θεσπισθεί το πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, το οποίο προδικάζε τον καταπονητισμό των μικρών κομμάτων. Ύστερα από μεγάλο προβληματισμό, οι Σβώλος και Τσιριμώκος συνεργάστηκαν με τον Πλαστήρα. Ο Τσιριμώκος έγραψε ότι το Κέντρο δέχθηκε για πρώτη φορά τους

σοσιαλιστές στους συνδυασμούς του. Και πρόσθεσε σκωπτικά: «Για να χάσουν μαζί του...».

Πράγματι, οι εκλογές ήταν άνισες, καθώς ο υπέργηρος και ασθενής Πλαστήρας δεν συνιστούσε ικανοποιητική και κυρίως μακροπρόθεσμη προοπτική για τους οικονομικούς παράγοντες του τόπου. Ως εκ τούτου, αυτοί τάχθηκαν στο σύνολό τους με τον Παπάγο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ο χώρος του Τύπου, στον οποίο συνέπεσαν για πρώτη φορά οι επιλογές των τριών μεγάλων εφημερίδων της εποχής: *Εστία*, *Η Καθημερινή* αλλά και *Το Βήμα* τάχθηκαν υπέρ του «Ελληνικού Συναγερμού». Από την πλευρά, η εξόριστη ηγεσία του ΚΚΕ. απάντησε στις εκκλήσεις του Κέντρου για την σύμπτυξη αντιδεξιού μετώπου με την φράση του Ζαχαριάδη: «Τι Πλαστήρας, τι Παπάγος... άσπρος σκύλος, μαύρος σκύλος, ούλοι οι σκύλοι μια γενιά». Το αποτέλεσμα των εκλογών, δεν αποτέλεσε έκπληξη. Ο «Ελληνικός Συναγερμός» κυριολεκτικά σάρωσε, συγκεντρώνοντας το 49,22% και εκλέγοντας 247 από τους συνολικά 300 βουλευτές. Η «Ένωσις ΕΠΕΚ – Φιλελευθέρων» έλαβε το 34,22%, εκλέγοντας μόλις 51 βουλευτές, εξ αιτίας του εκλογικού νόμου. Η ΕΔΑ πήρε 9,55% των ψήφων αλλά δεν εξέλεξε βουλευτή. Την ίδια τύχη είχαν και οι Σβώλος – Τσιριμώκος.

Διεργασίες στον χώρο του Κέντρου

Το αποτέλεσμα των εκλογών προκάλεσε βαθειά περιουλλογή στον χώρο του Κέντρου, όπου έλαβαν χώρα πολλές διεργασίες. Τελικά, ο Σβώλος αποφάσισε να συμπράξει με το «Δημοκρατικό κόμμα» (το οποίο αποτελούσαν από διαγραφέντα στελέχη της ΕΠΕΚ) την 3η Μαρτίου 1953. Αυτό είχε ιδρυθεί την 10η Ιουλίου του έτους εκείνου και είχε επικεφαλής τον

Καρτάλη. Ο νέος σχηματισμός έφερε την ονομασία «Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού» (ΔΚΕΛ). Ο Τσιριμώκος δεν συνέπραξε στο εγχείρημα, καθώς πίστευε πως ο ρόλος του Σβώλου έπρεπε να είναι σημαντικός και να αναλάβει τα ηνία μίας μεγάλης κεντροαριστερής παράταξης, μετά τον θάνατο του Πλαστήρα. Εντούτοις, συμφωνούσε με την ιδέα της συνεργασίας με ευρύτερες μάζες του Κέντρου, όχι για να τις προσεταιρισθούν ολοκληρωτικά αλλά για να διαβρώσουν και να επηρεάσουν ιδεολογικά ευρύτερους σχηματισμούς.

Στις δημοτικές εκλογές του Νοεμβρίου 1954, το ΔΚΕΛ συνεργάστηκε με την ΕΔΑ και πολλούς κεντρώους που αντιπολιτεύονταν τον Παπανδρέου, σημειώνοντας σημαντική επιτυχία. Δύο μήνες νωρίτερα, ο Τσιριμώκος είχε ζητήσει την νομιμοποίηση του ΚΚΕ. Λίγους μήνες αργότερα, συμμετείχε στην ίδρυση της «Φιλελευθέρων Δημοκρατικής Ενώσεως» του Σοφοκλή Βενιζέλου. Το σχήμα αυτό απέσπασε 25 βουλευτές από τους Φιλελευθέρους (υπό τον Παπανδρέου) και συγκέντρωσε όλες τις προϋποθέσεις ενοποίησης του κεντρώου χώρου σε πιο προοδευτική ριζοσπαστική κατεύθυνση. Εντούτοις, το πολιτικό σκηνικό άλλαξε ραγδαία μετά τον θάνατο του πρωθυπουργού Παπάγου και την αντικατάστασή του από τον έως τότε υπουργό Δημοσίων Έργων Κωνσταντίνου Καραμανλή. Σύσσωμη η αντιπολίτευση καυτηρίασε την μεθόδευση και άρχισε να προετοιμάζεται για εκλογές, καθώς ήταν πρόδηλο ότι η νέα κυβέρνηση έπρεπε να αναβαπτισθεί μέσω της λαϊκής ψήφου. Ο Τσιριμώκος δήλωσε σχετικά: «Υπέρ πάντων πρόβλεψιν, η κατά τρόπον αλλόκοτον επιβληθείσα κυβέρνησις Καραμανλή, απετέλεσε φαινόμενον κυβερνήσεως που παραμένει εις την εξουσίαν και ενεργεί ως "ευνοουμένην" τύπου κυρίας

Στις 20 Αυγούστου 1965 ορκίζεται και το ίδιο βράδυ σημειώνονται επεισόδια στο κέντρο της Αθήνας. Στις 28 Αυγούστου γίνεται ψηφοφορία για την εμπιστοσύνη της Βουλής. Η κυβέρνηση Τσιριμώκου καταψηφίζεται.

Πομποδούρ και επιμένει να ενεργήσει αυτή τας εκλογάς παρά πάσαν συνταγματικήν και ηθικήν τάξιν. Η “ευνοουμένη” επροικίσθη και με εν σατανικόν εκλογικόν σύστημα, δια του οποίου επιδιώκεται η πόλωσις δια της εξασθενίσεως του επονομαζομένου “Κέντρου”...». ¹²

Εν τω μεταξύ, ο Τσιριμώκος είχε διαφωνήσει με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, καθώς τασσόταν υπέρ της συνεργασίας με την ΕΔΑ σε αντίθεση με τον Κρητικό πολιτικό. Η ΦΔΕ διασπάσθηκε αλλά οι νέες περιστάσεις δικαίωσαν τον Τσιριμώκο. Η κατανίκηση του Καραμανλή απαιτούσε την συνεργασία όλων των υπολοίπων δυνάμεων. Ύστερα από σχοινοτενείες

διαπραγματεύσεις, συγκροτήθηκε η «Δημοκρατική Ένωσις» (ΔΕ), στην οποία συμμετείχαν τα ακόλουθα επτά κόμματα: αυτό των Φιλελευθέρων, η «Φιλελευθέρα Δημοκρατική Ένωσις», η ΕΔΑ, το «Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού», η ΕΠΕΚ (Σάββας Παπαπολίτης), το Λαϊκό (Τσαλδάρης) και το Αγροτικό (Μπαλτατζής). Ο Π. Παρασκευόπουλος έγραψε ότι η συγκρότηση της ΔΕ αποτέλεσε «ένα αποφασιστικό πλήγμα στο πνεύμα του εμφυλίου πολέμου και στην αντικομμουνιστική υστερία». ¹³ Εντούτοις, ήταν προφανές ότι επρόκειτο για μία ετερόκλητη συμμαχία, τα μέλη της οποίας ήταν πρακτικώς αδύνατο να καταλήξουν σε ένα κοινό πρόγραμμα διακυβέρνησης σε περίπτωση εκλογικής επιτυχίας.

Τα αποτελέσματα των εκλογών της 19ης Φεβρουαρίου, επιβεβαίωσαν την προαναφερθείσα διαπίστωση, όπως και τους φόβους του Τσιριμώκου για το εκλογικό σύστημα. Η «Δημοκρατική Ένωσις» συγκέντρωσε το 48,15%, εκλέγοντας μόλις 132 βουλευτές, ενώ η ΕΡΕ με το 47,38% κατέκτησε την αυτοδυναμία (165 έδρες). Τις υπόλοιπες 3 έδρες κατέλαβαν ανεξάρτητοι υποψήφιοι. Οι αντιδράσεις ήταν περιορισμένες και ο Καραμανλής κυβέρνησε αδιατάρακτα την προσεχή περίοδο. Αντιθέτως, η ΔΕ διασπάσθηκε στα «εξων συνετέθη». Καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις έπαιξε ο θάνατος του Σβώλου (τρεις ημέρες μετά τις εκλογές) και του Καρτάλη (την 27η Σεπτεμβρίου 1957). Οι δύο αρχηγοί του Κέντρου (Σοφ. Βενιζέλος και Παπανδρέου) αρχικώς ακολούθησαν αποκλίνουσες πορείες αλλά ακολούθως συνεργάστηκαν εκ νέου, καθώς στο προσκήνιο είχε έρθει το Κυπριακό ζήτημα. Αντιθέτως, ο Τσιριμώκος προσέγγισε την ΕΔΑ, με την οποία συνεργάστηκε στις επόμενες εκλογές.

Αυτές δεν διεξήχθησαν στο τέλος της τετραετίας αλλά νωρίτερα, με αφορμή διαφωνίες στο εσωτερικό της κυβέρνησης για τον νέο εκλογικό νόμο. Η πραγματική αιτία, όμως, φαίνεται πως ήταν η ανάγκη αναβάπτισης της ΕΡΕ από την λαϊκή ετυμηγορία εν όψει της επίλυσης (με ενταφιασμό του αιτήματος για «Ένωση») του Κυπριακού. Το Κέντρο κατήλθε στον εκλογικό στίβο διασπασμένο, ενώ αντιθέτως πολλές προσωπικότητες συνεργάστηκαν με την ΕΔΑ. Ο Τσιριμώκος υπήρξε ένας από τους ομιλητές στην κεντρική συγκέντρωση της Πλατείας Κλαυθμώνος, την 7η Μαΐου. Οι άλλοι δύο ήταν ο Πασαλίδης και ο Σταμάτης Μερκούρης. Σημειώτεον ότι κανείς δεν δέχθηκε να παραχωρήσει στους ομιλητές ένα μπαλκόνι ή εξώστη και αυτοί μίλησαν από μία εξέδρα, η οποία δημιουργήθηκε βιαστικά. Ο Τσιριμώκος δήλωσε σκωπτικά: «Όπως βλέπετε, την συγκέντρωσίν μας την διεξάγωμεν απόψε από εξέδρας, όπως εορτάζεται η Ανάστασις. Και οι ιδιοκτήται των πολυκατοικιών δεν πρέπει να θεωρηθή ότι εκινήθησαν από λόγους εκθρικούς. Προσωπικώς υποπεύομαι ότι είναι κρυπτοφίλοι μας. Και επειδή έχουν πεισθεί ότι ο αγών μας δεν είναι αγών ενός κόμματος, αλλά αγών ολόκληρου του έθνους, μας κατέβασαν από τους εξώστας των, δια να μας ανεβάσουν εις την συνείδησιν του λαού».

Τα αποτελέσματα των εκλογών της 11ης Μαΐου 1958 προκάλεσαν «σεισμό» τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Η ΕΡΕ, ήρθε πρώτη, όπως αναμενόταν, χάνοντας 6 μονάδες. Συγκέντρωσε το 41,16% και εξέλεξε 171 βουλευτές. Δεύτερη ήταν η ΕΔΑ, η οποία πήρε 939.902 ψήφους, λαμβάνοντας το 24,42% (79 έδρες). Το διασπασμένο Κέντρο σημείωσε την χειρότερη επίδοση της ιστορίας του. Ο βασικός κορμός του (δηλαδή το κόμμα των Φιλελευθέρων)

πήρε το 20,67% (36 έδρες), ενώ η ΠΑΔΕ έλαβε το 10,62% (10 έδρες). Τέλος, η «Ένωσις Λαϊκών» συγκέντρωσε το 2,95%, εκλέγοντας 4 βουλευτές.

Κυβέρνηση σχημάτισε ο Καραμανλής, ενώ στο παρασκήνιο ξεκίνησαν ζυμώσεις για την δημιουργία μίας «εθνικόφρονος» αντιπολίτευσης με την συσπείρωση των κομμάτων και κομματιδίων του Κέντρου. Το 1959, ο Τσιριμώκος (που είχε εκλεγεί στην Α΄ Αθηνών) κατέθεσε στην Βουλή δήλωση, υπογραφομένη από άλλους 12 βουλευτές, με την οποία ανήγγειλε την ίδρυση ενός νέου κόμματος υπό την επωνυμία «Δημοκρατική Ένωσις». Κατά τον βιογράφο του, η ενέργειά του αυτή ήταν σε γνώση της ΕΔΑ.¹⁴ Το κόμμα ήταν σοσιαλδημοκρατικό και περιλάμβανε στους κόλπους του πολλά στελέχη της ΕΛΔ. Τον Δεκέμβριο του 1960, το κόμμα διασπάσθηκε, καθώς αποχώρησαν τα 2/3 των βουλευτών του, οι οποίοι επιθυμούσαν συνεργασία με την ΕΔΑ. Αντιθέτως, ο Τσιριμώκος προτιμούσε να προσεγγίσει το Κέντρο και βρισκόταν σε στενή επικοινωνία με τον Παπανδρέου.

Τελικώς, συμμετείχε στην διοικούσα επιτροπή της «Ενώσεως Κέντρου», η οποία ιδρύθηκε την 19η Σεπτεμβρίου 1961. Εκλέχτηκε βουλευτής στις εκλογές της 29ης Οκτωβρίου 1961, οι οποίες αποκλήθηκαν «εκλογές βίας και νοθείας», αναδεικνύοντας την ΕΡΕ νικήτρια με αυξημένο ποσοστό.¹⁵ Ακολούθησε ο «ανένδοτος αγώνας», η δολοφονία του βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη, η διαφωνία του πρωθυπουργού με τα Ανάκτορα για το ταξίδι του βασιλικού ζεύγους στο Λονδίνο και η παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή. Οι νέες εκλογές διεξήχθησαν από υπηρεσιακή κυβέρνηση τον Νοέμβριο του 1963 και ανέδειξαν πρώτη την ΕΚ με 42,04% (138 έδρες), δεύτερη την ΕΡΕ με 39,37% (132 έδρες), τρίτη την

Ο Τσιριμώκος ενώ προσέρχεται στη Βουλή ως πρωθυπουργός.

ΕΔΑ με 14,34% (28 έδρες) και ακολούθησε το κόμμα των Προοδευτικών με 3,73% (2 έδρες). Είχε διανυθεί ο μισός δρόμος έως την κατάκτηση της εξουσίας.

Αποστασία

Ο Παπανδρέου έλαβε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, ενώ ο Τσιριμώκος εκλέχτηκε Πρόεδρος της Βουλής με τις ψήφους των βουλευτών της ΕΚ και της ΕΔΑ. Στις νέες εκλογές που διεξήχθησαν μετά από λίγο (την 16η Φεβρουαρίου 1964), η «Ένωση Κέντρου» κατήγαγε θριαμβευτική νίκη, συγκεντρώνοντας το 52,72% (ένα από τα υψηλότερα ποσοστά, τα οποία έχει λάβει ποτέ πολιτικός σχηματισμός σε ελληνικές βουλευτικές εκλογές) και εκλέγοντας 171 βουλευτές. Αμέσως μετά, όμως, άρχισαν οι πρώτοι εσωκομματικοί τριγμοί, καθώς ο πρωθυπουργός υπέδειξε τον Γεώργιο Αθανασιάδη-Νόβα για την θέση του Προέδρου της Βουλής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο κυβερνητικός υποψήφιος να μην συγκεντρώσει την απαιτούμενη πλειοψηφία αλλά μόνον 136 ψήφους, καθώς 33 βουλευτές της ΕΚ αρνήθηκαν να τον ψηφί-

σουν. Μάλιστα, 30 εξ αυτών έριξαν στην κάλπη ψηφοδέλτια με την λέξη «Δημοκρατία». Στη δεύτερη ψηφοφορία όλοι οι κυβερνητικοί βουλευτές ψήφισαν τον Νόβα. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας εξόργισε τον Παπανδρέου και τις πρώτες πρωινές ώρες της 20ής Μαρτίου προέβη σε σκληρές δηλώσεις: «Με βαθυτάτην θλίψιν, αγανάκτησιν και εντροπήν αναγγέλλω εις τον δημοκρατικόν κόσμον της Ενώσεως Κέντρου ότι η δημοκρατία σήμερον επροδόθη εις την Βουλήν. Οι θριαμβευταί της 16ης Φεβρουαρίου εγίναν η χλεύη των ηττημένων... Πασίγνωστοι όμως είναι οι οργανωταί της συνωμοσίας: Είναι οι κ.κ. Τσιριμώκος και Παπαπολίτης...». Πρόσθεσε δε ότι «αυτονόητος συνέπεια, επομένως, είναι η διαγραφή των από το κόμμα...».

Ο Τσιριμώκος απάντησε ότι: «...Η ενέργεια του κ. Παπανδρέου αποδεικνύει ότι πράγματι το καταστατικόν του κόμματος αποτελεί δι' αυτόν «τρόπος του λέγειν», όπως υπηνίχθη κατά την τελευταίαν συνεδρίασιν της κοινοβουλευτικής ομάδος. Αν το είχαν τουλάχιστον αναγνώσει, θα έβλεπεν ότι η διαγραφή βου-

λευτών γίνεται από την κοινοβουλευτική ομάδα δια να μην εξαρτάται από τας ατομικές παρορμήσεις οποιουδήποτε αρχηγού, αλλά να γίνεται μετά από ώριμον πολιτικήν σκέψιν... Ο κ. Παπανδρέου ομιλών ως σιφλικούχος του Κέντρου και ως ιδιοκτήτης της Δημοκρατίας προβαίνεις εις ύβρεις κατά των βουλευτών και εις απειλάς διαλύσεως της Βουλής. Ονομάζει προδότας εκείνους που ηθέλησαν να τον προειδοποιήσουν ότι δεν θα ανεχθούν την προδοσίαν της λαϊκής θελήσεως. Και απειλεί να διαλύσει την μόλις εκλεγείσαν Βουλήν. Αλλά οσαδήποτε εκλογάς και αν του ήτο δυνατόν να διενεργήση, ουδέποτε θα κατώρθωνε να αποκτήση δημοκρατικήν πλειοψηφίαν δυναμένην να διοικηθή δικτατορικώς από οιονδήποτε πρωθυπουργόν».

Τελικά, η διαγραφή των δύο πρωτοκλασάτων στελεχών ανακλήθηκε, η πληγή όμως δεν έκλεισε. Η κυβέρνηση συνέχισε την πορεία της, αντιμετωπίζοντας πολλά εμπόδια. Τον Ιανουάριο του 1965, ο Τσιριμώκος ανέλαβε υπουργός Εσωτερικών. Η ΕΡΕ ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων, χαρακτηρίζοντάς τον «εαμοκομμουνιστή», «σφαγέα» και «εθνικώς επικίνδυνον».¹⁶ Ο δεξιός Τύπος τον απεικόνιζε ντυμένο αντάρτη, έτοιμο να σφάζει κάθε «εθνικόφρονα». Το καλοκαίρι του 1965, το κλίμα πολώθηκε επικίνδυνα με την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ και την ανταλλαγή επιστολών μεταξύ ανωτάτου άρχοντα και πρωθυπουργού. Το βράδυ της 14ης Ιουλίου, πραγματοποιήθηκε μία σύσκεψη των ηγετικών στελεχών της ΕΚ στην πρωθυπουργική κατοικία στο Καστρί, με την συμμετοχή και του Τσιριμώκου. Η πλειοψηφία των παρισταμένων φαίνεται ότι σύστησε στον Παπανδρέου να μην παραιτηθεί. Η θέση αυτή ερχόταν σε αντίθεση με την εμπιστοσύνη την οποία είχε παράσχει ομοφώνως η ΚΟ του κόμματος, την αμέσως προηγούμενη

ημέρα! Τελικώς, ο πρωθυπουργός υπέβαλε την παραίτησή του προφορικώς (ή κατ' άλλους αποπέμφθηκε) και η κρίση έφθασε στα άκρα.

Την 28η Ιουλίου, ο Τσιριμώκος μίλησε σε μία μεγάλη συγκέντρωση στην Θεσσαλονίκη, υιοθετώντας λεξιλόγιο της εποχής του «ανένδοτου αγώνα». Χαρακτηριστικές ήταν οι ακόλουθες φράσεις: «Το πείραμα της παρεκκλίσεως από την συνταγματικήν τάξιν απέτυχε. Δεν υπάρχουν εις τας αποθήκας των ανακτόρων κατεψυγμένοι πρωθυπουργοί και υπουργοί, ανασυρόμενοι όταν υπάρξει χρεία. Διότι οι πρωθυπουργοί πρέπει να είναι ολοζώντανα γεννήματα της λαϊκής κυριαρχίας». Από την άλλη πλευρά, όμως, σημείωσε emphaticά ότι «...επανάστασιν ιδικήν μας δεν θα προκαλέσουν». Η κυβέρνηση Νόβα καταψηφίσθηκε,¹⁷ αλλά ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Β΄ δεν έδωσε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Παπανδρέου. Την 7η Αυγούστου, πραγματοποιήθηκε μία νέα σύσκεψη, με την συμμετοχή ηγετικών στελεχών του κόμματος και των εκδοτών 3 φιλοκυβερνητικών εφημερίδων. Ο Παπανδρέου δεν πείσθηκε να μεταβάλλει πολιτική (παρά τις πιέσεις των παρισταμένων, συμπεριλαμβανομένου του Τσιριμώκου) και την επομένη ο πρώην αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Στέφανος Στεφανόπουλος έλαβε την διερευνητική εντολή. Το θέμα συζητήθηκε σε μία θυελλώδη συνεδρίαση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας της ΕΚ (την 9η Αυγούστου), η οποία απέρριψε τις συμβιβαστικές θέσεις Στεφανοπούλου με 113 ψήφους έναντι μόλις 26. Ο Τσιριμώκος υποστήριξε τον συμβιβασμό με τα Ανάκτορα με το επιχείρημα ότι ενδεχόμενη συντριπτική υπερψήφιση της ΕΚ στις εκλογές θα οδηγούσε τον βασιλιά σε παραίτηση και τη χώρα σε περιπέτειες, καθώς το κόμμα δεν έθετε καθεστωτικό ζήτημα. Αποστασιοποιή-

Με τον Δημήτριο Παπασπύρου και τον Στέφανο Στεφανόπουλο ενώ συζητούν με τον βασιλιά Κωνσταντίνο.

θηκε από τον αρχηγό του, κάνοντας λόγο για «σύγκρουση γοήτρων».¹⁸

Μία εβδομάδα αργότερα, ανεξαρτητοποιήθηκε μαζί με τον Στεφανόπουλο. Ο Παπανδρέου δήλωσε σκωπτικά: ««Κίρκη δυστυχώς αποδεικνύεται η Αυλή, η οποία με το δέλεαρ της εξουσίας εξευτελίζει τους ανθρώπους». Δύο ημέρες αργότερα (την 18η Αυγούστου), έλαβε ο ίδιος την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Ανήγγειλε το γεγονός στον φίλο του, πολιτικό της ΕΚ Μιχάλη Παπακωνσταντίνου, ο οποίος το περιέγραψε ως εξής:

-Κάθεσαι κάπου; Κάτσε γιατί θα πέσεις κάτω. Μου έδωσε την εντολή (σ.σ. σχηματισμού κυβέρνησης).

-Άντε ρε του λέω, σαχλαμάρες μου λες τώρα.

-Άκου με που σου λέω, ο ... (σ.σ. χρησιμοποίησε μία λέξη που δεν έχει επιβιβαιωθεί, υπονοώντας τον βασιλιά Κωνσταντίνο) μου έδωσε την εντολή.

Αργότερα, ο Παπακωνσταντίνου προσπάθησε να τον συναντήσει για να τον

μεταπείσει, λέγοντάς του: «*Τι κάνεις τώρα, άλλωστε το βλέπεις ότι πέφτουμε, θα καταστραφείς*». Τον εκτιμούσα τον Τσιριμώκο πάρα πολύ (είπε ο Παπακωνσταντίνου). Ο Τσιριμώκος του απήντησε ότι: «*Αυτοί που δεν με θέλανε, που με θεωρούσανε μιάσμα, τώρα βάλανε τα στρατά να με χαιρετίσουνε*».

Την 20ή Αυγούστου, ορκίσθηκε η νέα κυβέρνηση. Το κέντρο της Αθήνας μετατράπηκε σε «πεδίο μάχης» από δεκάδες χιλιάδες διαδηλωτές, μέχρι το πρωί. Ο τελικός απολογισμός ήταν 101 τραυματίες και 226 συλλήψεις. Ο Τσιριμώκος κατέβηκε στην «φλεγόμενη» Ομόνοια, κατήγγειλε ότι επρόκειτο περί «καθαρώς επαναστατικής οργανωμένης εκδηλώσεως» και απείλησε ότι «θα πέσουν κεφάλια».¹⁹ Την 24η Αυγούστου, προέβη στις προγραμματικές δηλώσεις στο Κοινοβούλιο, το οποίο ήταν περικυκλωμένο από χιλιάδες λαού. Το σύνθημά τους ήταν: ««η ζωή σου ξεκινάει από τα βουνά/κι ύστερα πήγες στο κέντρο κι ύστερα στη δεξιά/Τσιριμώκο, Τσιριμώκο μασκαρά». Τέσσερις ημέρες αργότερα, καταψηφίσθηκε, αν και τον στήριξε η ΕΡΕ, η οποία δεν τον δεχόταν ούτε για υπουργό! Έλαβε 135 θετικές ψήφους (98 της ΕΡΕ και 37 αποστάτες), 159 αρνητικές (134 ΕΚ, 22 ΕΔΑ και 3 του κόμματος Προοδευτικών), ενώ σημειώθηκαν 6 αποχές. Αν και διετέλεσε αντιπρόεδρος και υπουργός Εξωτερικών της επόμενης κυβέρνησης των αποστατών υπό τον Στεφανόπουλο (έως τον Φεβρουάριο του 1966), η οποία έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης, γνώριζε καλά ότι είχε σημάνει το πολιτικό του τέλος. Ως εκ τούτου, ελάχιστοι του αναγνώρισαν την διπλωματική επιτυχία που πέτυχε στον ΟΗΕ για την Κύπρο, τον Δεκέμβριο του 1965. Έφυγε από την ζωή σε ηλικία 61 ετών, στις 13 Ιουλίου 1968, έναν χρόνο μετά την εγκαθίδρυση της δικτατορίας, στην οποία και

ο ίδιος είχε εμμέσως συμβάλλει, συντελώντας στην εξαχρείωση των πολιτικών ηθών και του κοινοβουλευτισμού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Γ. Λεονταρίτης, *Ο Ηλίας Τσιριμώκος και η πορεία του σοσιαλισμού (1945-1967)*, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 2002, σ. 12.
- 2 Αντώνης Μακρυδημήτρης, *Οι υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδας 1829-2000*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2000, σ. 104.
- 3 Γ. Λεονταρίτης, *Ο Ηλίας Τσιριμώκος και η πορεία του σοσιαλισμού (1945-1967)*, ό.π., σ. 12.
- 4 Μιχ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 33.
- 5 Ήταν γραμματέας Δικαιοσύνης.
- 6 Μιχ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, ό.π., σσ. 63-68.
- 7 Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τ. Α', εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σσ. 344-349.
- 8 Ευάγγελος Αβέρωφ, *Φωτιά και τσεκούρι*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1984, σσ. 30-37 και 423-424.
- 9 «Η 5^η Ολομέλεια και το Μακεδονικό», (μέρος Α'), εφημ. *Ριζοσπάστης*, 17 Ιαν. 1997, σ. 13.
- 10 Ε. Αβέρωφ, *Φωτιά και τσεκούρι*, ό.π., σσ. 435-436.
- 11 Εκτός από τον Μπελογιάννη εκτελέστηκαν και οι Ηλ. Αργυριάδης, Νικ. Καλούμενος και Δημ. Μπάτσας.
- 12 Γ. Λεονταρίτης, *Ο Ηλίας Τσιριμώκος και η πορεία του σοσιαλισμού (1945-1967)*, ό.π., σ. 60.
- 13 Π. Παρασκευόπουλος, *Γεώργιος Παπανδρέου, τα δραματικά γεγονότα 1961-1967*, εκδ. Φυτράκη, Αθήνα 1988, σ. 7.
- 14 Γ. Λεονταρίτης, *Ο Ηλίας Τσιριμώκος και η πορεία του σοσιαλισμού (1945-1967)*, ό.π., σ. 67.
- 15 Στις εκλογές του 1961 έλαβαν: Ε.Ρ.Ε. 50,81% (176 έδρες), Ε.Κ. – κόμμα Προοδευτικών 33,66% (100 έδρες), Π.Α.Μ.Ε. (Ε.Δ.Α. και συνεργαζόμενοι) 14,63% (24 έδρες), ανεξάρτητοι υποψήφιοι 0,90% (0 έδρες).

- 16 Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, τ. Β', εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1997, σ. 225.
- 17 Υπέρ της κυβέρνησης Νόβα ψήφισαν 131 βουλευτές (25 της Ε.Κ., 98 της Ε.Ρ.Ε. και 8 του κόμματος των Προοδευτικών), ενώ την καταψήφισαν 145 της Ε.Κ. και οι 22 της Ε.Δ.Α.
- 18 Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, τ. Β', ό.π., σσ. 223-224.
- 19 Σύμφωνα με τον Ανδρέα Παπανδρέου, ο Αρχηγός ΓΕΣ πρότεινε στον Τσιριμώκο την αναστολή ορισμένων άρθρων του Συντάγματος, δηλαδή ουσιαστικά την επιβολή δικτατορίας αλλά ο εντολοδόχος πρωθυπουργός αρνήθηκε. Βλέπε Ανδρέα Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*. εκδ. Καρανάσης, Αθήνα 1974, σ. 266.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ευάγγελος Αβέρωφ, *Φωτιά και τσεκούρι*. εκδ. Εστία, Αθήνα 1984.
- Γιώργος Λεονταρίτης, *Ο Ηλίας Τσιριμώκος και η πορεία του σοσιαλισμού (1945-1967)*, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα, 2002.
- Μιχ. Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
- Αντώνης Μακρυδημήτρης, *Οι υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδας 1829-2000*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2000.
- Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, 1946-1949*, τ. Α', εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002.
- Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, 1946-1964*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1988.
- Μιχάλης Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, τ. Β'. εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 1997.
- Ανδρέα Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, εκδ. Καρανάσης, Αθήνα 1974.
- Π. Παρασκευόπουλος, *Γεώργιος Παπανδρέου, τα δραματικά γεγονότα 1961-1967*, εκδ. Φυτράκης, Αθήνα 1988.
- «Η 5η Ολομέλεια και το Μακεδονικό», (μέρος Α'), εφημ. *Ριζοσπάστης*, 17 Ιαν. 1997.

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος δρ Πανεπιστημίου Αθηνών

Για Πάντα
Πράσινο!

Παντός
καιρού

Τοποθετείται
πανεύκολα σε
λίγα λεπτά

#ΝΕΟ ΠΡΟΪΟΝ

Οικολογικός Φράχτης

Γαλβανιζέ Συρματοπλεγμα
Περίφραξης μαζί με Φύλλωμα
πυκνής πλέξης

mat Grass Fence

Μπορεί να τοποθετηθεί
σε **εξωτερικό ή
εσωτερικό χώρο.**

Ανθεκτικό στην ηλιακή
ακτινοβολία, **δεν ξεθωριάζει,
δεν ξεβάφει.**

Δεν λεκιάζει εύκολα, είναι
βραδυφλεγές.

Αναβαθμίστε την αισθητική του
χώρου σας ή κρύψτε ατέλειες με
το **NEO Mat Grass Fence**

Απολαύστε τα πλεονεκτήματα
ενός φράχτη από γρασίδι χωρίς
όμως τα έξοδα και τη φροντίδα
που συνεπάγεται.

baumarket.gr
ΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

210 5580120
Παντού
δίπλα σας

baumarket.gr

Το επίσημο ετήσιο και ομίλου εταιρικών Μαθός Παρίσων

ΤΑΛΩΣ

ΑΜΥΝΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΓΚΑΙΡΗΣ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗΣ, ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

ΤΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΑΜΜΟΥ

Οι μύθοι ετυμολογικά δεν είναι το παραμύθι αλλά ο λόγος, η συμβουλή, η προσταγή, η πρόταση. Η Ελληνική μυθολογία είναι η παράδοση, που καταγράφει και μεταφέρει αναμνήσεις από ιστορικά γεγονότα. Οι μύθοι πρέπει να μελετώνται ως πραγματικές πληροφορίες. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα είναι κεκαλυμμένα και κωδικοποιημένα για λόγους αυτοπροστασίας και οικονομικού ανταγωνισμού. Η προστασία της Μινωικής Κρήτης με τον Τάλω, έχει τις ίδιες αρχές με τα σύγχρονα αμυντικά συστήματα και δείχνει τη συνέχεια των αμυντικών μηχανισμών που επινοήθηκαν μέχρι και την εποχή μας. Η απουσία όμως ιστορικών αναφορών και η έλλειψη αρχαιολογικών ευρημάτων δυσκολεύει την απόδειξη των μύθων.

Η ανάγκη δημιουργίας ενός μύθου

Στη Μινωική Κρήτη από την εποχή τουλάχιστον των πρώτων ανακτόρων αναπτύχθηκε σε όλη την επικράτεια του νησιού ένα δίκτυο ελέγχου, άμυνας και διοίκησης το οποίο προστάτευε το νησί για πολλούς αιώνες. Τα συστήματα άμυνας ανέκαθεν αποτελούσαν κρατικά μυστικά.

Οι Μινωίτες, για να προστατεύσουν την πρωτοποριακή τους τεχνολογία, δημιούργησαν τρομακτικούς μύθους, ώστε να προκαλούν φόβο στους εχθρούς και να τους αποτρέπουν να επιτεθούν. Οι εχθροί των Μινωιτών περιέγραφαν τους αμυντικούς μηχανισμούς της Κρήτης με υπερφυσικές και μυθολογικές διαστά-

σεις, γιατί όσοι προσπάθησαν να εισβάλουν αντιμετώπισαν ισχυρή αντίσταση που δεν μπορούσαν να την εξηγήσουν με την τεχνολογία τους. Υπάρχουν ιστορικές αναφορές ότι οι απόγονοι των Μινωιτών χρησιμοποίησαν μέρος αυτής της τεχνολογίας ή την εξέλιξαν. Έτσι έχουμε τεχνολογία επικοινωνίας και άμυνας με φρυκτωρίες, εμπρηστικές μηχανές, καταπέλτες και λιθοβόλους σε όλες τις περιόδους μέχρι και τη σύγχρονη εποχή. Οι θέσεις των αρχαίων φρυκτωριών στην Κρήτη, τα υψηλής τεχνολογίας αρχαιολογικά ευρήματα, οι ανακατασκευές των αρχαίων όπλων και οι Μύθοι, μας βοηθούν στην κατανόηση των αμυντικών τακτικών σε αυτήν την περίοδο.

Οι λόγοι που ευνόησαν να δημιουργηθεί αυτό το σύστημα στην Κρήτη την εποχή του χαλκού, είναι:

- Η ύπαρξη μιας ενιαίας κεντρικής διοίκησης που θα μπορούσε να υλοποιήσει και να συντηρήσει ένα μεγάλο και απαιτητικό έργο.
- Ο πλούτος της Κρήτης και η ανάγκη για τον έλεγχο και την διαφύλαξή του από εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους.
- Η κοινή γλώσσα και η γραφή σε όλη την επικράτεια.
- Η προηγμένη τεχνολογία της εποχής και το υψηλό επίπεδο των λαών που κατοικούσαν στην Κρήτη.
- Η μορφολογία του εδάφους, που διαθέτει κατάλληλα σημεία σε υψώματα και κορυφές βουνών για παρατηρητήρια.
- Η άφθονη ξυλεία από τα δάση, που υπήρχαν εκείνη την εποχή, για την κατασκευή καταπελτών και λιθοβόλων.
- Το νησί, που είναι μακρόστενο με μεγάλο μήκος ακτογραμμής και ήταν αδύνατο να προστατευτεί με τείχος στα σημεία εισβολής.
- Οι εχθρικοί λαοί είχαν πρόσβαση

εισβολής μόνο από τη θάλασσα, οπότε οι Μινωίτες είχαν ένα μόνο μέτωπο να προστατεύσουν.

Ο μύθος του Τάλω και πώς διασώζεται έως σήμερα

Ο Τάλως είναι δημιούργημα του Δαίδαλου ή του Ήφαιστου, που χάρισε ο Δίας στον Μίνωα μαζί με το «χρυσό κυνηγόσκυλο» και το «αλάνθαστο όπλο». Ο Τάλως ταυτίζεται με το θεό Ήλιο που αντιπροσωπεύει το φως, είναι προστάτης των όρκων και επιβλέπει τα πάντα ταξιδεύοντας στον ουρανό. Έτσι και ο Τάλως γυρίζει τρεις φορές την Κρήτη, την εποπτεύει, την προστατεύει, εφαρμόζει τους νόμους και τιμωρεί τους παραβάτες.

Ήταν ένας χάλκινος γίγαντας που ηδούσε από κορφή σε κορφή γυρίζοντας το νησί τρεις φορές την ημέρα, για να ελέγχει τους υπηκόους και να εντοπίζει τους εχθρούς. Αμυνόταν εκσφενδονίζοντας βράχους από την ακτή προς τα

Δίδραχμο της Φαιστού, 280 π.Χ. ο φτερωτός Τάλως με φωτοστέφανο και οπλισμένος με πέτρα. Τα φτερά συμβολίζουν την ταχύτητα που μεταφέρει τα μηνύματα από κορυφή σε κορυφή και όχι την ικανότητα του Τάλου να πετά.

εχθρικά πλοία, αποτρέποντάς τα να πλησιάσουν στα λιμάνια. Όσοι κατάφερναν να αποβιβαστούν στο νησί, τους αγκάλιαζε, αυτοπυρακτωνόταν και τους κατέκαιγε γελώντας κοροϊδευτικά («σαρδόνιος γέλως»). Απέδιδε δικαιοσύνη μεταφέροντας σε χάλκινες πλάκες τους νόμους και απέτρεπε την είσοδο και την έξοδο από το νησί χωρίς άδεια. Τέλος, ο θάνατος του γίγαντα προήλθε από τα μάγια της Μήδειας ή όταν του αφαιρέθηκε το χάλκινο καρφί που συγκρατούσε το υγρό «ιχώρ», που κυκλοφορούσε στη μοναδική του φλέβα.

Όπως αναφέρει ο Απολλώνιος ο Ρόδιος, τα δώρα του Δία στον Μίνωα για την προστασία της Κρήτης ήταν ο Τάλως, το «χρυσό κυνηγόσκυλο» και το «αλάν-

θαστο όπλο». Εξηγώντας το αμυντικό σύστημα του Τάλου με σύγχρονες τεχνικές αυτοπροστασίας συμπεραίνουμε ότι ο Τάλως συμβολίζει τη διοίκηση και την επικοινωνία, το «χρυσό κυνηγόσκυλο» την ικανότητα των φρουρών να εντοπίζουν τους εχθρούς και το «αλάνθαστο όπλο» συμβολίζει την ακρίβεια και την ισχύ των πολεμικών μηχανών άμυνας.

Φρυκτωρίες στη Μινωική Κρήτη

Οι φρυκτωρίες ήταν ένα δίκτυο κατασκευών που αναπτύχθηκε σε όλη την Κρήτη από την εποχή των πρώτων Μινωιτών. Ο σκοπός τους ήταν η άμυνα, η διοίκηση και η επικοινωνία στην περιοχή ευθύνης τους. Ήταν ένα σύστημα επικοινωνίας με αναμεταδοτικούς σταθμούς, πα-

Πυρσεΐα και φρυκτωρίες είναι μία ιδιοφυής μέθοδος οπτικής μετάδοσης μηνυμάτων (γράμμα-γράμμα) μεταξύ υψωμάτων που απείχαν αρκετά χιλιόμετρα με συνδυαστικό σύστημα πυρσών που επινόησαν οι Κλεόξενος και Δημόκλειτος τον 3ο π. Χ. αιώνα, (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας).

ρατηρητήρια, φρουρές και μηχανισμούς εκπομπής σημάτων. Σε περίπτωση που ένας παρατηρητής εντόπιζε ένα εχθρικό πλοίο ή μία εχθρική ενέργεια, ειδοποιούσε με κατάλληλα σήματα τις πλησιέστερες φρουκτωρίες. Έτσι η πληροφορία μεταφερόταν διαδοχικά στα κέντρα διοίκησης και στο σημείο εισβολής. Αναλόγως με τις ενδείξεις απειλής ενεργοποιούνταν τα αντίστοιχα αμυντικά συστήματα.

Ήταν κατασκευές πάνω σε υψώματα, που διέθεταν φρουρά και παρατηρητές. Είχαν οπτική επαφή μεταξύ τους και ήταν στρατηγικά καταναμημένες σε όλη τη διοικητική περιφέρεια της Μινωικής Κρήτης. Η επικοινωνία γινόταν μέρα και νύχτα. Αναλόγως με τις καιρικές συνθήκες, τα σήματα εκπέμπονταν με τη χρήση της φωτιάς, του καπνού, την αντανάκλαση του ηλιακού φωτός ή ακόμα και με ήχους. Είχαν τη δυνατότητα να μεταφέρουν προσυεννοημένα μηνύματα, γράμματα και προτάσεις με υδραυλικές, οπτικές και ακουστικές τεχνικές αναμετάδοσης. Διέθεταν την κατάλληλη καύσιμη ύλη και τα τεχνικά μέσα που παρήγαν καπνό, φως και ήχο.

Η επικοινωνία με αυτόν τον τρόπο αναπτύχθηκε σε όλο τον κόσμο, είτε με πολύπλοκα συστήματα αναμετάδοσης μεγάλου όγκου πληροφοριών είτε με απλά σήματα κινδύνου, φωτιάς ή καπνού. Έχουμε αναφορές για τη χρήση των φρουκτωριών στα έπη του Ομήρου, στους Κλασικούς Χρόνους, στο Βυζάντιο και στην περίοδο της Ενετοκρατίας, με τις βίγλες. Ακόμα και η σύγχρονη επικοινωνία λειτουργεί με τις ίδιες αρχές, όπου οι αναμεταδότες είναι οι δορυφόροι.

Ταλαία όρη, το κέντρο επικοινωνίας του δικτύου ελέγχου της Κρήτης

Το κέντρο επικοινωνίας είναι τα Ταλαία όρη, όπου και κατοικεί ο Τάλως κατά το

μύθο. Είναι ακριβώς στο κέντρο της Κρήτης και απέχει ίδια απόσταση σε ευθεία (30χλμ) από την Φαιστό, την Κνωσό και την περιοχή του Ρεθύμνου. Ήταν ένα ολοκληρωμένο δίκτυο επικοινωνίας με φρουκτωρίες ανεπτυγμένες σε όλη τη Μινωική Κρήτη, όπως και εντοπίζονται σε όλο το νησί. Σε περίπτωση κινδύνου ειδοποιούσαν με τους μηχανισμούς επικοινωνίας για το σημείο της εισβολής και ταυτόχρονα ενημέρωναν το κέντρο διοίκησης. Στις φρουκτωρίες υπήρχαν μεγάλα χάλκινα αγάλματα ή κατασκευές στις κορυφές των βουνών. Με το διαδοχικό άναμμα των πυρών, στην οπτική του εισβολέα, ομοίαζαν με χάλκινο φλεγόμενο γίγαντα που τρέχει προς το μέρος τους. Οι οδηγίες για την κωδικοποιημένη χρήση της επικοινωνίας και οι νόμοι ήταν γραμμένοι σε χάλκινες πλάκες στη γραφή της εποχής, όπως αναφέρεται και στο μύθο. Οι φρουκτωρίες εξοπλίζονταν για την επικοινωνία τους με «πυρσεία», «υδραυλικούς τηλέγραφους», «οπτικούς τηλέγραφους» και «ακουστικούς τηλέγραφους». Χρησιμοποιούσαν σήματα φωτιάς, καπνού, αντανάκλασεις του ήλιου και ενισχυμένους ήχους. Οι φρουροί με σταθερά σκόπευτρα-παρατηρητήρια παρακολουθούσαν τους διπλανούς σταθμούς αναπαράγοντας ή δημιουργώντας σήματα.

Πολεμικές μηχανές στην Αρχαία Ελλάδα ως κληρονομιά από την εποχή του χαλκού

Το τρίτο δώρο του Δία στο Μίνωα ήταν το «αλάνθαστο όπλο», που μας παραπέμπει σε όπλο μεγάλης ισχύος και ακρίβειας. Στις εισόδους των λιμένων και σε σημεία στα όποια θα μπορούσε να γίνει εχθρική απόβαση, είχαν εγκαταστήσει καταπέλτες, λιθοβόλους και άλλους μηχανισμούς άμυνας. Οι Κρήτες ήταν ανέκαθεν γνωστοί ως ικανοί τοξότες και χρησιμοποιούσαν σύνθετα τόξα από την Πρώι-

μη εποχή του χαλκού, οπότε είχαν την τεχνογνωσία και την ξυλεία για τη δημιουργία ισχυρών όπλων. Η άμυνα πραγματοποιούνταν με πεζές δυνάμεις εφεδρείας ή με πλοία που έσπευδαν να αντιμετω-

πίσουν τους εχθρούς όσο ήταν ακόμα μακριά από τις πόλεις και τα λιμάνια τους. Για την αντιμετώπιση των πειρατών ο Θουκυδίδης λέει: «Μίνως (...) τό τε ληστικόν, ὡς εἰκός, καθήρει ἐκ τῆς θαλάσσης».

Ο υδραυλικός τηλέγραφος του Αινεία ευφυέστατη μέθοδος αποστολής προσυμφωνημένων μηνυμάτων, που περιέγραψε ο Αινείας ο Τακτικός τον 4ο αιώνα π. Χ. (στο απολεσθέν τμήμα του έργου του «Πολιορκητικά») και διέσωσε ο Πολύβιος. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως για την ταχεία μεταφορά μηνυμάτων στην αχανή αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Σε κατάλληλα επιλεγμένα υψώματα αγγελιοφόροι χρησιμοποιούν ισομεγέθη πήλινα ή μεταλλικά δοχεία με νερό (ύψους έως 3 πήχεων και πλάτους έως 1 πήχεως), όπου επιπλέουν πλωτήρες από φελλό λίγο στενότεροι των στομιών, στη μέση των οποίων είναι στερεωμένοι ράβδοι διαιρεμένοι σε ίσα μέρη (των τριών δακτύλων) με αναγραμμένα προσυμφωνημένα μηνύματα στο καθένα π.χ. «Ἦρθαν ἱππεῖς στη χώρα». Ο χειριστής «πομπός» ανεβάζοντας έναν αναμμένο πυρσό δίνει σήμα στο χειριστή «δέκτη» για την αποστολή μηνύματος, περιμένει την ανύψωση πυρσού και από το «δέκτη» για επιβεβαίωση και κατεβάζοντας τον πυρσό, ταυτόχρονα και οι δύο απελευθερώνουν τους δύο ισομεγέθεις αυλίσκους εκκένωσης των συσκευών τους. Όταν φανεί στη συσκευή του «πομπού» το επιθυμητό μήνυμα, ο χειριστής «πομπός» ανεβάζοντας τον πυρσό, δίνει σήμα στο «δέκτη» και ταυτόχρονα και οι δύο σταματούν την εκροή. Λόγω ομοιότητας των συσκευών, των στομιών εκροής και της ίδιας στάθμης του ύδατος, το επιθυμητό προσυμφωνημένο μήνυμα εμφανίζεται και στη συσκευή του «δέκτη». Μοιάζει (όπως στο μύθο του Τάλου) σαν χάλκινος γίγαντας όπου στη μοναδική του φλέβα (δοχείο) υπάρχει το υγρό (ιχώρ) που συγκρατείται από μια βαλβίδα ροής (καρφί). Εάν καταστραφεί η βαλβίδα παύει να λειτουργεί (θάνατος του Τάλου), (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας).

Είχαν αναπτύξει εμπρηστικά όπλα που εκτόξευαν μείγματα νάφθας, πίσσας, άνθρακα και θείου όπως το «υγρόν πυρ» στη Βυζαντινή Περίοδο και το φλογοβόλο των Βοιωτών στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Το αμυντικό σύστημα Τάλως ήταν αποτελεσματικό στην αντιμετώπιση των εχθρών και είναι ο λόγος που δε βρί-

σκουμε τειχισμένες πόλεις αυτήν την περίοδο.

Διοίκηση και επιβολή των νόμων

Εκτός από τα θέματα άμυνας, μεταδίδονταν πληροφορίες για τους φόρους, το εμπόριο, την μετακίνηση του πληθυσμού και την τήρηση των νόμων. Το δίκτυο με-

Ο ακουστικός τηλεγράφος αποτελούνταν από μια γιγάντια κυκλικά αναδιπλωμένη σάλπιγγα που είχε τη μορφή ηχητικού κέρατος και ήταν αναρτημένη από ένα τρίποδο ύψους τεσσάρων μέτρων για την εύχερη περιστροφή της και μετάδοση του σήματος προς κάθε κατεύθυνση. Χρησιμοποιήθηκε από το στρατό του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην περίφημη εκστρατεία του και είχε εμβέλεια δράσης έως τέσσερα χιλιόμετρα. Πιθανότατα, λειτουργούσε και αντίστροφα ως εντοπιστής ήχων οπότε πρόκειται και για το πρώτο ακουστικό ραντάρ της ιστορίας. Ο ακουστικός τηλεγράφος αποτελούνταν από μια γιγάντια κυκλικά αναδιπλωμένη σάλπιγγα που είχε τη μορφή ηχητικού κέρατος και ήταν αναρτημένη από ένα τρίποδο ύψους τεσσάρων μέτρων για την εύχερη περιστροφή της και μετάδοση του σήματος προς κάθε κατεύθυνση. Χρησιμοποιήθηκε από το στρατό του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην περίφημη εκστρατεία του και είχε εμβέλεια δράσης έως τέσσερα χιλιόμετρα. Πιθανότατα, λειτουργούσε και αντίστροφα ως εντοπιστής ήχων οπότε πρόκειται και για το πρώτο ακουστικό ραντάρ της ιστορίας, (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας).

τέφερε διαρκώς πληροφορίες από και προς την κεντρική διοίκηση. Γινόταν τακτική επικοινωνία τρεις φορές την ημέρα για διοικητικές πληροφορίες και τον έλεγχο λειτουργίας του δικτύου. Σύμφωνα με τον Απολλόδωρο «Ούτος ο Τάλως τρις εκάστης ημέρας την νήσον περιτροχάζων ετήρει». Για τη συντήρηση και τη λειτουργία ενός τέτοιου πολύπλοκου μηχανισμού χρειαζόταν η κεντρική διοίκηση να αναθέτει σε τοπικούς υπεύθυνους την επάνδρωση των φρουκτωριών, την παροχή καύσιμης ύλης, τροφίμων και άλλων αναλώσιμων υλικών, όπως υπήρχαν στις βίγλες οι βιγλάτορες κατά την Ενετοκρατία.

Το τέλος του Τάλω

Η απαξίωση του συστήματος άμυνας συντελέστηκε λόγω της κυριαρχίας των Μυκηναίων στο νησί, της αλλαγής των

τεχνικών του πολέμου, της εξάπλωσης του εμπορίου και λόγω φυσικών καταστροφών, όπως η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και η απώλεια των δασών.

Τα τρωτά σημεία του συστήματος ήταν:

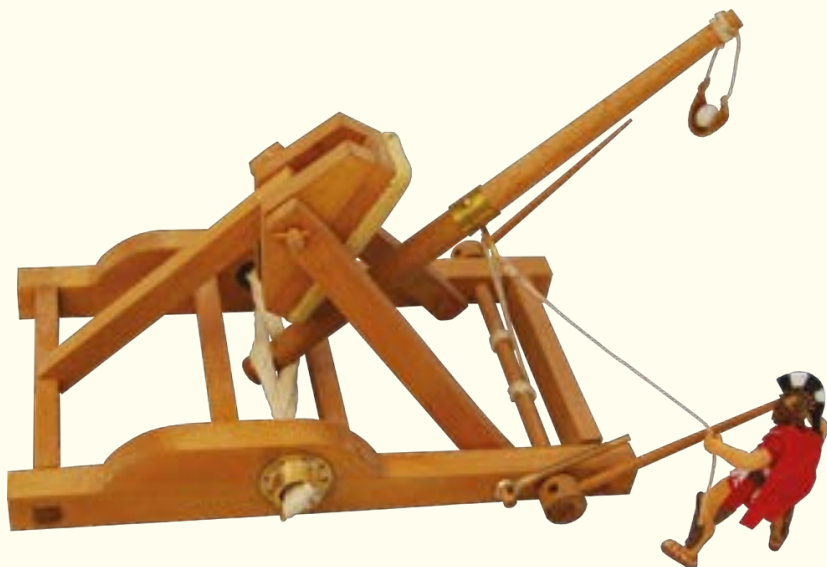
- Η απαιτητική και πολυέξοδη συντήρηση του συστήματος.
- Η καταστροφή μιας μονάδας αναμετάδοσης και η συνακόλουθη διακοπή της επικοινωνίας με το κέντρο διοίκησης.
- Η πολλαπλή, εικονική επίθεση του εχθρού που προκαλεί σύγχυση στη διαχείριση της άμυνας, όπως, κατά τον μύθο, η Μήδεια χρησιμοποιώντας την μαγεία έστειλε πολλές εικόνες θανάτου στον Τάλω προκαλώντας του πανικό.
- Η απενεργοποίηση του «υδραυλικού τηλέγραφου» με την καταστροφή της βαλβίδας εξαγωγής και του δοχείου του

Ο λιθοβόλος καταπέλτης του Φίλωνος (ανακατασκευή από ιστορικές πηγές), πρόκειται για έναν πανίσχυρο καταπέλτη που εκτόξευε λίθους σε μεγάλες αποστάσεις. Ήταν επινοήση του μηχανικού του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Διάδη του Πελλαίου (θα μπορούσε να είχε κατασκευαστεί και στη Μινωική εποχή), (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας).

υγρού, όπως κατά τον θάνατο του Τάλω, όταν η μοναδική φλέβα (δοχείο) που είχε και τερμάτιζε στην φτέρνα, έχασε το καρφί (βαλβίδα) με το οποίο σφραγιζόταν.

Οι αρχαίοι Έλληνες αποκωδικοποιούσαν τους μύθους των προγόνων τους εξαγοντας τεχνικές και θεωρίες που ήταν δοκιμασμένες. Έτσι βλέπουμε στην ιστορία όπλα και κατασκευές που μοιάζουν

Ο «μονάγκων» πολίντονος καταπέλτης πρόκειται για έναν ισχυρό λιθοβόλο καταπέλτη που πρωτοχρησιμοποιήθηκε από το Μακεδονικό στρατό του Φιλίππου Β'. Σαν το μηχανισμό που εκτόξευε λίθους στα εχθρικά πλοία στην εποχή του Τάλου, (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας).

Ο ευθύτονος καταπέλτης. Πρόκειται για έναν ισχυρό καταπέλτη που εκτόξευε βέλη σε μεγάλες αποστάσεις σαν το «αλάνθαστο όπλο» στο μύθο του Τάλου, (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας).

Το φλογοβόλο των Βοιωτών. Πρόκειται για το πρώτο φλογοβόλο της ιστορίας και χρησιμοποιήθηκε από τους Βοιωτούς στον Πελοποννησιακό πόλεμο για την καύση των τειχών του Δηλίου. Αποτελούνταν από ένα σιδηρόφρακτο κοίλο (σκισμένο κατά μήκος και ξαναενωμένο) κορμό που έφερε ένα φυσητήρα στο οπίσθιο άκρο του και ένα κρεμασμένο με αλυσίδες καζάνι στο εμπρόσθιο άκρο του. Ένας λυγισμένος σωλήνας από το αεροστεγές στόμιο του κορμού κατέβαινε στο καζάνι που περιείχε αναμμένα κάρβουνα, θειάφι και πίσσα. Με τη λειτουργία του φυσητήρα δημιουργούνταν τεράστιες φλόγες. Θυμίζει το μύθο του Τάλου όπου αυτοπυρακτωνόταν όπως το καζάνι στην κατασκευή και ο τρομακτικός ήχος του φλογοβόλου ομοίαζε με το «Σαρδόνιο γέλω» του Τάλου, (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας).

με τις περιγραφές των μύθων. Η πυκνότητα των στοιχείων που δίνονται σε ένα μύθο και η αναφορά σε πληροφορίες διαφορετικής επιστημονικής ειδικότητας, επιβάλλει η έρευνα να γίνεται από διεπιστημονική ομάδα μελετητών. Η φύση του ανθρώπου δεν έχει αλλάξει από εκείνες τις εποχές, η αποκρυπτογράφηση των μύθων μπορεί να φέρει απαντήσεις σε προβλήματα που απασχολούν την ανθρωπότητα διαχρονικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αισχύλος, *Αγαμέμνων* στιχ.280-330 Ήφαιστος.

Απολλώνιος ο Ρόδιος, *Αργοναυτικά*, Μέρος Δ', 482-485.

Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη* 1,9, 26&4.

Απολλώνιος ο Ρόδιος, *Αργοναυτικά* 4, 1644.

«Τρις περί χαλκείους Κρήτην ποσί δινεύοντα.»

Ζηνόβιος, *Επιτομή των Ταρραίου και Διδύμου παροιμιών*, 5.35 «Σαρδόνιος γέλω».

Φώτιος, *Βιβλιοθήκη* 250, Αγαθαρχίδου 22.

Γεώργιος Λεκάκης, *Τάματα και αναθήματα*, εκδ. Γεωργιάδης, 2001.

Κώστας Στυλιάδης, «Τηλεπικοινωνίες, Από τις φρουκτωρίες στους δορυφόρους», *Επτά Ημέρες, Η Καθημερινή*, 16 Μαΐου 1999.

Θεοδόσης Π. Τάσιος, *Τηλεπικοινωνίες στην Αρχαία Ελλάδα*.

«Ταλαία όρη, Μυθολογία, Ιστορία, Παράδοση, Φύση». Πανεπιστήμιο Κρήτης. www.uoc.gr. 25-03-2021.

«Οι ασύρματοι των Μινωιτών». *Η Εφημερίδα των Συντακτών*. 06-05-2016.

«Αναβιώνουν στην Κρήτη οι Φρουκτωρίες τη νύχτα της 17ης Μαΐου». *Candia News*. 14-05-2015.

Ο Αντώνιος Ράμμος είναι καθηγητής στην Σχολή Αξιωματικών της ΕΛ.ΑΣ.

Συστήματα Εξωτερικής Θερμομόνωσης

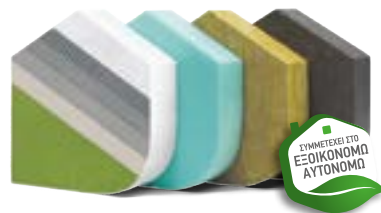

Η BIOCLIMA®, με την εγγύηση της KRAFT PAINTS, είναι η 1^η Ελληνική Εταιρεία Παραγωγής Χρωμάτων & Δομικών Υλικών, με παρουσία πάνω από 10 χρόνια στα συστήματα εξωτερικής θερμομόνωσης.

Τα Πιστοποιημένα Συστήματα Ενεργειακής Αναβάθμισης BIOCLIMA® εφαρμόζονται ιδανικά τόσο σε νεόδμητα όσο και σε υφιστάμενα κτήρια.

Είναι σχεδιασμένα ειδικά για την Ελλάδα και το Μεσογειακό Κλίμα προσφέροντας ενεργειακή αναβάθμιση έως 65%, προστασία έναντι καιρικών συνθηκών & ριζική αισθητική ανακαίνιση.

Καλύπτουν κάθε αρχιτεκτονική απαίτηση με δυνατότητα επιλογής πλήθους φινιρισμάτων σε χιλιάδες αποχρώσεις.

Με την
εγγύηση της:

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ ΤΑΤΖΙΚΙΣΤΑΝ 1992-1997

ΤΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Θ. ΧΑΛΑΤΣΗ

Ο εμφύλιος πόλεμος στην πρώην σοβιετική δημοκρατία του Τατζικιστάν στην Κεντρική Ασία υπήρξε η πιο αιματηρή σύγκρουση που διεξήχθη ύστερα από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Ξεκίνησε ως μία εσωτερική διαμάχη ανάμεσα στην κυβέρνηση που την αποτελούσαν ηγετικά στελέχη του προηγούμενου καθεστώτος και τις δυνάμεις της αντιπολίτευσης και εξελίχθηκε σε περιφερειακή σύγκρουση στην οποία ενεπλάκησαν στρατεύματα από τη Ρωσία, το Ουζμπεκιστάν, το Καζαχστάν, το Κιργιστάν αλλά και ισλαμιστές από το Αφγανιστάν και άλλα μουσουλμανικά κράτη.

Όταν ο Αλλάχ θέλει να βλάψει έναν λαό αυτό είναι αναπόφευκτο.

Μουχάμεντ Αζαχίρι Ας-Σαμαρκαντί,
Ιρανός ποιητής του 12ου αιώνα.

Το κράτος του Τατζικιστάν (η Γη των Τατζίκων) με έκταση 142,600 τ.χιλ. βρίσκεται στο νοτιο-ανατολικό τμήμα της Κεντρικής Ασίας. Περίπου το 93% του εδάφους του καταλαμβάνουν δύο από τις μεγαλύτερες οροσειρές στον κόσμο, το Παμίρ και το Πιεν Σαν. Στα βορειο-δυτικά συνορεύει με το Ουζμπεκιστάν, στα βορειο-ανατολικά με το Κιργιστάν, στα ανατολικά με την Κίνα και στο νότο με το Αφγανιστάν.

Οι Τατζίκοι είναι ένας αρχαίος ιρανικός λαός που εκτιμάται ότι ανάμεσα στη 2η και 1η χιλιετία π. Χ. κατοικούσε στις περιοχές της Βακτρίας ή Βακτριανής και της Σογδιανής στην Κεντρική Ασία. Από τον 6ο π. Χ. αιώνα αυτές οι περιοχές αποτέλεσαν τμήμα της περσικής αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών και μετά την κατάλυσή της περιήλθαν υπό τον έλεγχο του Μεγάλου Αλέξανδρου. Η περίοδος της δυναστείας των Σελευκιδών και ακολούθως η δημιουργία ενός ελληνο-βακτριανού βασιλείου διαμόρφωσε μια πολιτισμική σύνθεση με ελληνιστικά στοιχεία που διατηρήθηκε σχεδόν μέχρι και την αραβική κατάκτηση της περιοχής

τον 7ο αιώνα. Ως αποτέλεσμα της αραβικής επίδρασης η πλειοψηφία των Τατζίκων ασπάστηκε το σουνιτικό Ισλάμ διατηρώντας όμως έθιμα της προγενέστερης ιρανικής θρησκείας του Ζωροαστρισμού. Εκείνη όμως η περίοδος που εκτιμάται ότι διαμορφώθηκε ένα εννιαίο τατζικικό κράτος σχετίζεται με την ιρανική αυτοκρατορία των Σαμανιδών που κυριάρχησε στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας από τα μέσα του 9ου μέχρι τα τέλη του 10ου αιώνα. Από τον 11ο μέχρι τον 14ο αιώνα οι διαδοχικές εισβολές αρχικά τουρκικών φυλών που συγκρότησαν το χανάτο των Καραχανιδών και ακολούθως των Μογγόλων του Τζένγκις Χαν και των Τουρκο-Μογγόλων του Ταμερλάνου πυροδότησαν μία σημαντική δημογραφική και εθνο-γλωσσική αλλαγή στην περιοχή. Η εξέλιξη αυτή είχε σαν αποτέλεσμα τον διαμοιρασμό των Τατζίκων σε δύο μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες που κατοικούσαν στην Κεντρική Ασία και στο Αφγανιστάν.

Κατά τη διάρκεια του 16ου και του 18ου αιώνα στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας εμφανίστηκαν τρία μεγάλα τουρκόφωνα κράτη των Ουζμπέκων το εμιράτο της Μπουχάρα, και τα χανάτα της Χίβα και της Κοκάνδης. Εκείνη την περίοδο ο τοπικός πληθυσμός των Τατζίκων διακρινόταν ανάμεσα σε εκείνους που κατοικούσαν στις βορειότερες πεδινές περιοχές και κυρίως στις πόλεις Μπουχάρα, Σαμαρκάνδη και Χουντζάντ, (Εμιράτο Μπουχάρας) και εκείνους που κατοικούσαν στις ορεινές περιοχές του Δυτικού Παμίρ. Αντίθετα από τους Τατζίκους του βορρά οι κάτοικοι του Δυτικού Παμίρ χαρακτηρίζονταν από το έντονο φυλετικό αλλά και πολεμικό τους πνεύμα. Αισθάνονταν περισσότερο φυλετικά συγγενείς με τους Ιρανούς και ασπάζονταν το μουσουλμανικό δόγμα του Ισμαηλισμού έναν κλάδο του σιιτικού Ισλάμ.

Κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα ξεκίνησε η επέκταση της Ρωσίας στην Κεντρική Ασία και τα τοπικά μουσουλ-

Ρώσος συνοριοφύλακας επιτηρεί τα σύνορα Τατζικιστάν-Αφγανιστάν στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Τα ρωσικά συνοριακά φυλάκια έγιναν αρκετές φορές στόχος των ισλαμιστών που μάχονταν εναντίον της κυβέρνησης του Τατζικιστάν.

μανικά χανάτα περιήλθαν υπό το ρωσικό έλεγχο. Οι Τατζικοί του Παμίρ διατήρησαν την αυτονομία τους στα τέλη όμως του 19ου υπέστησαν σφοδρή επίθεση από τον Αφγανό εμίρη Αμπντουραχμάν, που είχε την πολιτική στήριξη των Βρετανών, και αναζήτησαν τη ρωσική βοήθεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο η Ρωσία απέκτησε τον άμεσο έλεγχο του Δυτικού Παμίρ και ύστερα από συμφωνία με τη Βρετανία το 1895 καθορίστηκαν τα σύνορα και οι σφαίρες επιρροής στην περιοχή.

Ύστερα από την κατάρρευση της ρωσικής αυτοκρατορίας το 1917 και την άνοδο των Σοβιετικών στην εξουσία το Τατζικιστάν ανακηρύχθηκε σε σοβιετική δημοκρατία το 1929. Κατά τη συγκρότηση όμως του νέου κράτους η Μπουχάρα και η Σαμαρκάνδη αποτέλεσαν τμήμα του γειτονικού σοβιετικού Ουζμπεκιστάν ενώ η επαρχία του Λενιναμπάντ

(σημερινή επαρχία Σουγντ στα βόρεια) ενσωματώθηκε στο Τατζικιστάν. Στο νεοσύστατο κράτος οι κάτοικοι των βόρειων περιοχών που είχαν δεχτεί ισχυρή επίδραση από τους Ουζμπεκούς, απέκτησαν μια κυρίαρχη θέση στην κοινωνικο-πολιτική ζωή του κράτους αντίθετα με τους κατοίκους του Καρατεγκίν στο κεντρικό τμήμα της χώρας και του Ορεινού Μπαντασχάν στα ανατολικά, που δεν είχαν καμμία επιρροή στην κεντρική διοίκηση. Ας σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της σοβιετικής περιόδου υπήρξε μεγάλη μετακίνηση πληθυσμών από τις ορεινές περιοχές στην κοιλάδα του Βάχς (επαρχία Χατλόν) με αποτέλεσμα κατά τη δεκαετία του 1980 σε κάποιες από τις περιοχές του νοτιο-δυτικού Τατζικιστάν οι εσωτερικοί μετανάστες να αποτελούν περίπου το 90% του πληθυσμού.

Οι αντιθέσεις που υπήρχαν στην τατζικική κοινωνία άρχισαν να γίνονται πιο

Υποστηρικτές της αντιπολίτευσης διαδηλώνουν στην πρωτεύουσα Ντουσαμπέ κατά της τατζικικής κυβέρνησης στις αρχές του 1992 λίγο πριν την έναρξη του εμφυλίου πολέμου στο Τατζικιστάν.

έντονες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 όταν η αύξηση του πληθυσμού (από 3,806,220 κατοίκους το 1979 σε 5,092,603 το 1989) στάθηκε αδύνατο να υποστηριχθεί από την τοπική οικονομία την οποία έλεγχε κυρίως το ρωσόφωνο τμήμα του πληθυσμού. Ας σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο οι Τατζικοί αποτελούσαν περίπου το 62% του πληθυσμού, οι Ουζμπέκοι το 23,5% ενώ υπήρχαν μικρότεροι πληθυσμοί Ρώσων, Κιργίζιων, και Τατάρων. Το έντονο τοπικιστικό πνεύμα αλλά και η μεγάλη αύξηση της ανεργίας κυρίως ανάμεσα στους νέους οδήγησε στη δημιουργία «ενώσεων» της νεολαίας που αμφισβητούσαν έντονα το κομμουνιστικό καθεστώς. Την ίδια περίοδο σημαντική επίδραση στη χώρα είχε ο πόλεμος της ΕΣΣΔ στο γειτονικό Αφγανιστάν καθώς το Τατζικιστάν μετατράπηκε σε διαμετακομιστικό κέντρο διακίνησης ναρκωτικών από το Αφγανιστάν προς την Ευρώπη και τα τοπικά δίκτυα εγκληματικότητας στη χώρα ενισχύθηκαν. Στις αρχές τις δεκαετίας του 1990 και ενώ επίκειτο η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης η πρωτεύουσα Ντουσαμπέ θα γινόταν επίκεντρο της κοινωνικής και πολιτικής αναταραχής που θα οδηγούσε στον αιματηρό εμφύλιο.

Η διολίσθηση στο χάος και η έκρηξη του εμφυλίου πολέμου 1991-1992

Προπομπός της αιματηρής σύγκρουσης στο Τατζικιστάν ήταν οι ταραχές που σημειώθηκαν στην Ντουσαμπέ τον Φεβρουάριο του 1990. Στις 11 του μήνα οι φήμες για την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού Αρμενίων προσφύγων (που είχαν εκδιωχθεί από το Μπακού του σοβιετικού Αζερμπαϊτζάν) στην Ντουσαμπέ οδήγησαν ένα μεγάλο πλήθος Τατζικών διαδηλωτών έξω από την έδρα του τοπικού κομμουνιστικού κόμματος. Η αρχική

διαμαρτυρία, η οποία οφειλόταν στο έντονο στεγαστικό πρόβλημα που υπήρχε στην πρωτεύουσα, εξελίχθηκε σε οργανωμένη διαδήλωση εναντίον του γ.γ του κομμουνιστικού κόμματος του Τατζικιστάν Καχάρ Μαχκάμοφ. Ύστερα από την επέμβαση ισχυρών δυνάμεων του σοβιετικού στρατού οι ταραχές κατεστάλησαν στις 14 Φεβρουαρίου με επίσημο απολογισμό 22 νεκρούς και 565 τραυματίες.

Τους επόμενους μήνες η επικείμενη διάλυση της ΕΣΣΔ έφερε στο προσκήνιο μερικές πολιτικές δυνάμεις που διεκδικούσαν την εξουσία με κυριότερες το κίνημα «Αναγέννηση» (φιλελεύθεροι-δημοκράτες), το Δημοκρατικό Κόμμα του Τατζικιστάν με εθνικιστικό ιδεολογικό προσανατολισμό, το Ισλαμικό Κόμμα της Αναγέννησης του Τατζικιστάν και το

Ο Ραχμόν Ναμπίγεφ πρώτος πρόεδρος της Δημοκρατίας του Ουζμπεκιστάν αναγκάστηκε να παραιτηθεί λίγους μήνες μετά την έναρξη του εμφυλίου πολέμου στη χώρα.

«Λάλι Μπαντασχάν» (ο πολύτιμος λίθος του Μπαντασχάν) το οποίο εκπροσωπούσαν εθνικιστές από το Παμίρ. Στις 30 Νοεμβρίου 1990 ο Μακκάμοφ έγινε πρόεδρος του σοβιετικού Τατζικιστάν αλλά οι μαζικές αντικαθεστωτικές διαδηλώσεις οδήγησαν στην πτώση του στις 31 Αυγούστου 1991.

Στις 9 Σεπτεμβρίου 1991 το Τατζικιστάν ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος και στις 24 Νοεμβρίου ύστερα από εκλογές πρόεδρος της Δημοκρατίας του Τατζικιστάν εξελέγη ο Ραχμόν Ναμπίγεφ. (πρώην γ.γ. του κομμουνιστικού κόμματος του Τατζικιστάν την περίοδο 1982-86), που έλαβε το 57% των ψήφων. Πρόεδρος του Ανώτατου Συμβουλίου του Τατζικιστάν ανέλαβε ο Σαφαραλί Κεντζάγεφ επίσης πρώην στέλεχος του κομμουνιστικού κόμματος. Ο κύριος αντίπαλος του Ναμπίγεφ, Νταβλατναζάρ Χουντοναζάροφ, που προερχόταν από το Δημοκρατικό κόμμα και είχε υποστη-

ριχθεί και από τις άλλες ομάδες της αντιπολίτευσης έλαβε το 30% των ψήφων. Τον Ναμπίγεφ υποστήριξαν στην μεγάλη πλειοψηφία τους οι κάτοικοι των περιοχών του Λενιναμπάντ, του Κουλόμπ και του Κουργκάν Τιουμπέ (επαρχία Χατλόν στα νοτιοδυτικά) ενώ τον αντίπαλό του κυρίως οι κάτοικοι που προέρχονταν από το Καρταεγκίν και την αυτόνομη περιοχή του Ορεινού Μπαντασχάν. Η αντιπολίτευση όμως δεν αναγνώρισε το αποτέλεσμα των εκλογών, ως προϊόν νοθείας, υποστηρίζοντας επιπλέον ότι ο Ναμπίγεφ βασίστηκε στο προγενέστερο σοβιετικό σύνταγμα καθώς το ανεξάρτητο Τατζικιστάν δεν είχε ακόμα υιοθετήσει το δικό του σύνταγμα. Μία συμφωνία ανάμεσα στη κυβέρνηση και τους ηγέτες της αντιπολίτευσης να συμβάλλουν στη διατήρηση της εσωτερικής ηρεμίας στη χώρα και να μην προβούν σε εκατέρωθεν ακρότητες πολύ σύντομα κατέστη ανεφάρμοστη. Τα κόμματα της αντιπο-

Ρώσοι στρατιώτες και τεθωρακισμένο όχημα της 201 Μηχανοκίνητης Μεραρχίας που έδρασε στο πλευρό του τατζικικού στρατού.

λίτευσης και οι οπαδοί τους ήταν εμφανές ότι δεν μπορούσαν να ανεχτούν την παραμονή στην εξουσία πρώην ηγετικών στελεχών του κομμουνιστικού κόμματος και ήδη από τις αρχές Μαρτίου του 1992 η κυβέρνηση προχώρησε σε διώξεις πολιτικών αντιπάλων της με την κατηγορία ότι υποκινούσαν την εσωτερική αναταραχή. Την κατάσταση επίσης περιέπλεκε η δράση οργανώσεων της τοπικής μαφίας που εμπλεκόταν στο λαθρεμπόριο ναρκωτικών και όπλων και διεκδικούσε ανοιχτά ρόλο στην πολιτική σκηνή της χώρας.

Το Τατζικιστάν μέχρι τότε είχε ενταχθεί στην Κοινοπολιτεία Ανεξάρτητων Κρατών (στην οποία εκτός από τη Ρωσική Ομοσπονδία συμμετείχαν και άλλες πρώην σοβιετικές δημοκρατίες) και είχε γίνει μέλος του ΟΗΕ. Δεν είχε όμως συγκροτήσει τις δικές του ένοπλες δυνάμεις και τη 1η Μαΐου 1992 ο Ναμπίγεφ έκανε έκκληση για τη συγκρότηση εθνο-

φρουράς και ειδικών μονάδων ασφαλείας ώστε να αντιμετωπιστεί η διαφαινόμενη εσωτερική κρίση. Στις 6 Μαΐου ξέσπασαν συγκρούσεις στην πρωτεύουσα ανάμεσα στην εθνοφρουρά και ένοπλες ομάδες της αντιπολίτευσης. Οι συγκρούσεις τερματίστηκαν κατά τη διάρκεια της επόμενης ημέρας όταν ο Ναμπίγεφ υποσχέθηκε να ικανοποιήσει αιτήματα των πολιτικών του αντιπάλων, στα οποία περιλαμβάνονταν ο έλεγχος οκτώ υπουργείων από την αντιπολίτευση, η διάλυση της εθνοφρουράς και ο περιορισμός των εξουσιών του προέδρου.

Ας σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο οι μόνες αξιόλογες και αξιόμαχες στρατιωτικές δυνάμεις που υπήρχαν στο Τατζικιστάν ήταν η πρώην σοβιετική και ακολούθως ρωσική 201 Μηχανοκίνητη Μεραρχία και οι μονάδες των Ρώσων συνοριακών φρουρών (οι τελευταίες τέθηκαν υπό τη δικαιοδοσία της Ρωσικής Ομοσπονδίας στις 24 Αυγούστου 1992).

Τατζικί στρατιώτες κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

Στις 10 Μαΐου Τατζικοί κυβερνητικοί αξιωματούχοι προσέγγισαν τους επικεφαλής των ρωσικών μονάδων με αίτημα την αλληλοβοήθεια στην περίπτωση επίθεσης δυνάμεων της αντιπολίτευσης. Οι Ρώσοι αξιωματικοί διακήρυξαν την ουδετερότητά τους στις εσωτερικές διαμάχες του Τατζικιστάν, τονίζοντας ωστόσο την ετοιμότητά τους να αμυνθούν αν οι μονάδες και οι οικογένειές τους δέχονταν επίθεση.

Την ίδια ημέρα ο Σοντμόν Γιουσουφ ηγέτης του Δημοκρατικού Κόμματος του Τατζικιστάν ανακοίνωσε ότι δεν απέκλειε το ενδεχόμενο να ζητηθεί βοήθεια από το Ιράν και το Αφγανιστάν αν τα ρωσικά στρατεύματα εμπλέκονταν στις εσωτερικές υποθέσεις του Τατζικιστάν. Επιπλέον προειδοποίησε ότι από εκείνη τη στιγμή όλοι οι Ρώσοι υπήκοοι που κατοικούσαν στην πρωτεύουσα θεωρούντο όμηροι. Η προειδοποίηση αυτή αλλά και η τεταμένη κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα ανάγκασε περίπου

20.000 ρωσόφωνους να την εγκαταλείψουν μέχρι τα τέλη Μαΐου.

Η κρίση είχε αρχίσει να επεκτείνεται σε ολόκληρη τη χώρα και στις 28 Ιουνίου ξεκίνησαν αιματηρές συγκρούσεις στην περιοχή του Βάχς, στα σύνορα με το Αφγανιστάν ανάμεσα σε τμήμα του πληθυσμού που υποστήριζε την κυβέρνηση και τους ισλαμιστές που είχαν αρχίσει να αναδεικνύονται στη σημαντικότερη δύναμη της αντιπολίτευσης. Την επόμενη ημέρα ύστερα από συμφωνία επιτεύχθηκε η κατάπαυση του πυρός κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων όμως σκοτώθηκαν 35 άνθρωποι και τραυματίστηκαν 56. Επιπλέον τον Ιούνιο ο Σαφαραλί Κεντζάγεφ έχοντας ως βάση την εθνοφρουρά ανακοίνωσε τη συγκρότηση του λεγόμενου «Λαϊκού Μετώπου» του Τατζικιστάν με τη συμμετοχή Τατζίκων από το Χουτζάντ και το Κουλόμπ που εξοπλήστηκαν κυρίως από τη Ρωσία και το Ουζμπεκιστάν. Επικεφαλής του Λαϊκού Μετώπου τέθηκε ο Σανγκάκ Σαφάροφ.

Ρώσος στρατιώτης επιτηρεί αιχμάλωτους Τατζίκους αντικυβερνητικούς αντάρτες.

Στις 28 Ιουλίου ξέσπασαν νέες σφοδρές συγκρούσεις ανάμεσα στις αντιμαχόμενες παρατάξεις στην πόλη του Κουργκάν Τιουμπέ και τα περίχωρά της. Αρχικά το Λαϊκό Μέτωπο και ο τοπικός ουζμπεκικός πληθυσμός που υποστήριζε την κυβέρνηση προχώρησαν σε επιθέσεις εναντίον των ισλαμιστών και όσων κατοίκων κυρίως των ορεινών περιοχών θεωρούνταν εχθροί της κυβέρνησης. Στις 24 Αυγούστου οι ισλαμιστές δολοφόνησαν τον γενικό εισαγγελέα του Τατζικιστάν Νουρουλά Χουβαϊντουλόγεφ ένα γεγονός που προκάλεσε μεγάλη οργή στη γενέτειρά του το Χουτζάντ αλλά και στο Κουλόμπ.

Τον Σεπτέμβριο του 1992 η κατάσταση στο Κουργκάν Τιουμπέ ξέφυγε από κάθε έλεγχο και χιλιάδες άμαχοι κάτοικοι προσπαθούσαν να διαφύγουν από τις επιθέσεις των ένοπλων υποστηρικτών της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης κυρίως

των ισλαμιστών αλλά και εγκληματικών στοιχείων που είχαν απελευθερωθεί από τις φυλακές του Κουλόμπ και του Κουργκάν Τιουμπέ. Ο Σοντμόν Γιουσούφ ο ηγέτης του Δημοκρατικού Κόμματος αν και πολέμιος του Ναμπίγεφ διαχώρισε τη θέση του από τις ενέργειες των ισλαμιστών, στην πραγματικότητα όμως η επιρροή τόσο του κόμματος του, όσο και του κινήματος «Αναγέννηση» στους οπαδούς τους είχε περιοριστεί σημαντικά. Οι ένοπλες ομάδες των ισλαμιστών αποτελούσαν πια τον πιο ισχυρό πόλο της αντιπολίτευσης και το ενδεχόμενο διαμελισμού του Τατζικιστάν ήταν ορατό.

Υπό το βάρος αυτών των δραματικών εξελίξεων και δεχόμενος πιέσεις ακόμα και από τους υποστηρικτές του να παραιτηθεί, ο πρόεδρος Ναμπίγεφ λίγο πριν την αναχώρησή του αεροπορικώς από την Ντουσάμπε για το Χουτζάντ υπέγραψε την παραίτησή του από την προ-

Ουζμπέκοι στρατιώτες μέρος της συμμαχικής δύναμης που συγκροτήθηκε για να στηρίξει τη τατζικική κυβέρνηση.

εδρία στις 7 Σεπτεμβρίου 1992 (ο Ναμπίγεφ πέθανε στο σπίτι του στο Χουτζάντ στις 11 Απριλίου 1993 επισήμως από φυσικά αίτια αν και οι συγγενείς του υποστήριξαν ότι υπήρχαν ενδείξεις εγκληματικής ενέργειας). Ύστερα από την παραίτηση του Ναμπίγεφ ο μοναδικός νόμιμος κρατικός θεσμός ήταν το Ανώτατο Συμβούλιο με πρόεδρο εκείνη την περίοδο τον Ακμπαρσό Ισκαντάροφ. Δεν ήταν όμως αρκετός για να αποκαταστήσει την τάξη στη χώρα.

Στα μέσα Σεπτεμβρίου ο Ρώσος πρόεδρος Γέλτσιν σε συνεργασία με τον πρόεδρο του Ουζμπεκιστάν Ισλάμ Καρίμοφ θέλοντας να αποτρέψουν την κατάρρευση του Τατζικιστάν αποφάσισαν να στείλουν στρατεύματα για να ενισχύσουν τις υπάρχουσες ρωσικές μονάδες. Στις 27 Σεπτεμβρίου το Λαϊκό Μέτωπο ανακατέλαβε το Κουργκάν Τουμπέ εκτοπίζοντας τους ισλαμιστές. Στις 16 Νοεμβρίου 1992 στο Χουτζάντ νέος πρόεδρος του Ανώτατου Συμβουλίου του Τατζικιστάν ανέλαβε ο Εμαμολί Ραχμόνοφ πρώην στέλεχος του κομμουνιστικού κόμματος. Στις 10 Δεκεμβρίου οι δυνάμεις του Λαϊκού Μετώπου εισήλθαν στη Ντουσαμπέ εκτοπίζοντας τους υποστηρικτές της αντιπολίτευσης ενώ στις αρχές του 1993 προχώρησαν σε μαζικές συλλήψεις στελεχών της στο Χουτζάντ. Τέλος στις 21 Ιουνίου 1993 το Ανώτατο Δικαστήριο του Τατζικιστάν έθεσε εκτός νόμου όλα τα κόμματα και τα κινήματα της αντιπολίτευσης.

Στα τέλη του 1992 εκτιμάται ότι οι νεκροί από τις συγκρούσεις (στην πλειοψηφία τους άμαχοι) ανέρχονταν τουλάχιστον σε 20.000 (έως 50.000 σύμφωνα με άλλες εκτιμήσεις) ενώ χιλιάδες κάτοικοι που κατάγονταν από το βόρειο Τατζικιστάν και το Ουζμπεκιστάν είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν το νότιο τμήμα της χώρας. Επιπλέον όπως εκτιμάται

την ίδια περίοδο η μεγάλη πλειοψηφία από τους 388.000 Ρώσους και γενικότερα σλαβικής καταγωγής υπηκόους που μέχρι την έναρξη του πολέμου κατοικούσαν στο Τατζικιστάν είχε απομακρυνθεί. Ο πόλεμος θα εισερχόταν σε μια νέα περίοδο κατά την οποία οι Τατζικοί ισλαμιστές έχοντας υποστήριξη από ισλαμιστές άλλων εθνικοτήτων θα εξαπέλυαν επιθέσεις από το έδαφος του Αφγανιστάν στα νότια σύνορα του Τατζικιστάν εναντίον των ρωσικών δυνάμεων και των συμμάχων τους.

Η επίθεση των ισλαμιστών εναντίον των ρωσικών στρατευμάτων και των συμμάχων τους 1993-1995

Στις αρχές του 1993, στο Ισλαμικό Κράτος του Αφγανιστάν, το Ισλαμικό Κόμμα Αναγέννησης του Τατζικιστάν μαζί με τα άλλα κόμματα της αντιπολίτευσης αναδιοργανώθηκαν στην Ηνωμένη Αντιπολίτευση του Τατζικιστάν με ηγέτη τον Τατζικό Σαΐντ Αμπντουλάχ Νούρι. Ο Νούρι ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 ήταν ενεργό μέλος μιας εκτός νόμου ισλαμιστικής οργάνωσης. Το 1987 οι σοβιετικές αρχές τον καταδίκασαν σε 15 μήνες φυλάκιση και εκτοπίστηκε στη Σιβηρία. Ύστερα από την αποφυλάκισή του το 1988 έγινε αρχισυντάκτης της εφημερίδας «Κήρυκας του Ισλάμ» και στα τέλη 1992 μετανάστευσε στο Αφγανιστάν. Ας σημειωθεί ότι η πτώση του πρώην αφγανού φιλοσοβιετικού προέδρου Μοχαμάντ Νατζιμπουλάχ τον Μάιο του 1992 είχε οδηγήσει τους μουτζαχεντίν, που είχαν πολεμήσει εναντίον των σοβιετικών, στην εξουσία. Η νέα αφγανική κυβέρνηση με πρόεδρο τον Τατζικό στην καταγωγή Μπουρχανουντίν Ραμπανί επισήμως διακήρυξε την ουδετερότητα του Αφγανιστάν στον εμφύλιο πόλεμο του Τατζικιστάν αναμφίβολα όμως επέδειξε ανοχή

αν όχι υποστήριξη στη δράση των ισλαμιστών και γενικότερα της τατζικικής αντιπολίτευσης.

Στις αρχές του 1993 οι ισχυρότερες ένοπλες ομάδες των ισλαμιστών ήταν εγκατεστημένες στις πόλεις του Ορεινού Μπανταχσάν, Χορόγκ, Καλάιχουμ και Βαντς ενώ διατηρούσαν βάσεις και στο έδαφος του βόρειου-ανατολικού Αφγανιστάν στις επαρχίες Κουντουζ και Ταχάρ. Σε αυτές τις περιοχές εκτιμάται ότι επιχειρούσαν 26 ένοπλες ομάδες ισλαμιστών που αριθμούσαν από 40 μέχρι 350 μαχητές η κάθε μία. Διέθεταν βαρύ οπλισμό στον οποίο περιλαμβάνονταν πυροβόλα τεθωρακισμένα οχήματα ακόμα και άρματα μάχης που είχαν προμηθευτεί από το Αφγανιστάν και το Πακιστάν. Οι Τατζικοί ισλαμιστές είχαν εκπαιδευτεί από Ιρανούς, Πακιστανούς και Σαουδάραβες στρατιωτικούς συμβούλους ενώ οι δυνάμεις τους είχαν ενισχυθεί από Αφγανούς ισλαμιστές και μισθοφόρους από άλλα μουσουλμανικά κράτη. Ήταν αντίθετοι με το κοσμικό κράτος του Τατζικιστάν και επιδίωκαν την εγκαθίδρυση ισλαμικού κράτους. Συνολικά εκτιμάται ότι εκείνη την περίοδο οι ένοπλες ομάδες της τατζικικής αντιπολίτευσης ανέρχονταν σε περίπου 8.000 μαχητές.

Εν τω μεταξύ στις 22 Ιανουαρίου 1993 ύστερα από τη συνάντηση των ηγετών της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών στο Μίνσκ της Λευκορωσίας, ελήφθη η απόφαση να αποσταλούν επιπρόσθετες ενισχύσεις από τη Ρωσία, ώστε να διασφαλιστεί η σταθερότητα ανάμεσα στα σύνορα του Τατζικιστάν με το Αφγανιστάν. Ο πρόεδρος της Ρωσικής Ομοσπονδίας Μπορίς Γέλτσιν έδωσε εντολή στην 201 Μηχανοκίνητη Μεραρχία να αναλάβει τη φύλαξη σημαντικών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και υλικο-τεχνικών υποδομών στις περιοχές των συγκρούσεων και ανέθεσε στους

Ρώσους συνοριοφύλακες την προστασία των νότιων συνόρων του Τατζικιστάν καθώς είχε αρχίσει να παρατηρείται μεγάλη κινητικότητα από ομάδες που από το Αφγανιστάν επιχειρούσαν να περάσουν στο έδαφος του Τατζικιστάν όπλα και μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών και ναρκωτικών. Στις αρχές του 1993 οι δυνάμεις της Ρωσικής Ομοσπονδίας στο Τατζικιστάν εκτιμάται ότι ανέρχονταν σε περίπου 11.000 στρατιώτες (μέχρι το 1996 θα ξεπερνούσαν τις 17.000).

Από την άνοιξη του 1993 οι ισλαμιστές άρχισαν να πραγματοποιούν επιθέσεις σε όλο το μήκος των νότιων συνόρων του Τατζικιστάν τα οποία κρατούσαν δυνάμεις Ρώσων συνοριακών φρουρών. Οι επιθέσεις ξεκίνησαν στις αρχές Μαρτίου 1993 στην περιοχή του Πάντζ και εντάθηκαν τους επόμενους μήνες. Τη νύχτα της 12ης/13ης Ιουλίου 1993 περίπου 250 βαριά οπλισμένοι Τατζικοί και Αφγανοί ισλαμιστές εξαπέλυσαν την πιο ισχυρή μέχρι τότε επίθεσή τους εναντίον φυλακίου το οποίο κρατούσαν 48 Ρώσοι συνοριοφύλακες. Στόχος των ισλαμιστών ήταν να δημιουργηθεί ένα προγεφύρωμα που θα τους επέτρεπε να πραγματοποιήσουν επίθεση μεγάλης κλίμακας προς την κατεύθυνση του Κουλόμπ. Ακολούθησε πολύωρη σφοδρή μάχη, με σημαντικές απώλειες για τους Ρώσους που ανήλθαν σε 25 νεκρούς από τους οποίους 22 συνοριοφύλακες και τρεις στρατιώτες από μονάδα της 201 Μηχανοκίνητης Μεραρχίας που είχε έρθει για ενίσχυση. Οι ισλαμιστές αποκρούστηκαν τελικά με την υποστήριξη των ρωσικών τεθωρακισμένων και των ελικοπτέρων αφήνοντας στο πεδίο της μάχης 70 νεκρούς.

Αυτό το γεγονός ανέδειξε ακόμα πιο έντονα την απειλή που συνιστούσαν οι ισλαμιστές όχι μόνο για το Τατζικιστάν αλλά και τη ευρύτερη περιοχή και οδήγησε στις 24 Σεπτεμβρίου 1993 ύστερα

από πρωτοβουλία του Ρώσου προέδρου Γέλτσιν σε συμφωνία με το Καζαχστάν, το Ουζμπεκιστάν, και το Κιργιστάν για τη συγκρότηση μιας ειρηνευτικής δύναμης που θα αναλάμβανε την προστασία των συνόρων του Τατζικιστάν. Στις ήδη υπάρχουσες ρωσικές δυνάμεις προστέθηκαν στρατιωτικά τμήματα Καζάχων, Ουζμπέκων και Κιργίζιων που εγκαταστάθηκαν στις περιοχές του Χορόγκ, του Πάντζ και του Ισκασίμ αντίστοιχα. Αποφασίστηκε επίσης να επιταχυνθούν οι διαδικασίες για τη συγκρότηση αξιόμαχων τατζικικών χερσαίων και αεροπορικών δυνάμεων.

Παράλληλα με τις πολεμικές επιχειρήσεις για τη στήριξη της τατζικικής κυβέρνησης και την απόκρουση των ισλαμιστών ξεκίνησαν οι προσπάθειες για διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές. Στις αρχές Μαρτίου 1994 ο Ρώσος αναπληρωτής υπουργός εξωτερικών Ανατόλι Ανταμίσιν μετέβη στο Ιράν για να έρθει σε επαφή με τους ηγέτες της τατζικικής αντιπολίτευσης. Η επίτευξη όμως συμφωνίας για την έναρξη διαπραγματεύσεων στη Μόσχα ανατράπηκε όταν ο απεσταλμένος της κυβέρνησης του Τατζικιστάν Μοενσό Ναζαρσόγεφ δολοφονήθηκε στο σπίτι του στις 10 Μαρτίου.

Στις 18 Ιουνίου ξεκίνησε στην Τεχεράνη ένας νέος γύρος διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην κυβέρνηση του Τατζικιστάν και την αντιπολίτευση. Παρά όμως τις συνομιλίες εννέα ημερών με κύριο αντικείμενο την κατάπαυση του πυρός δεν επιτεύχθηκε συμφωνία επειδή η κυβερνητική αντιπροσωπεία διαφώνησε σε μια σειρά από όρους που έθεσε η αντιπολίτευση μεταξύ των οποίων την απελευθέρωση όλων των πολιτικών κρατουμένων. Επιπλέον το καλοκαίρι του 1994 οι επικείμενες εκλογές για την ανάδειξη προέδρου του Τατζικιστάν αλλά

και η διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το νέο σύνταγμα του κράτους προκάλεσαν την αντίδραση των ισλαμιστών που εξαπέλυσαν νέες επιθέσεις.

Τη νύχτα της 19ης Αυγούστου 1994 ομάδες Τατζίκων και Αφγανών ισλαμιστών μαζί με Άραβες μισθοφόρους που υπερέβαιναν τους 100 μαχητές επιτέθηκαν σε δύο ορεινά ρωσικά φυλάκια με την ονομασία «Τούργκ» και «Μερκούρι» (Ερμής). Ακολούθησε σφοδρή μάχη ανάμεσα στην υπέρτερη δύναμη των ισλαμιστών και τους συνοριοφύλακες που συνολικά απέκρουσαν 15 επιθέσεις. Τα ξημερώματα η επέμβαση ρωσικών μαχητικών ελικοπτέρων και στρατιωτών της 201 Μηχανοκίνητης Μεραρχίας ανάγκασε τους ισλαμιστές να υποχωρήσουν. Οι απώλειες των Ρώσων ανήλθαν σε επτά νεκρούς και αρκετούς τραυματίες.

Στις 17 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους αντιπροσωπεία της τατζικικής κυβέρνησης και των Ηνωμένης Αντιπολίτευσης κατέληξαν σε συμφωνία στην Τεχεράνη για προσωρινή κατάπαυση του πυρός και άλλων εχθρικών ενεργειών στα σύνορα Τατζικιστάν-Αφγανιστάν κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων. Στις 6 Νοεμβρίου 1994 ύστερα από τη διεξαγωγή των προεδρικών εκλογών στη θέση του προέδρου του Τατζικιστάν ανήλθε ο Εμαμολί Ραχμόνοφ.

Στο νότο όμως οι συγκρούσεις εξακολούθησαν στην περιοχή του Παμίρ στους τομείς του Καλάιχουμ και του Χορόγκ. Ειδικότερα σε αυτή την περιοχή και οι δύο πλευρές αλληλοκατηγορούνταν για συνεχείς παραβιάσεις της κατάπαυσης του πυρός. Επιπλέον αυτή η τοποθεσία αποτελούσε μία από τις πιο ιδανικές περιοχές των συνόρων από τις οποίες περνούσαν ισλαμιστές μαχητές, όπλα, πυρομαχικά και ναρκωτικά μέσα στο έδαφος του Τατζικιστάν. Σε αυτό τον τομέα από τις 7 έως τις 16 Απριλίου του 1995

Καζάχοι στρατιώτες κατά τη διάρκεια μάχης στο Τατζικιστάν. Το Καζαχστάν έστειλε τη δεύτερη μεγαλύτερη δύναμη μετά τη Ρωσία για να συμμετάσχει στη φύλαξη των νοτίων συνόρων του Τατζικιστάν.

διεξήχθησαν μερικές από τις πιο σφοδρές μάχες της περιόδου ανάμεσα σε μια συμμαχική δύναμη Ρώσων, Καζάχων και Τατζίκων στρατιωτών και ισλαμιστών διαφόρων εθνικοτήτων. Σε αυτές τις συγκρούσεις οι συμμαχικές δυνάμεις απέτρεψαν τα σχέδια των ισλαμιστών να καταλάβουν συνοριακά φυλάκια και οχυρά στις περιοχές του Χορόγκ και του Καλάι-Χούμπ. Οι απώλειες των ισλαμιστών εκτιμάται ότι ξεπέρασαν τους 200 νεκρούς και τους 450 τραυματίες ενώ οι απώλειες της συμμαχικής δύναμης ανήλθαν σε 41 νεκρούς (έξι Ρώσοι, 17 Καζάχοι και 18 Τατζικοί) και 85 τραυματίες.

Εν τω μεταξύ η παρατεταμένη σύγκρουση είχε δραματικές επιπτώσεις στην οικονομία του Τατζικιστάν, που ακόμα και πριν τη διάλυση της ΕΣΣΔ ήταν μία από τις φτωχότερες σοβιετικές δη-

μοκρατίες. Η οικονομία ουσιαστικά είχε παραλύσει ενώ οι ορεινές περιοχές του νότου μαστίζονταν από τον λιμό. Επιπλέον εξαιτίας των κακών συνθηκών υγιεινής και της μεγάλης δυσκολίας στην υδροδότηση του πληθυσμού με καθαρό πόσιμο νερό είχαν ξεσπάσει μολυσματικές επιδημίες με αποτέλεσμα την ασθένεια χιλιάδων και το θάνατο εκατοντάδων ανθρώπων. Οι προσπάθειες για την ειρήνευση στη χώρα με τη συμμετοχή και απεσταλμένων του ΟΗΕ συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια του 1995 χωρίς όμως επιτυχία.

Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις και το τέλος του πολέμου κατά την περίοδο 1996-1997

Από το 1996 οι ένοπλες ομάδες της αντιπολίτευσης διαφοροποίησαν την πολεμι-

κές τακτικές τους. Μέχρι τότε είχαν εξαπολύσει επιθέσεις μεγάλης κλίμακας με στόχο να καταλάβουν συνοριακά φυλάκια και οχυρά των Ρώσων και των συμμάχων τους. Από εκείνη την περίοδο οι αντάρτες άρχισαν να διεισδύουν σε μικρές ομάδες από τα σύνορα για να προωθηθούν βαθύτερα στο έδαφος του Τατζικιστάν. Από τα μέσα Οκτωβρίου μέχρι τα τέλη Νοεμβρίου 1996 διεξήχθησαν σφοδρές μάχες στον τομέα του Γαρμ-Ταβιλνταρά στο κεντρικό Τατζικιστάν, καθώς ο κυβερνητικός στρατός με την υποστήριξη τεθωρακισμένων επιχείρησε να την ανακαταλάβει. Οι περίπου 1.500 μαχητές της αντιπολίτευσης όμως που ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή προέβαλλαν σθεναρή αντίσταση. Στις 9 Νοεμβρίου μια αερομεταφερόμενη δύναμη του κυβερνητικού στρατού 50 ανδρών με ελικόπτερα εξοντώθηκε σχεδόν ολοσχερώς ενώ στις 10 σύμφωνα με αναφορές της αντιπολίτευσης παραδόθηκαν 100 αξιωματικοί και στρατιώτες. Στις 21 Νοεμβρίου τα κυβερνητικά στρατεύματα εξαπέλυσαν νέα επίθεση στο Ταβιλνταρά χωρίς όμως να σημειώσουν κάποια πρόοδο σε εκείνον τον τομέα. (Οι πολεμικές επιχειρήσεις σε αυτό το μέτωπο θα συνεχίζονταν μέχρι και τη λήξη του πολέμου τον Ιούνιο του 1997).

Μόνο στα τέλη του 1996 ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις που απέδωσαν πιο απτά αποτελέσματα. Αναμφίβολα σημαντική επίδραση στην επίσπευση των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων για τον τερματισμό του πολέμου στο Τατζικιστάν είχαν οι εξελίξεις στο γειτονικό Αφγανιστάν. Από τον Σεπτέμβριο του 1996 οι ισλαμιστές Ταλιμπάν υποστηριζόμενοι από τους Παστού την πολυπληθέστερη εθνότητα του Αφγανιστάν είχαν καταλάβει την πρωτεύουσα Καμπούλ ανατρέποντας την πιο μετριοπαθή κυβέρνηση του Ραμπανί. Ύστερα από αυτή

την εξέλιξη η Ρωσία θέλοντας να αποτρέψει την ενδεχόμενη αναζωπύρωση των ισλαμιστικών επιθέσεων στο Τατζικιστάν αποφάσισε να στηρίξει τη σκιάδη κυβέρνηση του Ραμπανί που συγκροτήθηκε με τη συμμετοχή των Τατζίκων και των Ουζμπέκων του Αφγανιστάν. Επιπλέον στις 24 Δεκεμβρίου στη Μόσχα ο πρόεδρος Ραχμόνοφ και ο ηγέτης των ισλαμιστών Σαΐντ Αμπντουλάχ Νούρι υπέγραψαν πολιτική συμφωνία. Η τελευταία προέβλεπε τη συγκρότηση μιας επιτροπής εθνικής συμφιλίωσης η οποία μεταξύ άλλων θα αναλάμβανε την επιστροφή των προσφύγων και την ανασυγκρότηση του κρατικού μηχανισμού.

Στις 27 Ιουνίου 1997 ο πενταετής εμφύλιος έλαβε επισήμως τέλος. Ο πρόεδρος Ραχμόνοφ, και ο Αμπντουλάχ Νούρι παρόντος του Ρώσου προέδρου Γέλτσιν υπέγραψαν κοινή συμφωνία για την αποκατάσταση της ειρήνης και της εθνικής συναίνεσης στη δημοκρατία του Τατζικιστάν. Στην τελική συμφωνία επίσης, παραβρέθηκαν παρατηρητές από το Ιράν, το Καζαχιστάν, το Ουζμπεκιστάν, το Κιργιστάν, το Τουρκμενιστάν, το Πακιστάν, το Αφγανιστάν, εκπρόσωποι του ΟΗΕ και του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης.

Το τίμημα όμως του πενταετούς πολέμου ήταν ιδιαίτερα βαρύ για το Τατζικιστάν. Αν και σύμφωνα με τον επίσημο απολογισμό οι νεκροί ξεπέρασαν τους 60.000 άλλες εκτιμήσεις εκτινάσσουν τον αριθμό των νεκρών και των αγνοουμένων στους 150.000. Ο αριθμός των προσφύγων και ακολούθως των μεταναστών που κατέφυγαν κυρίως στο Αφγανιστάν στη Ρωσία και στα γειτονικά κεντρο-ασιατικά κράτη εκτιμάται ότι ανήλθε σε 850.000. Τέλος οι καταστροφές που προκλήθηκαν από τις πολεμικές επιχειρήσεις υπολογίστηκαν σε 7 έως 10 δις δολάρια ΗΠΑ.

Τα επακόλουθα και οι πρόσφατες εξελίξεις

Τον Αύγουστο του 1999 η Ηνωμένη Αντιπολίτευση του Τατζικιστάν ανακοίνωσε τη διάλυση των ένοπλων ομάδων της. Ένα τμήμα των πρώην μαχητών της επέστρεψε στην πολιτική ζωή αλλά το μεγαλύτερο εντάχθηκε στις ένοπλες δυνάμεις στα σώματα ασφάλειας και άλλους κρατικούς αμυντικούς οργανισμούς. Στα τέλη όμως της δεκαετίας του 1990 ως συνέπεια και του εμφυλίου πολέμου η δράση εγκληματικών συμμοριών (σε κάποιες περιπτώσεις τα μέλη τους ήταν πρώην ισλαμιστές) και κυρίως το λαθρεμπόριο ναρκωτικών από το Αφγανιστάν είχε λάβει εκρηκτικές διαστάσεις. Ας σημειωθεί ότι το λαθρεμπόριο των ναρκωτικών και κυρίως της ηρωίνης αποτελεί μία από τις

κυριότερες πηγές εσόδων για διεθνείς ισλαμιστικές τρομοκρατικές οργανώσεις όπως η Αλ Κάιντα, το Ισλαμικό Κράτος και τα διάφορα παρακλάδια τους και το οποίο τους επιτρέπει να χρηματοδοτούν και να εξοπλίζουν τις ένοπλες ομάδες τους και να οργανώνουν μισθοφορικούς στρατούς σε διάφορες περιοχές συμπεριλαμβανομένων των κεντρο-ασιατικών. Για να αντιμετωπίσει την εγκληματικότητα κυρίως στα σύνορα με το Αφγανιστάν και δευτερευόντως στα σύνορα με την Κίνα η κυβέρνηση του Τατζικιστάν ζήτησε τη συνδρομή της Ρωσίας με αποτέλεσμα οι Ρώσοι συνοριοφύλακες να παραμείνουν στη χώρα μέχρι το 2005. Είναι αξιοσημείωτο ότι μόνο το 2004 κατασχέθηκαν 8,8 τόνοι ναρκωτικών ανάμεσά τους 4,2 τόνοι ηρωίνης.

Ο πρόεδρος του Τατζικιστάν Εμαμολί Ραχμόνοφ και ο ισλαμιστής ηγέτης της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης του Τατζικιστάν Σαϊντ Αμπντουλάχ Νούρι επισφραγίζουν με μια χειραψία τη λήξη του αιματηρού εμφυλίου πολέμου τον Ιούνιο του 1997.

Ύστερα από την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 από την Αλ Κάϊντα εναντίον των ΗΠΑ και ακολούθως την επίθεση των ΗΠΑ και των συμμάχων τους στο Αφγανιστάν, που οδήγησε στην πτώση των Ταλιμπάν, ο πρόεδρος Ραχμόνοφ (από το 2007 έχει αλλάξει το επίθετό του σε Ραχμόν) επιδίωξε τη συνεργασία του Τατζικιστάν με την αμερικανική κυβέρνηση κυρίως σε θέματα τρομοκρατίας. Η Ρωσία όμως παραμένει ο κυριότερος εταίρος όσον αφορά την αμυντική και την οικονομική συνεργασία.

Συνοψίζοντας πρέπει να επισημανθεί ότι ο εμφύλιος πόλεμος του Τατζικιστάν ήταν αποτέλεσμα αρκετών παραγόντων, πολιτικών, κοινωνικών, τοπικιστικών στους οποίους όμως προστέθηκε και η σημαντική διάσταση του πολιτικού Ισλάμ. Όσον αφορά τη δράση των ισλαμιστών στο έδαφός τους οι πρώην σοβιετικές δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας κατάφεραν να διατηρήσουν με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία τη σταθερότητα και τη συνοχή των κρατών τους. Σε αντίθεση με το Αφγανιστάν το οποίο από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 μέχρι σήμερα σπαράσσεται σχεδόν αδιάκοπα από συγκρούσεις στο εσωτερικό του στις οποίες κατά περιόδους έχουν εμπλακεί ξένες δυνάμεις. Τον Αύγουστο του 2021 η επάνοδος των Ταλιμπάν στην εξουσία αλλά και η εμφάνιση ακόμα πιο σκληροπυρηνικών ισλαμιστικών οργανώσεων που δρουν στο Αφγανιστάν όπως το Ισλαμικό Κράτος-Χορασάν

έχουν επαναφέρει στο προσκήνιο το ενδεχόμενο αποσταθεροποίησης των κεντρο-ασιατικών δημοκρατιών από τους ισλαμιστές. Ο αιματηρός πόλεμος του Τατζικιστάν αλλά και μικρότερης έντασης συγκρούσεις, όπως συνέβη στο Κιργιστάν τμήμα του οποίου επιχείρησαν ανεπιτυχώς να καταλάβουν ισλαμιστές που ανήκαν στο Ισλαμικό Κίνημα του Ουζμπεκιστάν κατά την περίοδο 1999-2000, αποδεικνύει ότι ειρήνη και σταθερότητα στην περιοχή της Κεντρικής Ασίας δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη ιδιαίτερα όταν δημιουργούνται οι συνθήκες που συμβάλλουν στην αποσταθεροποίηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Назаршо Назаршоев, На южном рубеже.

Российские пограничники в Таджикистане XIX-XXI вв, Яуза-каталог, Москва 2017.

Султан Акимбеков, История Афганистана.

Астана-Алматы: ИМЭП при фонде первого президента, 2015.

Михаил Жирохов: Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР, Издательство: БХВ, 2012 г.

Lena Jonson, Tajikistan in the New Central Asia, Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam, I.B Tauris, London-New York, 2006.

ru.wikipedia.org/wiki/Гражданская_война_в_Таджикистане

https://www.wisdoms.one/biografiya_zahiri_as_samarkandi.html

Ο Ξενοφών Θ. Χαλάτσης είναι ιστορικός ερευνητής.

*Δεκεμβριανά, Αθήνα 1944.
Μέσα στους δρόμους του Εμφυλίου,
ο θάνατος παραμονεύει κάθε στιγμή.*

Η ζωή θα ακροβατήσει
ανάμεσα στην αγάπη
και στην προδοσία
αναζητώντας
την αλήθεια
και την κάθαρση.

*Το τέλος μιας συγκλονιστικής μυθιστορηματικής τριλογίας
στην τραγικότερη περίοδο της σύγχρονης Ελλάδας.*

Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΙΟΤΡ ΣΤΟΛΙΠΙΝ, ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΠΕΡΑ ΤΟΥ ΚΙΕΒΟΥ, 1911

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ Ι. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Ο Πιότρ Αρκάντιεβιτς Στολίπιν (1862 –1911) διετέλεσε πρωθυπουργός της Ρωσίας και υπουργός Εσωτερικών από το 1906 έως το 1911. Η θητεία του σηματοδεύτηκε από τις προσπάθειες του να καταστείλει επαναστατικές ομάδες, αλλά και από τη θέσπιση μιας αξιοσημείωτης αγροτικής

Η θητεία του Πιότρ Στολίπιν (1862-1911) ως πρωθυπουργού, σηματοδεύτηκε από τις προσπάθειες του να καταστείλει επαναστατικές ομάδες, αλλά και από τη θέσπιση μιας αξιοσημείωτης αγροτικής μεταρρύθμισης. ΔΕΞΙΑ: Ο Στολίπιν αναφέρεται ως ένας από τους τελευταίους μεγάλους πολιτικούς της αυτοκρατορικής Ρωσίας με καθαρό πολιτικό πρόγραμμα και αποφασισμένος να προωθήσει μεγάλες μεταρρυθμίσεις.

μεταρρύθμισης. Αναφέρεται ως ένας από τους τελευταίους μεγάλους πολιτικούς της αυτοκρατορικής Ρωσίας με καθαρό πολιτικό πρόγραμμα και αποφασισμένος να προωθήσει μεγάλες μεταρρυθμίσεις.

Όταν το 1906, ο τσάρος Νικόλαος Β΄ τον διόρισε πρωθυπουργό η Ρωσία μαστιζόταν από αναταραχές. Αριστερές οργανώσεις διενεργούσαν εκστρατείες ενάντια στην αριστοκρατία και έχαιραν ευρείας λαϊκής υποστήριξης. Σε όλη τη Ρωσία διοικητικοί και αστυνομικοί αξιωματούχοι δολοφονούνταν. Για να απαντήσει σε αυτή την κατάσταση, ο Στολίπιν εισήγαγε ένα νέο δικαστικό σύστημα, το οποίο επέτρεπε την ταχύτατη διεξαγωγή δίκης των κατηγορουμένων. Πάνω από 3.000 ύποπτοι καταδικάστηκαν από αυτά τα ειδικά δικαστήρια μεταξύ 1906-1909.

Τον Ιούλιο του 1906 διέλυσε την πρώτη Δούμα λόγω της διστακτικότητας κάποιων μελών της να συνεργαστούν με

Ο Στολίπιν με την σύζυγό του Όλγα και την κόρη τους Μαρίγια το 1889.

την κυβέρνηση. Προώθησε μια αγροτική μεταρρύθμιση, με σκοπό να αμβλύνει τη δυσαρέσκεια του αγροτικού πληθυσμού. Επίσης προσπάθησε να βελτιώσει το επίπεδο ζωής των βιομηχανικών εργατών στις πόλεις και να αυξήσει τη δύναμη των τοπικών κυβερνήσεων. Σκόπευε να δημιουργήσει μια αγροτική τάξη οικονομικά αυτάρκη, που θα λειτουργούσε ως υποστηρικτής της κοινωνικής τάξης και γαλήνης.

Ο Στολίπιν άλλαξε τη μορφή της ρώσικης Δούμας για να περάσει τη νομοθεσία που πρότεινε η κυβέρνηση του. Μετά τη διάλυση και της δεύτερης Δούμας τον Ιούνιο του 1907, άλλαξε το βάρος των ψήφων των μελών της εις όφελος των ευγενών και των πλουσίων, μειώνοντας την αξία της ψήφου των κατώτερων τάξεων. Αυτό επηρέασε το αποτέλεσμα των εκλογών για την τρίτη Δούμα, που, σαφώς πιο συντηρητική, ήταν πιο πρόθυμη να συνεργαστεί με την κυβέρνηση. Όμως ο προϋπολογισμός που πρότεινε απορρίφθηκε από την τρίτη Δούμα την άνοιξη του 1911, με αποτέλεσμα την παραίτησή του από το αξίωμα του πρωθυπουργού. Εξάλλου είχε πάψει πλέον να χαίρει της πλήρους εμπιστοσύνης του Τσάρου. Οι μεταρρυθμίσεις του Στολίπιν δεν επέζησαν της περιόδου του Α΄ παγκοσμίου πολέμου, της Οκτωβριανής επανάστασης και του εμφυλίου πολέμου.

Το Σεπτέμβριο του 1911 ταξίδεψε στο Κίεβο χωρίς σωματοφύλακες, παρά τις προειδοποιήσεις της αστυνομίας για σχεδιαζόμενη απόπειρα δολοφονίας εναντίον του. Στις 14 Σεπτεμβρίου 1911, κατά τη διάρκεια παράστασης στην Όπερα του Κιέβου, πυροβολήθηκε από τον Ντιμίτρι Μπογκρόφ.

Το βράδυ της 1ης Σεπτεμβρίου του 1911, στο Κίεβο, πρωτεύουσα της Ουκρανίας, που τότε ανήκε στη Ρωσική Αυτοκρατορία, η κίνηση στις κεντρικές λεωφόρους της πόλης ήταν αυξημένη, ενώ τα μέτρα ασφαλείας, στην περιοχή που βρισκόταν το Κρατικό Θέατρο, έδειχναν ότι αναμενόταν η άφιξη σ' αυτό επισήμων προσωπικοτήτων, προκειμένου να παρακολουθήσουν μια από τις φημισμένες παραστάσεις που πραγματοποιούνταν στη λαμπερή αίθυσά του.

Την 9η νυκτερινή ώρα η πολυτελής αυτοκρατορική άμαξα σταμάτησε έξω από το θέατρο και ένα άτομο με επίσημο ένδυμα έσπευσε να υποδεχθεί τον τσάρο της Ρωσίας Νικόλαο Β΄ και τρεις από τις πριγκίπισσες-θυγατέρες του που τον συνόδευαν. Ήταν ο ρώσος πρωθυπουργός Πιότρ Στολίπιν, για τον οποίο το βράδυ αυτό υπήρξε μοιραίο για τη ζωή του.

Στην αίθουσα του θεάτρου βρισκόταν μέλη της αριστοκρατίας του Κιέβου, που

όταν ο αυτοκράτορας και οι θυγατέρες του εμφανίστηκαν στο βασιλικό θεωρείο, σηκώθηκαν από τις θέσεις τους και χειροκρότησαν για αρκετά λεπτά της ώρας. Ο πρωθυπουργός Στολίπιν, που συνόδευσε τη βασιλική οικογένεια στο θεωρείο της, υποκλίθηκε στον αυτοκράτορα και κατευθύνθηκε στη θέση του, στο κέντρο της πρώτης σειράς των καθισμάτων, μπροστά από την ορχήστρα.

Η παράσταση κυλούσε ομαλά και στο πρώτο διάλειμμά της ο Στολίπιν και δύο υπουργοί που ήταν μαζί του προσήλθαν στον ειδικό χώρο του φουαγιέ στον οποίο είχε αποσυρθεί η βασιλική οικογένεια και είχαν μ' αυτήν μια χαλαρή συζήτηση, όπως απαιτούσε η βραδιά. Στο δεύτερο διάλειμμα, όμως, η βασιλική οικογένεια αποσύρθηκε στο φουαγιέ χωρίς να την ακολουθήσουν οι Κυβερνητικοί επίσημοι, οι οποίοι παρέμειναν στην αίθουσα. Οι τρεις κυβερνητικοί παράγοντες σηκώθηκαν για να ξεμουδιάσουν και παρέμειναν όρθιοι, μεταξύ της

Από το 1905 έως το 1911 έγιναν έντεκα απόπειρες δολοφονίας κατά του Στολίπιν. Στις 25 Αυγούστου 1906 κατά την απόπειρα δολοφονίας με 14 κιλά δυναμίτη δύο από τας παιδιά του τραυματίστηκαν σοβαρά.

πρώτης σειράς των καθισμάτων και της ορχήστρας, στο σημείο που εμφανίζονται ο μαέστρος.

Η συντροφιά του Στολίπιν ήταν ο υπουργός Δικαιοσύνης, βαρόνος Φρέντεριξ και ο κόμης Ποτότσκι, οι οποίοι είχαν απορροφηθεί από τη συζήτηση και δεν πρόσεχαν τι συνέβαινε στην αίθουσα... Αν πρόσεχαν, ίσως δεν θα συνέβαινε η

τραγωδία που ακολούθησε λίγα λεπτά μετά... όταν ένας καλοντυμένος κύριος, νεαράς ηλικίας, προχώρησε κατά μήκος του ενός εκ των δύο πλαϊνών διαδρόμων και μόλις έφθασε στο άκρο του χώρου της ορχήστρας, έστριψε προς το κεντρικό του σημείο, όπου ο Πρωθυπουργός, ο υπουργός Δικαιοσύνης και ο κόμης Ποτότσκι συνέχιζαν το «πηγαδάκι» που

Απεικόνιση της δολοφονίας του Στολίπιν στις 14 Σεπτεμβρίου 1911 κατά την διάρκεια παράστασης στην όπερα του Κιέβου. Ο Στολίπιν πυροβολήθηκε δύο φορές στο χέρι και στο στήθος από τον Ντιμίτρι Μπογκρόφ.

είχαν στήσει, κουβεντιάζοντας αμέριμνα και τραβώντας την προσοχή μερικών από τους θεατές που είχαν μείνει στην αίθουσα στη διάρκεια του διαλείμματος.

Ο κουστουμαρισμένος νεαρός προχώρησε στο σημείο που ήταν οι τρεις επίσημοι και όταν βρέθηκε δύο μέτρα μπροστά τους έβγαλε αστραπιαία από την τσέπη του παντελονιού του ένα ρεβόλβερ και πυροβόλησε δύο φορές κατά του πρωθυπουργού. Κατόπιν συνέχισε την πορεία του, με γρηγορότερο βηματισμό, προς την έξοδο της αίθουσας.

Για μερικά δευτερόλεπτα μετά τους πυροβολισμούς επικράτησε παγωμάρα στην αίθουσα. Οι πάντες είχαν αιφνιδιαστεί από τους ξηρούς κρότους του ρεβόλβερ που διέκοψαν ξαφνικά την ατάραχη μέχρι τότε ατμόσφαιρα. Ακολούθησαν γυναικείες στριγκλιές και ανδρικές φωνές με το επαναλαμβανόμενο παράγγελμα «πιάστε τον δολοφόνο», ο οποίος συνελήφθη από θεατές που ξέσπασαν εναντίον του, χτυπώντας τον ταυτόχρονα με γροθιές και κλωτσιές, μέχρις ότου τον απέσπασαν από τα χέρια τους οι αστυνομικοί που προσέτρεξαν.

Στο μεταξύ, ο πρωθυπουργός, μετά τις δύο σφαίρες που δέχτηκε, κλονίστηκε και άρχισε να καταρρέει. Τον συγκράτησαν όμως και τον οδήγησαν στη θέση του ο υπουργός και ο κόμης που συζητούσαν μαζί του μέχρι τη μοιραία στιγμή, ενώ αίμα έτρεχε ακατάπαυστα από το στήθος του και το χέρι του. Τότε ακούστηκαν επαναλαμβανόμενες εκκλήσεις από την αίθουσα, για την προσέλευση κάποιου γιατρού και την κλήση ασθενοφόρου οχήματος.

Ο πανικός που ακολούθησε προβληματίσε τους άνδρες ασφαλείας της βασιλικής οικογένειας που συγκεντρώθηκαν αμέσως πέριξ της για να την προστατεύσουν από κάθε ενδεχόμενο και στη συνέχεια να τη φυγαδεύσουν, αφού

προηγουμένως ο αυτοκράτορας ενημερωνόταν εν τάχει για το τι είχε συμβεί, ενώ ο πρωθυπουργός του μεταφερόταν με ασθενοφόρο στο πλησιέστερο νοσοκομείο για την παροχή των πρώτων βοηθειών.

Στο νοσοκομείο διαπιστώθηκε ότι ο Στολίπιν είχε πληγεί από τη μια σφαίρα στο δεξιό μέρος του στήθους του και από την άλλη στο χέρι. Το τραύμα στο χέρι ήταν επιπόλαιο. Το άλλο όμως ήταν πολύ επικίνδυνο, καθώς η σφαίρα διέτρησε το σκώτι και κατέληξε στη σπονδυλική στήλη, προκαλώντας ανεπανόρθωτες βλάβες που μπορούσαν να επιφέρουν το θάνατο.

Ενώ παρέχονταν στο θύμα οι πρώτες βοήθειες, ο δράστης μεταφερόταν με ενισχυμένη συνοδεία στο φρούριο της πόλης, από όπου η διαφυγή ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Εκεί υπέστη την πρώτη ανάκριση. Ονομαζόταν Ντιμίτρι Γκριγκόριεβ Μπογκρόφ, ήταν ηλικίας 24 ετών, γιός πλουσίου μέλους της εβραϊκής κοινότητας του Κιέβου.

Όταν διαδόθηκε ότι ο δράστης ήταν Εβραίος, πολλές εβραϊκές οικογένειες άρχισαν να εγκαταλείπουν την πόλη και να αναζητούν φιλοξενία σε συγγενικά και φιλικά σπίτια, σε άλλες πόλεις, φοβούμενες είτε αντίποινα των εθνικιστικών ομάδων που δρούσαν ανεξέλεγκτα, είτε ακόμα και αντισημιτικά κυβερνητικά μέτρα, ειδικά κατά των Εβραίων του Κιέβου, παρόμοια ίσως με αυτά που είχαν ληφθεί εναντίον του πολυπληθούς εβραϊκού στοιχείου σε όλη τη Ρωσία στο παρελθόν.

Γεγονός πάντως είναι ότι καμιά εβραϊκή κοινότητα δεν εξέδωσε ανακοίνωση για να καταγγείλει τη δολοφονία, να αποδοκιμάσει τον δράστη και να απευθύνει συλλυπητήρια στην οικογένεια του Στολίπιν μετά το θάνατό του, τέσσερις ημέρες αργότερα. Ο πατέρας μάλιστα του

Το 1906 όταν διορίστηκε πρωθυπουργός αριστερές οργανώσεις διενεργούσαν εκστρατείες απέναντι στην αριστοκρατία. Διοικητικοί και αστυνομικοί αξιωματούχοι δολοφονούνταν. Για να απαντήσει σε αυτή την κατάσταση, εισήγαγε ένα νέο δικαστικό σύστημα, το οποίο επέτρεπε την ταχύτερη διεξαγωγή δίκης των κατηγορουμένων. Πάνω από 3.000 ύποπτοι καταδικάστηκαν από ειδικά δικαστήρια.

Μπογκρόφ, πλούσιος Εβραίος που έκανε την περιουσία του, με τη στήριξη που του παρείχε το τσαρικό καθεστώς, δήλωσε «υπερήφανος για το γιό του». Ενώ Εβραίοι φοιτητές και φοιτήτριες του Πανεπιστημίου του Κιέβου ντύθηκαν στα μαύρα, όταν 12 ημέρες μετά τη δολοφονία του Στολίπιν, ανακοινώθηκε ο απαγχονισμός του Μπογκρόφ, μετά από συνοπτική δίκη. Θεωρήθηκε τότε ότι ο Μπογκρόφ ενήργησε εκδικητικά. Ως Εβραίος επεδίωξε να τιμωρήσει τον πολιτικό εκείνο που είχε αρχίσει να καταφεύγει στις αλήστου μνήμης πρακτικές του τσαρισμού εναντίον των ομοθρήσκων και ομοεθνών του.

Ο αντισημιτισμός στη Ρωσία είχε μακρινό και αποτρόπαιο παρελθόν. Μεγάλος αριθμός Εβραίων της Ρωσίας ζούσαν σε γκέτο. Επιπλέον, ενώ απαγορευόταν σ' αυτούς να αποκτήσουν έγγειο ιδιοκτησία, να ασχοληθούν με τη γεωργία και να γίνουν αξιωματικοί και δημόσιοι υπάλληλοι. Ενώ από την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα τα παιδιά τους αντιμετώπιζαν περιορισμούς στην εγ-

γραφή τους σε σχολεία μέσης εκπαίδευσης και σε ανώτερες και πανεπιστημιακές σχολές.

Στα τέλη επίσης του 19ου αιώνα εξαπολύθηκαν άγρια πογκρόμ εναντίον των Εβραίων σε όλη τη Ρωσία, ιδίως μετά τη δολοφονία του τσάρου Αλεξάνδρου Β', τα οποία ενεργοποιήθηκαν πάλι μετά την επανάσταση του 1905 και στις αρχές της πρωθυπουργίας του Στολίπιν, όταν αυτός είχε άμεσο έλεγχο του καταδικωτικού μηχανισμού και ως υπουργός Εσωτερικών ήταν επί κεφαλής της τσαρικής ασφάλειας που κάλυπτε την εγκληματική δράση των ακραίων εθνικιστών, γνωστό ως «Μαύρων Εκατόνταρχων της Ένωσης του Ρωσικού λαού» εναντίον των Εβραίων, οι οποίοι ήταν αυπεράσπιστοι μπροστά στο ρωσικό εθνικιστικό ηφαίστειο.

Στην περίοδο 1905-1909, οι Εβραίοι θύματα του αγριότερου μέχρι τότε διωγμού στη Ρωσία, έφθασαν τους 50.000 νεκρούς. Πάντως, η ενέργεια του Μπογκρόφ, να δολοφονήσει τον πρωθυπουργό της χώρας μπορεί να μην απέβλεπε

Ο Στολίπιν στο κέντρο κυβερνήτης του Σαράτοφ το 1903.

μόνο στην εκδίκηση, αλλά να στόχευε και στον εκφοβισμό της ηγετικής τάξης της Ρωσίας και κυρίως του τσάρου. Έτσι εξάλλου όπως διαπράχτηκε η δολοφονία, με την ευκολία με την οποία κινήθηκε ο δολοφόνος μέσα σε πλήθος επισήμων, θα μπορούσε να είχε ως στόχο τον ίδιο τον τσάρο. Και ο Μπογκρόφ, ενδεχομένως ήθελε να περάσει και αυτό το μήνυμα. Ήθελε να δράσει προειδοποιητικά και εκφοβιστικά για τον Ρώσο ηγεμόνα, ώστε να τον αναγκάσει να σκεφθεί ότι θα μπορούσε να έλθει κι εκείνου η σειρά, αν συνεχιζόταν ο απηνής διωγμός των Εβραίων της Ρωσίας.

Οι πρώτες όμως εντολές που δόθηκαν από τον αντικαταστάτη του Στολίπιν, Β. Κοκοβτσόφ, ήταν αποχή από επιθετικές ενέργειες κατά των Εβραίων και των κοινοτικών και θρησκευτικών ιδρυμάτων τους. Ενώ παράγγειλε στους τοπικούς διοικητές να εμποδίσουν, ακόμη και με τη χρήση βίας, κάθε απόπειρα εναντίον τους.

Το ενδεχόμενο ένας νέος διωγμός κατά των Εβραίων, να έριχνε την εθνική και θρησκευτική τους μειονότητα, βαθύτερα στις αγκάλες των Ρώσων επαναστατών, που με τη δράση τους παρέλυαν την

πολιτική και οικονομική ζωή της, είχε αρχίσει να επιδρά αποτρεπτικά στη λήψη αντισημιτικών μέτρων.

Όταν ο τσάρος Νικόλαος Β΄ προώθησε τον Στολίπιν στην κεντρική πολιτική σκηνή, χρίζοντάς τον, τον Μάιο του 1906, υπουργό Εσωτερικών και δύο μήνες αργότερα καί πρωθυπουργό, σε ηλικία 42 ετών, το έκανε διότι εντυπωσιάστηκε από τον τρόπο με τον οποίο ο αριστοκρατικής καταγωγής πολιτικός κατέστειλε την εξέγερση των αγροτών στην περιφέρεια του Σαράτοφ, όπου υπηρετούσε ως Κυβερνήτης. Ήταν η δεύτερη φορά που ο Στολίπιν συνέτριβε μια περιφερειακή αγροτική εξέγερση. Είχε προηγηθεί η καταστολή απ' αυτόν της αναταραχής στο Γκρόντονο, το 1902.

Μετά την επανάσταση του Ιανουαρίου του 1905, κατά την οποία οι επαναστάτες έφθασαν μπροστά στα Χειμερινά Ανάκτορα, όπου οι δυνάμεις ασφαλείας του τσάρου έβαψαν κόκκινο το χιόνι, με το αίμα των επαναστατών, ο Νικόλαος Β΄ αισθανόταν το θρόνο του να τρίζει και για να τον σώσει αποφάσισε να προωθήσει στην πρωθυπουργία έναν πολιτικό με σιδερένιο βραχίονα, αλλά και με όρα-

Η κατεστραμμένη ντάτσα του Στολίπιν μετά την βομβιστική επίθεση από την Ένωση Σοσιαλιστών-Επαναστατών Μαξιμαλιστών.

μα μια ριζική μεταρρύθμιση στην ύπαιθρο, ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες ζωής του Ρώσου αγρότη.

Τέτοιος πολιτικός, κατά την άποψη του τσάρου, ήταν ο Πιότρ Στολίπιν, διακεκριμένος νομικός, απόφοιτος του πανεπιστημίου της Πετρούπολης, αλλά και επιτυχημένος κυβερνητικός αξιωματικός, στο υπουργείο Εσωτερικών.

Λίγες ημέρες πριν αναθέσει την πρωθυπουργία στον Στολίπιν, ο τσάρος είχε διαμορφώσει το πλαίσιο στο οποίο θα πολιτευόταν ο νέος πρωθυπουργός, δημοσιεύοντας ένα αναθεωρημένο Συνταγματικό χάρτη της αυτοκρατορίας, ο οποίος επιβεβαίωσε την απολυταρχική φύση του καθεστώτος, μη λαμβάνοντας υπόψη, ουσιαστικά, το Κίνημα του 1905, συνέπεια του οποίου υποτίθεται ότι υπήρξε το Σύνταγμα του 1906.

Οι παραχωρήσεις που έκανε ο τσάρος, ήταν επουσιώδεις και απέβλεπαν στην παραπλάνηση του λαού. Αυτό που συνέβαινε στη Ρωσία, το 1906, με το νέο Σύνταγμα, είχε πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα, το 1843, με τη χορήγηση Συντάγματος το οποίο στην πραγματικότητα ουδέν μετέβαλε, αφού ο Όθων εξακολούθησε να είναι «Ελέω Θεού βασιλεύς των Ελλήνων». Και ο Νικόλαος Β΄ ήταν «Ελέω Θεού τσάρος πασών των Ρώσων».

Η παραπλάνηση του ρωσικού λαού από τον τσάρο συνίστατο στη δημιουργία Κοινοβουλίου. Της «Δούμας» όπως απεκαλείτο. Οι εξουσίες όμως του αντιπροσωπευτικού αυτού σώματος περιορίζονταν από τη λειτουργία ενός είδους Γερουσίας, ή άνω Βουλής. Ενώ και το όργανο αυτό ελέγχονταν από τον τσάρο, αφού αυτός διόριζε τα μισά μέλη της. Πέραν

Μία από τις πολλές βομβιστικές απόπειρες κατά του Στολίπιν.

Ο τσάρος Νικόλαος Β΄ και ο Στολίπιν συναντώνται με εβραϊκή αντιπροσωπεία στο Κίεβο στις 30 Αυγούστου 1930.

αυτού, οι υπουργοί ήταν υπεύθυνοι, όχι απέναντι στον πρωθυπουργό, αλλά απέναντι στον τσάρο, χωρίς την έγκριση του οποίου δεν παραιτούνταν, ούτε ακόμη και αν αποδοκιμάζονταν από τη Δούμα.

Η συνέχιση της τσαρικής απολυταρχίας και του θεοκρατικού δεσποτισμού του τσάρου επιβεβαιώθηκαν, περαιτέρω, από το νέο καταστατικό χάρτη, διατάξεις του οποίου καθόριζαν ότι μόνο ο «ελέω θεού» μονάρχης είχε το δικαίωμα να διαλύει τη Δούμα και να ελέγχει την Εκκλησία. Η απόλυτη εξουσία του τσάρου επί του δήθεν αντιπροσωπευτικού θεσμού του λαού, επιβεβαιώθηκε με την επίσημη έναρξη των εργασιών της Δούμας στα Χειμερινά Ανάκτορα και όχι στην αίθουσα συνεδριάσεων του Κοινοβουλίου.

Αλλά ώ του θαύματος... Οι αντιπρόσωποι του λαού, που συνήλθαν για πρώτη φορά στις 10 Μαΐου του 1906, έδειξαν ότι, αντίθετα από τον τσάρο, είχαν λάβει το μήνυμα της επανάστασης του 1905 και ζήτησαν, κάνοντας έκκληση προς τον αυτοκράτορα, αμνήστευση των εγκλημάτων που διαπράχθηκαν κατά την εξέγερση του προηγούμενου έτους, κατάργηση της θανατικής ποινής, καθολική και άμεση ψηφοφορία, διάλυση της άνω Βουλής, καθιέρωση ευθύνης της κυβέρνησης απέναντι στη Δούμα, δήμευση των μεγάλων κτημάτων κλπ.

Ο τσάρος απέρριψε τα αιτήματα ασυζητητί και η Δούμα απέσυρε την εμπιστοσύνη της από την Κυβέρνηση, η οποία όμως δεν παραιτήθηκε κατ' απαίτηση του τσάρου ο οποίος απλά άλλαξε τον πρωθυπουργό, απολύοντας τον Γκορεμίκιν και φέρνοντας στη θέση του τον Στολίπιν, υπουργό των Εσωτερικών μέχρι τότε.

Ο νέος πρωθυπουργός διέλυσε τη Δούμα και άλλαξε τον εκλογικό νόμο, κατά τρόπο που να εξυπηρετεί τα συμφέροντα του τσάρου, τον οποίο είχε

Ο δολοφόνος του Στολίπιν Ντιμίτρι Μπογκρόφ (1887-1911), Ρωσοεβραϊός φοιτητής της Νομικής του Πανεπιστημίου του Κιέβου, δικάστηκε από το περιφερειακό στρατιωτικό δικαστήριο και απαγχονίστηκε στις 24 Σεπτεμβρίου 1911 στο φρούριο του Κιέβου. Ο Μπογκρόφ, ενώ παράλληλα δρούσε ως αναρχικός επαναστάτης, ήταν πράκτορας της μυστικής Αστυνομίας του τσαρικού καθεστώτος Οχράνα.

σκοπό να υπηρετήσει πιστά, επιφέροντας καινοτομίες που θα προκαλούσαν συμπάθεια σε μεγάλα στρώματα του λαού. Οι εκλογές που διενήργησε ανέδειξαν Δούμα, έτοιμη να στηρίξει το μεταρρυθμιστικό σχέδιό του και να υπηρετήσει τον τσάρο, ενώ ο ίδιος εξασφάλισε πολιτική σταθερότητα στη χώρα, παρά τις μεγάλες κοινωνικές μεταβολές που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις του στον αγροτικό τομέα, κυρίως.

Ο Στολίπιν επεδίωξε και πέτυχε να μεταβάλει την κοινωνική και οικονομική σύνθεση του ρωσικού πληθυσμού, ιδίως

της υπαίθρου, δημιουργώντας μια νέα τάξη αγροτών, που αντιστοιχούσε προς τη μεσαία τάξη των αστών, η οποία έγινε στο στήριγμα του τσαρισμού στην αγροτική περιφέρεια.

Στους μεσαίως τάξης αγρότες που ονομάστηκαν «κουλάκοι», το κράτος παραχώρησε μεγάλες εκτάσεις στις ανεκμετάλλευτες ανατολικές περιοχές της χώρας. Οι κουλάκοι (Κουλάκ= γροθιά) έκαναν την εμφάνισή τους από τα τέλη του 19ου αιώνα. Επί Στολίπιν όμως και λόγω των μέτρων του, που περιελάμβαναν και τη χορήγηση σ' αυτούς αγροτικών δανείων με ευνοϊκούς όρους, ο αριθμός τους αυξήθηκε σημαντικά. Όταν δολοφονήθηκε ο Στολίπιν οι κουλάκοι αποτελούσαν ήδη ευημερούσα αγροτική τάξη.

Η πολιτική του Στολίπιν είχε ως συνέπεια τη δημιουργία πληθυσμού με συντηρητικές απόψεις, τον εποικισμό ακατοίκητων ανατολικών επαρχιών και την καλλιέργεια χέρσων μέχρι τότε εδαφών.

Κατά την επανάσταση των μπολσεβίκων, οι κουλάκοι απετέλεσαν ένα από

τους στόχους της, διότι αντέδρασαν στην κολεκτιβοποίηση της γης. Τελικά, ο Στάλιν επέβαλε τη διάλυση τους ως τάξης και κατήργησε το σύστημά τους το 1929, στα πλαίσια του Α' πενταετούς προγράμματος.

Την περίοδο αυτή εκτοπίστηκαν στις πιο απομακρυσμένες περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης περί τις 250.000 οικογένειες κουλάκων, των οποίων η περιουσία κατασχέθηκε.

Για να περιορίσει τις εξεγέρσεις στην ύπαιθρο, ο Στολίπιν έλαβε κατασταλτικά, αστυνομικής φύσεως μέτρα, ενώ δημιούργησε και «αγροτικά στρατοδικεία» που συνεδρίαζαν, μετακινούμενα στις αγροτικές περιοχές και επέβαλαν σκληρές ποινές, ακόμη και τον δι' αγχόνης θάνατο. Τις αγχόνες αυτές ο λαός αποκαλούσε «γραβάτες του Στολίπιν».

Μπορεί ο Στολίπιν να είχε φανατικούς αντιπάλους που να εύχονταν την εξόντωσή του, ώστε η πολιτική ζωή της Ρωσίας να απαλλαγεί τις καταπιεστικής και ανελεύθερης πολιτικής του, είχε όμως και

Ο Στολίπιν εξέπνευσε μετά από τέσσερις ημέρες.

Ο τάφος του Στολίπιν στο μοναστήρι Πετσέρσκ (Λάυρα) στο Κίεβο. ΔΕΞΙΑ: Ο διάδοχος του Στολίπιν στην πρωθυπουργία Βλαντιμίρ Κοκοβτσόφ (1853-1943).

θαυμαστές, μεταξύ των οποίων και ο τσάρος. Γι' αυτό και μπόρεσε να παραμείνει στην εξουσία επί πέντε συνεχή χρόνια.

Οι εχθροί του αποπειράθηκαν επτά φορές να τον δολοφονήσουν. Το πέτυχαν την έβδομη φορά. Η έκτη απόπειρα κατά της ζωής του, την 12η Αυγούστου 1906, ήταν σοβαρή. Διέφυγε όμως τον θάνατο, αλλά 27 άτομα σκοτώθηκαν και 32 τραυματίστηκαν. Μεταξύ των τραυματιών ήταν και δύο παιδιά του.

Οι φίλοι του τον υποστήριζαν με μοναδική αφοσίωση, θεωρώντας τον ως ένα από τους μεγαλύτερους, ίσως τον μεγαλύτερο μεταρρυθμιστή της σύγχρονης Ρωσίας, για τις καινοτομίες του στην κοινωνική ασφάλιση, την εκπαίδευση και τη δημόσια διοίκηση με τον θεσμό των «Ζέμστβα» σε 27 περιφέρειες της

ευρωπαϊκής Ρωσίας (εξαιρούνταν οι πόλεις και οι συνοριακές περιοχές στις οποίες δεν κατοικούσαν πυκνοί αμιγείς ρωσικοί πληθυσμοί).

Οι «Ζέμστβα» ήταν περιφερειακά συμβούλια που αποτελούνταν από τρία τμήματα. Ένα τμήμα αποτελούνταν από ευγενείς, το άλλο από αστούς και το τρίτο από αγρότες. Τα μέλη τους εκλέγονταν έμμεσα και αποφάσιζαν για τα τοπικά ζητήματα, τη δημόσια υγεία, την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, την κατασκευή δημοσίων έργων κλπ. Με την επανάσταση όμως του 1917 οι οργανισμοί αυτοί διαλύθηκαν.

Η δολοφονία του Στολίπιν περιβλήθηκε από πυκνό μυστήριο μετά από πάροδο λίγου χρόνου, διότι αποκαλύφθηκε ότι ο

δολοφόνος ήταν πράκτορας της μυστικής αστυνομίας του τσάρου, της διαβόητης «Οχράνα». Έδρασε όμως για λογαριασμό της; Με άλλα λόγια, ήταν η δολοφονία του Στολίπιν έργο της «Οχράνα»;

Ο «φάκελος Μπογκρόφ», στα αρχεία της Αστυνομίας, αναφέρει ότι ο 24ετής Ρωσοεβραίος φοιτητής της Νομικής του Πανεπιστημίου του Κιέβου ήταν μέλος μιας αναρχοκομμουνιστικής παράνομης οργάνωσης από το 1906.

Όταν, όμως, αποκαλύφθηκε η επαναστατική δραστηριότητα του, ο Μπογκρόφ αντάλλαξε την ατιμωρησία του με το να δεχθεί να συνεργαστεί με την «Οχράνα» και να καταδώσει σ' αυτήν περί τους 150 συντρόφους του επαναστάτες, κάποιοι από τους οποίους δεν αποκλείεται να συνεργάστηκαν μαζί του στην εκτέλεση του Στολίπιν.

Δημιουργήθηκαν υποψίες ότι η «Οχράνα» όπλισε το χέρι του Μπογκρόφ και το κατήυθνε εναντίον του Στολίπιν όταν αποκαλύφθηκε ότι το εισιτήριο για την παρακολούθηση της παράστασης του κρατικού θεάτρου του Κιέβου, όπου έδρασε ο εκτελεστής του Ρώσου πρωθυπουργού, του το παρέδωσε ανώτερο στέλεχος της μυστικής αστυνομίας.

Όλα αυτά, όμως, δεν έγιναν γνωστά τότε. Υπήρξε μάλιστα σπουδή να τιμωρηθεί αμέσως για το έγκλημά του ο Μπογκρόφ. Έτσι, ενώ ο Στολίπιν πέθανε στις 5 Σεπτεμβρίου 1911, στις 9 Σεπτεμβρίου το Στρατοδικείο του Κιέβου καταδίκασε σε θάνατο τον Μπογκρόφ, ο οποίος απαχονίστηκε μετά τριήμερο. Την 12η Σεπτεμβρίου 1911.

Ο Αλεξάντερ Σολτζενίτσιν, στο έργο του «200 χρόνια μαζί», δίδει άλλη διά-

σταση στη δολοφονία του Στολίπιν, θεωρώντας ότι ο δολοφονηθείς πρωθυπουργός της Ρωσίας είχε ήδη αρχίσει πολιτική προσέγγισης με την εβραϊκή εθνότητα της Ρωσίας, με στόχο την απόδοση στα μέλη της ίσων δικαιωμάτων με αυτά που απολάμβαναν οι Ρωσικής ιθαγένειας πολίτες.

Η θέση αυτή του Σολτζενίτσιν ενισχύει έμμεσα αλλά σαφώς την άποψη, ότι ο Μπογκρόβ ενήργησε όχι ως οργισμένος Εβραίος, αλλά ως πράκτορας της «Οχράνα», η οποία δολοφόνησε τον Στολίπιν δια χειρός Εβραίου, προφανώς προκειμένου να καταστήσει αγεφύρωτο το χάσμα στις σχέσεις του Ρωσικού κράτους και των Εβραίων κατοίκων του, ή για να ματαιώσει τη σχεδιαζόμενη από τον Στολίπιν φιλοεβραϊκή μεταρρύθμιση, η οποία, αν κρίνει κανείς από τη μλήψη αντισημιτικών μέτρων μετά τη δολοφονία του Ρώσου πρωθυπουργού, ήταν της επιλογής του ίδιου του τσάρου. Γεγονός που σήμαινε την απαρχή σημαντικής στροφής στο εβραϊκό ζήτημα της Ρωσίας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

David J Dallin, *The Rise of Russia in Asia*, New Haven-Yale University Press, 1949.

Lionel Kochan, *The making of Modern Russia*, A Pelican Book, Penguin Books in association with Jonathan Cape, 1970.

A. W. Palmer, *A Dictionary of Modern History 1789-1945*, Penguin Reference Books.

Bernard Pares, *A History of Russia*, University Paperbacks, Methuen-London.

Νταϊνβιντ Φλόουντ, «Η επανάσταση του 1905», Ιστορίας του 20ού αιώνα, τόμ. 1, εκδ. Purnell, Χρυσός Τύπος.

Ο Τίτος Ι. Αθανασιάδης είναι δημοσιογράφος, ιστορικός Μ. Α. University of London.

Η ΔΥΣΒΑΤΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΕΛΕΝ ΚΕΛΕΡ

Όταν η θέληση νίκησε τη σιωπή και το σκοτάδι

ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΜΑΡΚΕΑ

Η Έλεν Κέλερ μπορεί να μην είναι ίσως η μοναδική περίπτωση ανθρώπου, που από τη νηπιακή κιόλας ηλικία στερήθηκε της όρασης και της ακοής της, αλλά σίγουρα είναι

Τυφλή και κωφάλαλη η Έλεν Κέλερ (1880-1968), από νηπιακής ηλικίας, έμεινε γνωστή στην Ιστορία για τη δύναμη της θέλησής της. Κατάφερε να γίνει σπουδαία συγγραφέας και αγωνίστρια. Φιλέλληνας υποστήριζε ότι η ελληνική γλώσσα είναι η τελειότερη όλων.

Η Κέλερ στη βιβλιοθήκη ενόσω μελετά με τη μέθοδο Μπράιγ.

η μόνη που κατόρθωσε να ξεπεράσει τα εμπόδια χάρις στην ακαταμάχητη και ακάματη θέλησή της. Υποστηρικτική συνοδοιπόρο σε αυτή την αξιέπαινη προσπάθεια βρήκε στο πρόσωπο μιας νεαρής δασκάλας, η οποία για πέντε σχεδόν δεκαετίες έγινε το μέσο να επικοινωνεί με τους συνανθρώπους της. Η ψυχική σύνδεση μαθήτριας και δασκάλας απέδωσε καρπούς για δύο λόγους: πρώτον, στηρίχτηκε στην ακλόνητη πίστη και των δύο στις ανθρωπίνες δυνατότητες και δεύτερον, καλλιεργήθηκε με υπομονή, απέραντη αγάπη και αλληλοκατανόηση.

Η δύσβατη διαδρομή της Κέλερ προς την παγκόσμια αναγνώριση άρχισε με την ολοκλήρωση των πανεπιστημιακών της σπουδών, παράλληλα με την απόκτηση της ικανότητας να επικοινωνεί με το περιβάλλον της. Και συνεχίστηκε αδιάλειπτα για πολλά χρόνια, με ταξίδια σε ολόκληρο τον κόσμο, αναρίθμητες διαλέξεις, δημοσιεύσεις άρθρων και εκδόσεις βιβλίων με αυτοβιογραφικές υπομνήσεις και διδαχές ήθους και θάρρους. Στη μεστή από εμπειρίες και κατανόηση ζωή της, προσπάθησε να μεταλαμπαδεύσει σε όλους το μεγάλο της μυστικό και να το μετουσιώσει σε πράξη: την πίστη της στις απεριόριστες δυνάμεις της ψυχής του ανθρώπου.

Τυφλή και κωφάλαλη από τη νηπιακή ηλικία

Η Έλεν Άνταμς Κέλερ είδε για πρώτη φορά το φως του ήλιου στις 27 Ιουνίου 1880 στην Τουσκούμπια της Αλαμπάμα. Η μικρή Έλεν έζησε τα παιδικά της χρόνια σε ένα αγροτόσπιτο, που ο παππούς της

είχε κτίσει πριν από δεκαετίες, μαζί με τους γονείς και τα τέσσερα αδέρφια της. Ο πατέρας Άρθουρ Χένλεϊ Κέλερ ήταν για πολλά χρόνια εκδότης της εφημερίδας *North Alabamian* ενώ είχε λάβει μέρος και στον Αμερικάνικο εμφύλιο πόλεμο. Η μητέρα Κάθριν Έβερρετ (Άνταμς) ήταν

Το σπίτι όπου η Κέλλερ γεννήθηκε και έζησε τα παιδικά της χρόνια στην Τουσκούμπα της Αλαμπάμα.

κόρη του Τσαρλς Άνταμς, στρατηγού στον στρατό της Συνομοσπονδίας των Νοτιών. Την καταγωγή της όμως η Έλεν αντλούσε από την Ελβετία, ένας μάλιστα από τους προγόνους της χρημάτισε πρώτος δάσκαλος κωφαλάλων στη Ζυρίχη. Στην αυτοβιογραφία της επιδιώκει να εκφράσει αυτή την τραγική ειρωνεία της μοίρας: «Δεν υπάρχει βασιλιάς που να μην έχει έστω κι έναν σκλάβο στο γενεαλογικό του δέντρο, και κανείς σκλάβος που να μην έχει έναν τουλάχιστον βασιλιά στο δικό του».

Στην ηλικία των 19 μηνών, ήταν γραφτό να τυφλωθεί και να μη ξαναδεί το φως του ήλιου για το υπόλοιπο της ζωής της. Προσβλήθηκε από άγνωστη ασθένεια. Οι ιατροί αποφάνθηκαν ότι επρόκειτο για «οξεία συμφόρηση στομάχου και εγκεφάλου». Με τα σημερινά δεδομένα της επιστήμης, εικάζουμε ότι είχε προσβληθεί από οστρακιά ή μηνιγγίτιδα. Το

αποτέλεσμα της ελλιπούς θεραπείας ήταν να χάσει τόσο την όραση όσο και την ακοή της. Στο εξής ήταν καταδικασμένη να ζήσει, όπως η ίδια έγραψε: «καταμεσής του πελάγους σε πυκνή ομίχλη».

Η οστρακιά συνεχίζει και σήμερα να αποτελεί αληθινή απειλή, παρά τις εξελίξεις της Ιατρικής. Οφείλεται στην προσβολή από πυογόνο στρεπτόκοκκο (τύπου Α). Εκδηλώνεται με πονόλαιμο, κυνάγχη, πυρετό, κεφαλαλγία, λεμφαδενοπάθεια και χαρακτηριστικό δερματικό εξάνθημα που θυμίζει γυαλόχαρτο. Η γλώσσα παρουσιάζει ανώμαλη επιφάνεια, σαν αυτή της φράουλας. Η διάγνωση στηρίζεται στα κλινικά συμπτώματα και σημεία, αλλά κυρίως στις καλλιέργειες που λαμβάνονται από τον φάρυγγα και απομονώνουν το μικρόβιο. Η μετάδοση της ασθένειας συντελείται με τον βήχα ή το φτάρνισμα, ή με άγγιγμα αντικειμένων που φιλοξενούν τον στρεπτό-

κοκκο, και ακολούθως το άγγιγμα του στόματος ή της μύτης.

Δεν έχει προς το παρόν παρασκευαστεί εμβόλιο κατά της οστρακιάς στο εργαστήριο. Πρόληψη δεν υπάρχει, εκτός από το γνωστό μέτρο αποφυγής συγχρωτισμού με ασθενείς για μερικές ημέρες. Τα αντιβιοτικά αποδεικνύονται αποτελεσματικά ως προς την αποφυγή επιπλοκών. Και οι επιπλοκές δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητες: νεφροπάθεια, καρδιακή προσβολή, ρευματικός πυρετός, αρθρίτιδα. Στον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου, η συνηθέστερη επιπλοκή ήταν ο θάνατος. Παρόλα αυτά, σπανίως η οστρακιά μπορεί να εμπλακεί με βλάβη των μηνίγγων του εγκεφάλου. Η δευτερογενής αυτή μηνιγγίτιδα δύναται τότε να οδηγήσει σε τύφλωση ή/και κώφωση, όπως ενδεχομένως συνέβη στην περίπτωση της Κέλερ.

Η φλεγμονή των μηνίγγων (μηνιγγίτιδα) δεν οφείλεται πάντα σε στρεπτόκοκκο. Διάφοροι ιοί ή άλλα μικρόβια έχουν τη δύναμη να προσβάλουν αυτούς τους χιτώνες που περιβάλλουν τον εγκέφαλο και τον νωτιαίο μυελό, με σοβαρές συνέπειες. Η εικόνα του ασθενούς με μηνιγγίτιδα παρουσιάζει συνήθως πυρετό, έντονη κεφαλαλγία και αυχενική δυσκαμψία. Σε σπάνιες περιπτώσεις, συνυπάρχουν διαταραχές της συνείδησης ή της προσοχής, ευερεθιστότητα, υπνηλία, εμετοί, μείωση ανοχής στο φως (φωτοφοβία) ή στους έντονους ήχους και ανορεξία. Ωστόσο, αν η προσβολή από τις μήνιγγες προχωρήσει στον ίδιο τον εγκέφαλο, μπορεί να βλάψει εγκεφαλικές συζυγίες με αποτέλεσμα την τύφλωση ή/και την κώφωση.

Μέχρι την ηλικία των 6 ετών, η μικρή Έλεν είχε καταφέρει να επικοινωνεί μοναχά με τη συνομήλική της Μάρθα Ουάσιγκτον, τη θυγατέρα της μαγείρισσας που απασχολούσαν στο σπίτι. Είχε υιοθε-

Η Έλεν Κέλερ με τη δια βίου σύντροφο και δασκάλα της Άννα Σάλιβαν. Η Σάλιβαν, για πενήντα σχεδόν χρόνια, έγινε η ακώριστη φίλη της Κέλερ.

τήσει περισσότερες από 60 ειδικές χειρονομίες για να επικοινωνεί με το περιβάλλον της ενώ μπορούσε να αντιληφθεί τους ανθρώπους που την πλησίαζαν από τις donήσεις των βημάτων τους.

Το πρόβλημα δεν ήταν απλό. Γιατί, πώς θα μπορούσε ένα τυφλό και κωφάλαλο κορίτσι να κατανοήσει έννοιες όπως είναι η αγάπη, η αλληλεγγύη, η συναντίληψη, οτιδήποτε δονεί τις υψηλές σφαίρες της ψυχής; Πώς θα ανακάλυπτε την ομορφιά της μητρικής στοργής, αφού δεν μπορούσε να αντικρύσει τα μάτια της μητέρας, να ακούσει από το στόμα της ένα παραμύθι, έναν παρηγορητικό λόγο, μία ενθάρρυνση; Πώς θα συμμετείχε στην οικογενειακή συντροφικότητα ενόσω δεν μπορούσε να αντικρύσει

Ο Αυστριακός φιλόσοφος και παιδαγωγός Βίλχελμ Τζερούσαλεμ (1854-1923), ήταν ίσως ο πρώτος που αναγνώρισε το λογοτεχνικό της τάλαντο. ΔΕΞΙΑ: Η Κέλερ το 1920 κρατώντας μία μανόλια.

τον πατέρα και να συμφιλιωθεί με τη δυναμική του παρουσία;

Όπως συμβαίνει συνήθως, μια σειρά από συμπτώσεις έδωσαν λύση σε αυτό το φαινομενικά άλυτο πρόβλημα. Έπρεπε όμως να περάσουν μερικά χρόνια, ώστε η ελπίδα να γίνει επιτέλους χειροπιαστή πραγματικότητα.

Μια ξεχωριστή δασκάλα

Η εξέλιξη των γεγονότων θα μπορούσε κάλλιστα να συνθέσει την πλοκή ενός παραμυθιού. Αν δεν είχαν καταγραφεί λέξη προς λέξη από την ίδια την Κέλερ στα αυτοβιογραφικά της κείμενα, θα είχαμε ίσως κάθε αξίωση να μένουμε δύσπιστοι ως προς την αληθοφάνειά τους. Η αφήγηση λέγει ότι το 1886, η μη-

τέρα της εντυπωσιάστηκε διαβάζοντας το βιβλίο του Καρόλου Ντίκενς *American Notes*, που ο διάσημος συγγραφέας είχε εκδώσει το 1842 με εντυπώσεις από τα ταξίδια του στη Βόρεια Αμερική στο διάστημα από τον Ιανουάριο μέχρι τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου.

Στις σελίδες του βιβλίου υπήρχαν εκπληκτικές περιγραφές τοπίων, αλλά και ανθρώπων με διαφορετικές πεποιθήσεις και κουλτούρα. Η μητέρα της Έλεν ανακάλυψε μια παρόμοια περίπτωση με αυτήν της κόρης της. Σύμφωνα με τον Ντίκενς, η Λάουρα Μπρίντγκμαν, τυφλή και κωφάλαλη από 2 ετών, κατόρθωσε με την κατάλληλη εκπαίδευση να εισαχθεί στο Πανεπιστήμιο και να ακολουθήσει ανώτερες σπουδές. Η πρόκληση

ήταν φανερή. Ο Ντίκενς υποδείκνυε τον γενικό χειρουργό Τζούλιαν Τζον Τσίσολμ, εξειδικευμένο σε επεμβάσεις στα μάτια και τα αφτιά, ως τον πλέον ειδικό για την περίπτωση της Μπρίντγκμαν, και κατ' επέκταση της Έλεν.

Η οικογένεια Κέλερ επισκέφθηκε τον Τσίσολμ στην Βαλτιμόρη και αυτός εξέτασε την Έλεν προσεκτικά. Είχε τη γνώμη να απευθυνθούν στον Αλεξάντερ Γκράχαμ Μπελ, τον εφευρέτη του τηλεφώνου, που τότε δούλευε με κωφάλαλα παιδιά. Ο Μπελ με τη σειρά του υπέδειξε το ίδρυμα *Perkins Institution* για τυφλά παιδιά¹, νότια της Βοστώνης, όπου η Μπρίντγκμαν είχε σπουδάσει με επιτυχία. Ο Μίκαελ Άναγκνος², διευθυντής του Ινστιτούτου, σύστησε για δασκάλα τής Έλεν την Άννα Μάνσφιλτ Σάλιβαν, μία 20χρονη απόφοιτη του ιδρύματος, πρώην τυφλή, που είχε κατορθώσει να ξαναβρεί το φως της. Η Άννα Σάλιβαν επρόκειτο στο εξής, για πενήντα σχεδόν χρόνια, να γίνει η γκουβερνάντα και, στη συνέχεια, η αναπόσπαστη φίλη της Έλεν, σύντροφος και οδηγός στη λαμπρή πορεία που επρόκειτο να ακολουθήσει.

Όταν ήλθε η Άννα Σάλιβαν στο σπίτι των Κέλερ, το ημερολόγιο έδειχνε 3 Μαρτίου 1887. Η Έλεν έγραφε αργότερα ότι η ημερομηνία αυτή προσδιόρισε τη γενέθλια ημέρα της ψυχής της: «Αισθάνθηκα βήματα να πλησιάζουν. Άπλωσα το χέρι μου προσπαθώντας ν' αγγίξω τη μητέρα μου. Κάποιος το πήρε και άξαφνα εγώ βρέθηκα στην αγκαλιά εκείνης που είχε έλθει για να αποκαλύψει σε μένα τα πάντα, αλλά πάνω απ' όλα να μου δώσει αγάπη και στοργή». Η δασκάλα έπιασε αμέσως δουλειά. Και δεν ήταν εύκολη υπόθεση, δεδομένης της ατίθασης και απειθάρχκτης φύσης της μικρής, η οποία ξέσπαγε συχνά σε θυμώδεις εκδηλώσεις, σπάζοντας αντικείμενα, χαστουκίζοντας όσους την πλησίαζαν, πέφτοντας

χάμω για να εκβιάσει καταστάσεις, βγάζοντας άναρθρες κραυγές. Την κούκλα που έφερε η Σάλιβαν ως δώρο στην πρώτη τους συνάντηση, την πέταξε αμέσως καταγής.

Η μέθοδος που εφάρμοσε η Σάλιβαν για να επικοινωνήσει με τη νεαρή της μαθήτριά, ήταν να χαράζει με τα δάκτυλά της την κάθε λέξη που ήθελε να διδάξει, μέσα στην παλάμη της. Η πρώτη λέξη που επέλεξε ήταν "d-o-l-l" (κούκλα). Η Έλεν απογοητεύτηκε εξ αρχής, καθόσον αδυνατούσε να καταλάβει ότι κάθε λέξη αντιστοιχούσε σε ξεχωριστό αντικείμενο. Όταν η Σάλιβαν επιχείρησε να επανέλθει με τη λέξη "m-u-g" (κούπα), το αποτέλεσμα ήταν η Έλεν να αρπάξει την κούπα και να την πετάξει μακριά κάνοντας την χίλια κομμάτια. Μολαταύτα, σύντομα άρχισε να μιμείται τις κινήσεις της δασκάλας μέσα στην παλάμη της. Έγραψε αργότερα: «Δεν κατάλαβα τότε ότι συλλαβίζα μια λέξη, ή ότι υπήρχαν λέξεις». Και θυμόταν με πικρή νοσταλγία: «Εγώ απλώς κινούσα τα δάκτυλά μου μέσα στην παλάμη, σαν τη μαϊμού που μιμείται χωρίς να ξέρει τι ακριβώς κάνει».

Τη μεγάλη πρόοδο την έκανε η Έλεν ένα μήνα μετά, όταν η Σάλιβαν προσπάθησε να διδάξει τη λέξη "w-a-t-e-r" (νερό). Η Έλεν αντιλήφθηκε επιτέλους ότι η λέξη που αγωνιζόταν η δασκάλα να διδάξει με τα δάκτυλα μέσα στην παλάμη, αντιστοιχούσε στο κρύο νερό που την ίδια στιγμή έτρεχε από τη βρύση και έλουζε το άλλο της χέρι. Στην αυτοβιογραφία της γράφει: «Εμείνα ακίνητη, όλη μου η προσοχή ήταν στραμμένη στις κινήσεις των δακτύλων της. Άξαφνα αισθάνθηκα σαν να συνειδητοποιούσα θολά κάτι που είχα ξεχάσει, την έξαψη και τον ενθουσιασμό που φέρνει μια σκέψη όταν ξαναγυρνά στη μνήμη. Και το μυστήριο της γλώσσας αποκαλυπτό-

ταν εκείνη την ώρα με περίεργο τρόπο! Κατάλαβα ότι τα γράμματα w-a-t-e-r σήμαιναν το υπέροχο εκείνο δροσερό πράγμα που έλουζε το χέρι μου. Η ζωντανή λέξη ξύπνησε την ψυχή μου, τη φώτισε, της χάρισε ελπίδα, την έκανε να νιώθει ελεύθερη». Στο υπόλοιπο εκείνης της ημέρας, η Έλεν εξάντλησε τη Σάλιβαν, καθώς την υποχρέωσε να της κατονομάσει όλα τα αντικείμενα που βρίσκονταν γύρω τους. Μέχρι να πέσει η νύκτα, είχε μάθει τριάντα καινούργιες λέξεις!

Στις ημέρες που ακολούθησαν, τα μαθήματα εκτοξεύτηκαν σε υψηλότερες σφαίρες και κατέκτησαν καινούργιες

συγκλονιστικές εμπειρίες. Η Έλεν μπόρεσε να απολαύσει μουσικά ακούσματα αισθανόμενη τον ρυθμό και το τέμπο. Είχε την πρώτη της επαφή με διάφορα ζώα, απλώς αγγίζοντάς τα και θέτοντας την αφή να υποκαταστήσει την απώλεια της όρασης και της ακοής της. Αλλά δεν κατάφερε ακόμα να μιλήσει. Ωστόσο, θα το πετύχαινε πολύ σύντομα.

Σπουδές

Τον Μάιο του 1888, η Κέλλερ άρχισε να παρακολουθεί μαθήματα στο Perkins Institution. Το 1894, μαζί με τη Σάλιβαν, συνέχισε τα μαθήματα για κωφάλαλους

Η Κέλλερ κατόρθωσε να δει το Διεθνές Λούνα Παρκ στο Σικάγο με τη βοήθεια του Γκράχαμ Μπελ, ο οποίος της επέτρεψε να ψηλαφήσει όλα τα εκθέματα.

στο Wright-Humason School της Νέας Υόρκης και ταυτόχρονα στο Horace Mann School στη Βοστώνη υπό την καθοδήγηση της περίφημης Σάρας Φούλερ. Η μέθοδος της χαρισματικής αυτής δασκάλας συνοψιζόταν στο άγγιγμα του χεριού της μαθήτριάς πάνω στο δικό της πρόσωπο. Με την επαφή του χεριού στο στόμα της δασκάλας, ενόσω μιλούσε, μπορούσε να νιώσει τις κινήσεις γλώσσας και δοντιών. Με το άλλο χέρι μπορούσε να ελέγχει τις κινήσεις σαγονιού και τραχείας. Ο ενθουσιασμός της νεαρής μαθήτριάς ήταν απερίγραπτος, όταν κατάφερε να αρθρώσει τον πρώτο ήχο.

Ένα μήνα μετά, στη διάρκεια της επιστροφής στο σπίτι, η Σάλιβαν προσπάθησε να εφαρμόσει τις διδαχές της Φούλερ. Ήταν συγκινητική η στιγμή όταν η Έλεν μπόρεσε να αρθρώσει την πρώτη της πρόταση, με εκείνη την υπόκωφη λαλιά που έμοιαζε να βγαίνει από τα βάρ-

θη της ψυχής της, σαν από τεράστιο ηχείο: «I am not dumb now» («Δεν είμαι άφωνη τώρα»). Η συνέχεια έμοιαζε με υπέροχο παραμύθι. Η Έλεν δεν έπαυε να αναζητά αφορμές για να αντλήσει χαρά μέσα από το νέο της κατόρθωμα. Διδάχθηκε να καλεί τη μικρή της αδελφή, τη Μίλντρεντ, για να παίξουν. Έμαθε να φωνάζει το σκυλί της, κάνοντάς το να την υπακούει. Με την επίμονη διδασκαλία της Σάλιβαν και την κατάλληλη αγωγή που πήρε από τα σχολεία, η Κέλλερ έμαθε γρήγορα να διαβάζει και να γράφει, σημειώνοντας σημαντική πρόοδο στο πλαίσιο του προγράμματος διδασκαλίας για κανονικούς μαθητές.

Το 1896, επέστρεψαν στη Μασαχουσέτη και η Κέλλερ ενεγράφη στο Cambridge School for Young Ladies, πριν γίνει αποδεκτή από το ονομαστό Radcliffe College του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ το 1900. Με την ακάματη συμβολή

Η Κέλλερ «βλέπει» με τα δάχτυλα τον πρόεδρο Ντουάιτ Αϊζενχάουερ το 1953.

της Σάλιβαν, έμαθε να συλλαβίζει τα μαθήματα με τα χέρια της. Αποφοίτησε το 1904, λαμβάνοντας το πτυχίο μετ' επιόδου (*cum laude*). Στη διάρκεια των σπουδών της έμεινε οικότροφος στο Briggs Hall. Τα έξοδα των σπουδών είχε αναλάβει ο μεγιστάνας του πετρελαίου Χένρι Χούτλεστον Ρότζερς, μαζί με την πρώτη του σύζυγο Άμπι, μετά από μεσολάβηση του συγγραφέα Μαρκ Τουέιν, ο οποίος θαύμαζε την Κέλερ.

Το 1904, η Κέλερ κατάφερε να εγγραφεί στο Phi Beta Kappa, έναν οργανισμό στην Ουάσιγκτον που έδινε δικαίωμα σπουδών σε ταλαντούχους μαθητές στις τέχνες και τις επιστήμες. Έγινε η πρώτη τυφλή και κωφάλαλη σπουδάστρια του ιδρύματος και κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος. Από τη φοίτηση αυτή διατήρησε άσβεστη τη γνωριμία της με τον Αυστριακό φιλόσοφο και παιδαγωγό Βίλχελμ Τζερούσαλεμ, που ήταν ίσως ο πρώτος που αναγνώρισε το λογοτεχνικό της τάλαντο.

Οι επόμενες δραστηριότητες περιστρέφονταν γύρω από τη λαχτάρα να επικοινωνήσει με τους συνανθρώπους της. Συνέχισε να «ακούει» τους συνομιλητές της αγγίζοντας τα χείλη τους με τα χέρια της. Έγινε εξαιρετική στη χρησιμοποίηση της μεθόδου Μπράιγ για τυφλούς, ενώ μπορούσε να διαβάζει άνετα με την αφή ψηλαφώντας ανάγλυφα γράμματα. Διασκέδαζε οδηγώντας ποδήλατο με δύο θέσεις, έπαιζε σκάκι και χαρτιά και κατόρθωσε να δει το Διεθνές Λούνα Παρκ στο Σικάγο με τη βοήθεια του Γκράχαμ Μπελ, ο οποίος τής επέτρεψε να ψηλαφήσει όλα τα εκθέματα. Λίγο πριν ξεσπάσει ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, η Κέλερ είχε γνωρίσει τη μαγεία της μουσικής με τη συνεργασία του κουαρτέτου «Zoeliner», αγγίζοντας μια επιφάνεια που δονείτο, σύμφωνα με τους δυνατούς ήχους που την τράνταζαν.

Στις 22 Ιανουαρίου 1916, ταξίδεψε με τη Σάλιβαν σε μια πόλη στα δυτικά του Γουισκόνσιν για να μιλήσει σε ακροατήριο. Από την εβδομαδιαία τοπική εφημερίδα *Dunn County News*, σταχυολογούμε από το σχετικό ρεπορτάζ: «Το θαυμάσιο κορίτσι που έχει θριαμβεύσει στον αγώνα του εναντίον των τριών συμφορών που δέχτηκε, της τύφλωσης, της κώφωσης και της αφωνίας, έδωσε εξαιρετική διάλεξη με τα χείλη και όσοι το άκουσαν θα το ενθουμούνται πάντα ως κομμάτι εμπνευσμένης μάθησης». Σε άλλο σημείο διαβάζουμε: «Σύμφωνα με μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων, η Έλεν Κέλερ αναφέρθηκε στις χαρές που η ζωή τής χάρισε. Μίλησε επίσης για την ευχαρίστηση που εισπράττει εργαζόμενη, αλλά και τη χαρά που την πλημμυρίζει όταν επιτυγχάνει τις επιδιώξεις της. Αν και ολόκληρη η διάλεξη διήρκεσε λίγο παραπάνω από μία ώρα, άφησε βαθιά απήχηση στο ακροατήριο».

Οι μέθοδοι Μπράιγ και Ταντόμα

Οι τεχνικές που διδάχθηκε η Κέλερ για να επικοινωνεί με το περιβάλλον στα χρόνια της ωριμότητας, βασίστηκαν στις μεθόδους Μπράιγ (Braille) για τυφλούς και Ταντόμα (Tadoma) για κωφάλαλους. Χωρίς την ιδιαίτερη εντύπωση σε αυτές, δεν θα μπορούσε ίσως ποτέ να φθάσει στο σημείο να διαβάζει, να γράφει, να στέκεται με άνεση στο βήμα μπροστά σε ακροατήρια που διψούσαν να αντλήσουν ψήγματα από την ψυχική της δύναμη. Μέχρι και σήμερα, οι τεχνικές εφαρμόζονται αδιάλειπτα, δίνοντας ελπίδα σε όσους υποφέρουν από προβλήματα όρασης και ακοής.

Η μέθοδος Μπράιγ περιλαμβάνει ένα συγκεκριμένο αλφάβητο φθόγγων αποτυπωμένων σε ανάγλυφη μορφή πάνω σε χαρτί, ούτως ώστε να γίνονται αντιληπτοί με την αφή. Στις μέρες μας, οι δυ-

νατότητες που παρέχουν τα νέα συστήματα της μεθόδου –κατάλληλα προσαρμοσμένα στις σύγχρονες απαιτήσεις– καθιστούν τους χρήστες ικανούς για ποικίλες δραστηριότητες. Με άλλα λόγια, μπορούν να κρατούν σημειώσεις στην οθόνη ενός τάμπλετ, να χειρίζονται έναν υπολογιστή, να επεξεργάζονται δεδομένα, να γράφουν ένα κείμενο.

Ο εφευρέτης της μεθόδου Λουί Μπράιγ ήταν τυφλός από την παιδική του ηλικία μετά από ατύχημα. Ο Μπράιγ τελειοποίησε τη μέθοδο που είχε εμπνευστεί ένας άλλος Γάλλος το 1814, ο Σαρλ Μπαρμπιέρ. Ο Μπαρμπιέρ χρησιμοποιούσε ανάγλυφες τελείες στοιχισμένες σε δύο συντεταγμένες σε μια προσπάθεια να δημιουργήσει αυτό που ο ίδιος ονόμασε «νυκτερινή γραφή». Αν λάβουμε υπόψη ότι ο σκοπός της ανάγλυφης αυτής γραφής ήταν να εξυπηρετηθούν τα στρατεύματα του Ναπολέοντα στην επικοινωνία τους μέσα στο σκοτάδι εν καιρώ πολέμου, χωρίς να γίνουν αντιληπτοί οι ανεπιθύμητοι ψίθυροι, αντιλαμβανόμαστε εύκολα τη χρησιμότητά της. Είχε όμως δύο σημαντικά μειονεκτήματα που δυσκόλευαν τους στρατιώτες: πρώτον, η γραφή δεν λάμβανε υπόψη της την ορθογραφία των λέξεων και δεύτερον, το ανθρώπινο δάκτυλο δεν μπορούσε να κινηθεί εύκολα από τη μία τελεία στην άλλη, χωρίς κάποια καθυστέρηση και με πιθανότητα λάθους.

Αντίθετα, ο Λουί Μπράιγ το 1825, σε ηλικία μόλις 15 ετών, επινόησε ένα δικό του αλφάβητο, εμπνευσθείς από τη σημειογραφία της μουσικής με τις νότες στο πεντάγραμμο. Το δημοσίευσε αρχικά το 1829 και το τελειοποίησε, πριν το ξαναδημοσιεύσει, το 1837. Στην εποχή που έζησε η Κέλλερ, η μέθοδος βρισκόταν ήδη σε ισχύ σε κάθε εξειδικευμένο σχολείο για τυφλούς. Ο Μπράιγ κατάφερε να δημιουργήσει ένα αλφάβητο εύχρηστο, βατό

σε κάθε νοητικό επίπεδο, με δυνατότητες να προσαρμόζεται σε οποιαδήποτε γλώσσα. Στην αγγλική γλώσσα, έχει προβλεφθεί να υπάρχουν τρεις βαθμοί: ο *βαθμός 1* - μεταγραφή γράμμα προς γράμμα, απευθυνόμενη στις βασικές απαιτήσεις, ο *βαθμός 2* - με προσθήκη συντμήσεων και συναιρέσεων, ο *βαθμός 3* - με ικανότητες στενογραφίας.

Η μέθοδος Μπράιγ έχει τη δυνατότητα, εκτός από γράμματα και λέξεις, να προτείνει επίσης εικονογραφήσεις, διαγράμματα, γραμμές (συνεχείς ή διακεκομμένες), βέλη, κουκίδες κλπ. Εναρμονισμένη με τις τεχνολογικές εξελίξεις, τους ταχείς ρυθμούς της κοινωνίας και τις ολοένα νεότερες αξιώσεις σε ευρύτερο φάσμα αναγκών, η μέθοδος προφανώς θα χρειαστεί να εξελιχθεί και να βελτιωθεί στο μέλλον.

Η μέθοδος Ταντόμα απευθύνεται σε τυφλούς και κωφάλαλους. Είναι δηλαδή ευεργετική για περιπτώσεις σαν αυτή της Κέλλερ. Ανακαλύφθηκε από την Αμερικανίδα δασκάλα Σοφία Άλκορν και υιοθετήθηκε αρχικά στο Perkins Institution στη Μασαχουσέτη. Το όνομα η μέθοδος το οφείλει στα ονόματα των δύο παιδιών όπου εφαρμόστηκε για πρώτη φορά με επιτυχία. Επρόκειτο για τον μικρό Γουίνθροπ "Ταντ" Τσάπμαν και τη μικρή Όμα Σίμπσον. Βασίστηκε στην ελπίδα ότι τα παιδιά θα μάθαιναν να ομιλούν στην προσπάθειά τους να αναπαράγουν ό,τι θα αισθάνονταν στο πρόσωπο του συνομιλητή τους, αγγίζοντάς το.

Ο ασθενής πρέπει να τοποθετήσει τον αντίχειρα στα χείλη του συνομιλητή του, τα τρία επόμενα δάκτυλα (δείκτη, μέσο και παράμεσο) στο σαγόκι και το μικρό δάκτυλο στον λάρυγγα, ιχνηλατώντας τις δονήσεις του κατά την εκφορά του λόγου. Αρκούν η αίσθηση της κίνησης των χειλιών, οι δονήσεις των φωνητικών χορδών, το ξεφύσημα των μάγουλων και

ο ζεστός εκπνεόμενος αέρας στην προφορά ένρινων συμφώνων, για να γίνουν αντιληπτοί οι φθόγγοι. Στην τοποθέτηση των δακτύλων αναφέρονται αρκετές παραλλαγές, πλην όμως οι αρχές που μόλις διατυπώθηκαν ισχύουν σε όλες. Είναι μια δύσκολη τεχνική, που προϋποθέτει εξοικείωση, πολύχρονη μαθητεία, πείσμα και υπομονή. Η Έλεν Κέλλερ, που διέθετε όλες αυτές τις αρετές, βοηθήθηκε αρκετά από τη μέθοδο Ταντόμα.

Δημόσια Ζωή και δημοσιεύσεις

Το 1914, η Κέλλερ αντιλήφθηκε ότι η Σάλιβαν είχε αρχίσει να χάνει ξανά το φως της και αδυνατούσε να τη βοηθήσει αποτελεσματικά. Και δεν έφθανε μόνο αυτό! Η δασκάλα, που είχε σταθεί στο πλάι της με τον πιο αποφασιστικό τρόπο, είχε επίσης προβλήματα καρδιακής ανεπάρκειας. Το ζήτημα ήταν καίριο και έπρεπε να βρεθεί οπωσδήποτε λύση. Και τη λύση ανέλαβε να βρει η ίδια η Σάλιβαν. Έψαξε, ρώτησε και στο τέλος ανακάλυψε την Πόλι Τόμσον, μια ικανή νέα γυναίκα από τη Σκωτία, που επρόκειτο να γίνει στο εξής αξίωρη φίλη και βοηθός της Κέλλερ. Μαζί με την Πόλι, η Έλεν πραγματοποίησε πολυάριθμα ταξίδια στο εξωτερικό, γνώρισε αξιόλογους ανθρώπους της τέχνης, της επιστήμης και της πολιτικής σκηνής, αλλά περισσότερο από όλα, μπόρεσε να μεταλαμπαδεύσει σε ανθρώπους που το είχαν ανάγκη, μέρος της δικής της ακάματης θέλησης να ζήσει πραγματικά.

Ταξίδεψαν μαζί σε χώρες της Ευρώπης και της Άπω Ανατολής. Όπου και αν βρισκόταν, η Κέλλερ δεν παρέλειπε να συναναστρέφεται άτομα τυφλά και κωφάλαλα, με μόνη επιδίωξη να τα βοηθήσει. Δημιούργησε σχέσεις, απέκτησε καινούργιους φίλους, μοιράστηκε τις αγωνίες και τους προβληματισμούς τους. Με τις κινήσεις των δακτύλων μέσα στην παλάμη, μπόρεσε να γεφυρώσει το χά-

σμα επικοινωνίας, συνομιλώντας με τυφλά και κωφάλαλα παιδιά «σαν τα αγριολούλουδα».

Η Έλεν δεν δίσταζε να ακολουθεί την προσφιλή μέθοδο επικοινωνίας, όπου και αν βρισκόταν, απέναντι σε οποιονδήποτε συνομιλητή, ξεπερνώντας κάθε απρόβλεπτη δυσκολία. Την ικανοποιούσε να διαβάζει τα χείλη τού συνομιλητή μέσω της δόνησης που προκαλούσε η φωνή του. Τοποθετούσε το μεσαίο δάκτυλο στη μύτη, τον δείκτη στα χείλη και τον αντίχειρά της στον λάρυγγά του. Με τον αλλόκοτο αυτόν τρόπο, μπόρεσε να επικοινωνήσει με τον Πρόεδρο τον ΗΠΑ Φραγκλίνο Ρούσβελτ και τον στρατηγό Ντουάιτ Αϊζενχάουερ, να συναστραφεί τον Τσάρλι Τσάπλιν και να διασκεδάσει με τα εκπληκτικά ανέκδοτα του Μαρκ Τουέιν. Ο σπουδαίος τενόρος Ενρίκο Καρούζο τραγούδησε γι' αυτήν ενόσω τα χέρια της αναπαύονταν στο πρόσωπό του. Ο βιολονίστας Γιάσα Χάιφets, ο ποιητής Καρλ Σάντμπεργκ, και πολλοί ακόμα ονομαστοί άνθρωποι της τέχνης, λαχταρούσαν να διασκεδάσουν την ηρωική αυτή γυναίκα που είχε καταφέρει να υπερπηδήσει τη βάνουση μειονεκτικότητα και να θέσει, ως σκοπό της ζωής της, τη βοήθεια συνανθρώπων της που βίωναν μια παρόμοια κατάσταση.

Το απροσδόκητο γεγονός του αιφνίδιου θανάτου της Άννας Σάλιβαν, το 1936, βύθισε στο πένθος την Κέλλερ. Από τη Σάλιβαν είχε μόνο ευχάριστες αναμνήσεις. Σε αυτήν χρωστούσε όσα είχε κατορθώσει σε όλη της την επίγεια διαδρομή. Η Άννα πρέπει να έφυγε ικανοποιημένη, βλέποντας τους καρπούς του μόχθου της. Την ίδια χρονιά πρόλαβε να παραλάβει από τον Πρόεδρο Ρούσβελτ, μαζί με τη μαθήτριά της Έλεν, ειδικό μετάλλιο για το συλλογικό τους επίτευγμα.

Δέκα χρόνια αργότερα, η Έλεν βρισκόταν στην Ελλάδα με την Πόλι Τόμσον

για να συμπαρασταθούν σε ανθρώπους που είχαν τυφλωθεί στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στη διάρκεια της περιοδείας της, έμαθε την τραγική είδηση ότι το σπίτι της στο Κονέκτικατ είχε καεί ολοσχερώς. Η θλίψη της μετετράπη σε οδύνη όταν συνειδητοποίησε ότι μέσα στις στάχτες είχαν αφανιστεί επίσης αμέτρητες σημειώσεις, επιστολές, κάρτες και φωτογραφίες, ολοζώντανες αναμνήσεις από τη συμβιωτική της πορεία με τη Σάλιβαν. Ένα ανεκτίμητο υλικό, που ήθελε να αξιοποιήσει γράφοντας ένα βιβλίο προς χάρη της. Το βιβλίο, που τελικά τόλμησε να γράψει και να δημοσιεύσει το 1955, βασιζόταν κυρίως σε ζωηρές αναμνήσεις που συγκέντρωσε ψηφίδα-ψηφίδα μετά την επιστροφή της στην Αμερική.

Η Κέλερ εξελίχτηκε σε δυναμική προσωπικότητα δίνοντας μάχες σε πολλούς τομείς και πολλαπλά επίπεδα. Τα ενδιαφέροντά της περιστρέφονταν γύρω από τα δικαιώματα των γυναικών, την ανάγκη να αποφασίζουν μόνες για τη διακοπή μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης, την

υπεράσπιση ατόμων με αναπηρίες, τα δικαιώματα των αδυνάτων, την εξασφάλιση ειρηνευτικής συνύπαρξης των λαών. Ταξίδεψε σε 40 περίπου χώρες, έδωσε αμέτρητες διαλέξεις, έκανε γνωριμίες με διακεκριμένους ανθρώπους, ασπάστηκε τις αρχές του σοσιαλισμού και έγινε μέλος στο σοσιαλιστικό κόμμα, αγωνιζόμενη υπέρ της αγροτικής τάξης. Μελέτησε ξένους συγγραφείς και φιλοσόφους. Αγάπησε την αρχαία ελληνική γραμματεία και υποστήριξε ότι η γλώσσα μας είναι η τελειότερη όλων. Έγραψε: «Αν δεχτούμε ότι το βιολί είναι το τελειότερο μουσικό όργανο, τότε η ελληνική γλώσσα είναι το βιολί της ανθρώπινης σκέψης». Ο Πρόεδρος Λίντον Τζόνσον των ΗΠΑ της απένειμε το μετάλλιο Presidential Medal of Freedom, μια από τις μεγαλύτερες τιμητικές διακρίσεις στην Αμερική.

Στο συγγραφικό της έργο συνυπολογίζονται αναρίθμητα άρθρα και βιβλία. Το 1902, σε ηλικία 22 ετών, με τη βοήθεια της Σάλιβαν και του συζύγου της Τζον Μείσι, δημοσίευσε την αυτοβιογραφία

Ορειχάλκινο άγαλμα που απεικονίζει τις Άννα Σάλιβαν και Έλεν Κέλερ στη Μασσαχουσέτη.

της με τον εύγλωττο τίτλο *Η ιστορία της ζωής μου* (*The Story of My Life*). Αναφέρεται στη ζωή της, από τη γέννησή της μέχρι την ηλικία των 21 ετών. Το βιβλίο γράφτηκε κατά τη φοίτησή της στο Κολέγιο και έγινε εκδοτική επιτυχία. Το 1908, έγραψε το *Ο Κόσμος όπου Ζω* (*The World I Live In*), όπου δίνει στους αναγνώστες μια ιδέα, πώς γνώρισε τον κόσμο. Το 1913, επανήλθε με καινούργια εκδοτική επιτυχία, τη δημοσίευση σειράς δοκιμίων με τίτλο *Έξω από το Σκοτάδι* (*Out of the Dark*).

Αφότου ασπάστηκε τον Χριστιανισμό, μετά από εμπνευσμένες κατηχήσεις του επισκόπου Φίλιπς Μπρουκς, τα ενδιαφέροντά της πήραν άλλον προσανατολισμό. Για εκείνη την περίοδο της ζωής της έλεγε: «Πάντα γνώριζα ότι Εκείνος ήταν εκεί, αλλά δεν ήξερα το όνομά Του». Η πνευματική της αυτοβιογραφία *Η Θρησκεία μου* (*My Religion*) δημοσιεύτηκε το 1927, ενώ το 1994 το κείμενο ανασκευάστηκε και επανακυκλοφόρησε με τον τίτλο *Φως μέσα στο σκοτάδι μου* (*Light in My Darkness*). Το 1938, είδε το φως της δημοσιότητας το τελευταίο της βιβλίο *Το Ημερολόγιο της Έλεν Κέλλερ* (*Helen Keller's Journal*).

Παγκόσμια αφήγηση

Την είσοδό της στην τρίτη ηλικία, η Κέλερ την καλωσόρισε με εκπληκτική αξιοπρέπεια. Το ενδιαφέρον της για τη ζωή και τους ανθρώπους δεν μειώθηκε στο ελάχιστο. Σε ηλικία εβδομήντα ετών, μαζί με την Πόλι Τόμσον πραγματοποίησε μια περιήγηση σε Γαλλία και Ιταλία. Πέντε χρόνια αργότερα, οι δύο φίλες αποφάσισαν ένα παράτολμο ταξίδι 40.000 μιλίων διασχίζοντας την Ινδία, το Πακιστάν, τη Μπούρμα, τις Φιλιππίνες και την Ιαπωνία. Ένα πράγμα όμως δεν είχε φροντίσει: να ξεκουράσει τα χέρια της. Ποτέ ανθρώπινα χέρια δεν είχαν τόσο πολύ εργαστεί

όσο τα δικά της χέρια. Την είχαν βοηθήσει να σπουδάσει, να ακούσει τους άλλους, να μιλήσει, να αγγίξει ένα σωρό αντικείμενα, να γράψει στη γραφομηχανή, να αισθανθεί την ίδια της την ύπαρξη μέσα στον κόσμο που την περιέβαλε.

Η αφήγηση που είχε διεθνώς η επίγνωση του προσωπικού της αγώνα για ευπρεπή επιβίωση, σε έναν κόσμο αμείλικτο και ανελέητο, την έκανε αξιοθαύμαστη. Τα άτομα με προβλήματα όρασης και ακοής την λάτρεψαν αφάνταστα. Κάποτε η Έλινορ, σύζυγος του Φραγκλίνου Ρούσβελτ και πρώτη κυρία στον Λευκό Οίκο, της είπε: «Όλοι οι άνθρωποι, απανταχού της γης, είναι μέλη της δικής σου οικογένειας». Ο περίφημος γλύπτης Τζο Ντάβιντσον, παιδικός της φίλος, ομολόγησε: «Είμαστε καλοί, όταν είμαστε μαζί της». Η αλήθεια είναι ότι η Κέλερ, παρότι τυφλή και κωφάλαλη, μίλησε με τον τρόπο της σε ολόκληρο τον κόσμο. Και ο κόσμος, από τη δική του μεριά, την αφουγκράστηκε προσεκτικά και διδάχτηκε από το παράδειγμά της.

Η Έλεν Κέλερ έσβησε στον ύπνο της, στις 1 Ιουνίου 1968, σε ηλικία 88 ετών. Σύμφωνα με την τελευταία της επιθυμία, η σορός αποτεφρώθηκε και η στάχτη τοποθετήθηκε δίπλα στην αγαπημένη της δασκάλα. Η Έλεν και η Άννα έγιναν γραμματόσημο, παγκόσμιο σύμβολο αλτρουισμού, αδάμαστης θέλησης και ακατάβλητης αγωνιστικότητας. Κέρμα, με ανάγλυφη τη μορφή της, κυκλοφόρησε στην Αλαμπάμα. Το όνομά της δόθηκε σε οδούς διαφόρων χωρών, όπως Ελβετία, Πορτογαλία, Ισραήλ και Γαλλία. Τον Οκτώβριο 2009, στην Αλαμπάμα, στήθηκε προς τιμή της ένα ορειχάλκινο άγαλμα που την απεικονίζει στην συνταρακτικότερη στιγμή της ζωής της, όταν δίπλα στην αντλία νερού κατάλαβε την πρώτη λέξη: «νερό».

Η μαθητική ζωή της Κέλερ στο πλάι

της Σάλιβαν απεικονίζεται εξαιρετικά στο θεατρικό έργο του Ουίλιαμ Γκίμπσον *Ο Θαυμαστός Εργάτης (The Miracle Worker)*, το οποίο παίχτηκε για πρώτη φορά στο σανίδι στη Νέα Υόρκη στις 19 Οκτωβρίου 1959 και απέσπασε το βραβείο Πούλιτζερ τον επόμενο χρόνο. Το 1962, γυρίστηκε ταινία με τον ίδιο τίτλο και πρωταγωνίστριες τις Αν Μπάνκροφτ (στον ρόλο της Σάλιβαν) και Πάτι Ντιουκ (στον ρόλο της Έλεν) υπό τη σκηνοθετική καθοδήγηση του Άρθουρ Πεν. Η ταινία ξαναγυρίστηκε το 2000 από την Εταιρεία Ντίσνεϊ με τις Άλισον Έλιοτ και Χάλι Αιζενμπεργκ στους αντίστοιχους ρόλους.

Η Έλεν Κέλλερ σε ένα μικρό κείμενο με τίτλο «*Three days to see*», που δημοσίευσε το 1933, συνοψίζει με συνταρακτικό τρόπο όσα η ευρύχωρη καρδιά της πασχίζει να διδάξει σε όλους μας: «Εγώ που είμαι τυφλή, μπορώ να επισημάνω κάτι σε όσους βλέπουν, μια προειδοποίηση σε όσους απολαμβάνουν το θείο δώρο της όρασης. Εκμεταλλευθείτε τα μάτια σας, σαν να επρόκειτο αύριο να τυφλωθείτε. Το ίδιο να κάνετε και με τις άλλες αισθήσεις. Χαρείτε τη μουσική τής ανθρώπινης λαλιάς, το τραγούδι των πουλιών, τα ζωηρά μουσικά μέρη μιας ορχήστρας, σαν να επρόκειτο αύριο να κουφαθείτε. Αγγίξτε καθετί που λαχταράτε, σαν να επρόκειτο αύριο να στερηθείτε την αίσθηση της αφής. Μυρίστε το άρωμα των λουλουδιών, γευθείτε με ενθουσιασμό κάθε μπουκιά, σαν να επρόκειτο να μη κατανοείτε τις μυρουδιές και τις γεύσεις από αύριο. Αξιοποιείστε στο έπακρο τις αισθήσεις σας. Απολαύστε κάθε όψη χαράς και κάλλους, που ο κόσμος ολόγυρα αποκαλύπτει την κάθε στιγμή, με τους άπειρους τρόπους που διαθέτει η φύση για σας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Το πρότυπο ίδρυμα για τυφλούς Perkins Institution ιδρύθηκε από τον Σάμιουελ Χάου μετά την επιστροφή του στη Βοστώνη από την επαναστατημένη Ελλάδα. Ο Χάου ήταν Αμερικανός φιλέλληνας, απόφοιτος του Χάρβαρντ, ο οποίος το 1824 ορίστηκε χειρουργός στο στράτευμα του Μαυροκορδάτου. Βοήθησε στην ίδρυση ενός πρόσκαιρου νοσοκομείου και μιας υπηρεσίας για τη διακομιδή τραυματιών, ενώ ακολούθησε ένα μικρό στρατιωτικό απόσπασμα, λαμβάνοντας μέρος σε αρκετές μάχες.
- 2 Ο Μίκαελ Αναγκνος (Μιχάλης Αναγνωστόπουλος) ήταν Έλληνας φιλόλογος, ο οποίος γνώρισε τη μεγαλύτερη από τις θυγατέρες του Σάμιουελ Χάου σε μια επίσκεψη του τελευταίου στην Κρήτη τον Μάρτιο του 1867. Μετά τον γάμο των δύο νέων, ο Αναγκνος ανέλαβε τη διεύθυνση του *Perkins Institution*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- VW. Brooks, *Helen Keller, Sketch for a portrait*, 1956.
- LJ. Einhorn, *Helen Keller, Public Speaker: Sightless but Seen, Deaf but Heard* (Great American Orators), 1988.
- D. Hermann, *Helen Keller: A life*, New York, NY, Knopf, 1998.
- JP. Lash, *Helen and Teacher. The story of Helen Keller and Anne Sullivan Macy*. New York, NY. Delacorte Press, 1980.
- D. Mac Kenzie, Global emergency declared as polio cases surge, *New Scientist* (2015); Archived from the original.
- Έλεν Κέλλερ, *Η ιστορία της ζωής μου*, σε μετάφραση Γιώργου Μπόρα, εκδ. Περιβόλακι, Αθήνα, 1999.

Ο Νικόλαος Γ. Μαρκέας είναι χειρουργός ορθοπεδικός, δρ Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

1 Το έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών αποφασίζει τη διακοπή της φυλάκισης του πρώην ιδιαίτερου γραμματέα του Ανδρέα Παπανδρέου, Αγαμέμνονα Κουτσόγιωργα.

2 Η Χιλή κηρύσσεται σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης λόγω των σφοδρών συγκρούσεων μεταξύ ακροδεξιών και οπαδών του προέδρου Αλλιέντε που έχουν ως κατάληξη τον τραυματισμό περισσότερων από 100 άτομα.

| Έξι κρατίδια του Περσικού Κόλπου ενώνονται και ιδρύουν το κράτος των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων. Πρόκειται για τα Ντουμπάι, Αμπού Ντάμπι, Σαρζάχ, Φουτζάιρα, Αϊμάν και Ουμ αλ Κουάιν, τα οποία έως τότε συνδέονταν με τη Μεγάλη Βρετανία με διμερή σύμφωνα προστασίας που είχαν συνάψει την περίοδο 1820-92. Ένα έβδομο εμιράτο, το Ρας αλ Κάιμα, εντάχθηκε στο νέο κράτος στις 10 Φεβρουαρίου 1972.

| Το σοβιετικό μη επανδρωμένο διαστημόπλοιο «Άρης 3» προσγειώνεται στον ομώνυμο πλανήτη, από όπου στέλνει μερικές φωτογραφίες σε διάστημα λίγων δευτερολέπτων, προτού διακοπεί η επικοινωνία μαζί του.

3 Στις 17.40 πακιστανικά αεροπλάνα — εξαπολύουν αιφνιδιαστικές επιθέσεις εναντίον εννέα αεροπορικών βάσεων στη δυτική Ινδία και το Κασμίρ, ξεκινώντας με αυτό τον τρόπο τον Ινδοπακιστανικό Πόλεμο του 1971, ο οποίος επισημοποιήθηκε την επομένη με συναφείς δηλώσεις των ηγετών των δύο χωρών. Οι επιθέσεις αυτές δεν πέτυχαν τους στόχους τους, καθώς η Ινδία τις ανέμενε και τις χρησιμοποίησε ως δικαιολογία για να εμπλακεί στον πόλεμο τον οποίο σχεδίαζε από πολύ νωρίτερα.

| Στην Τουρκία η κυβέρνηση του Νιχάτ Ερίμ καταρρέει μετά την αποχώρηση 13 υπουργών λόγω διαφωνίας τους με τον διορισμό νέου υπουργού Οικονομικών. Με την έγκριση του Στρατού, ο Ερίμ σχηματίζει νέα κυβέρνηση τεκνοκρατών στις 11

Δεκεμβρίου (την 34η της χώρας) εξαγγέλλοντας ταυτόχρονα μέτρα ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας και των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους.

| Η αμερικανική εταιρεία Colorado Oil, που πραγματοποιεί γεωτρήσεις στο κοίτασμα «Πρίνος» στη Θάσο, δηλώνει ότι δεν είναι εκμεταλλεύσιμο λόγω του μικρού μεγέθους του και της κακής του ποιότητας.

4 Ινδικά στρατεύματα διενεργούν κεραινοβόλες επιθέσεις στο Ανατολικό Πακιστάν αιφνιδιάζοντας τις πακιστανικές δυνάμεις και προελαύνοντας προς την πρωτεύουσα Ντάκα.

| Το καζίνο του Μοντρέ καταστρέφεται από πυρκαγιά στη διάρκεια συναυλίας του Φρανκ Ζάπα. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την έμπνευση για τη σύνθεση της γνωστής επιτυχίας του ροκ συγκροτήματος Deep Purple με τίτλο «Smoke on the water» (οι Deep Purple επρόκειτο να ηχογραφήσουν το επόμενο άλμπουμ τους στο ίδιο καζίνο).

6 Καταπλέει στον Ναύσταθμο Σαλαμίνας το νεότευκτο υποβρύχιο «Γλαύκος» (δυτικογερμανικής κατασκευής, τύπου U-209), το πρώτο από τέσσερα όμοια που είχε παραγγείλει το Πολεμικό Ναυτικό.

7 Η κυβέρνηση της Λιβύης εθνικοποιεί — τις εγκαταστάσεις της πετρελαϊκής εταιρείας BP, αξίας 80 εκατομμυρίων λιρών, και παράλληλα αποσύρει τις καταθέσεις της στις βρετανικές τράπεζες. Επιπλέον καλεί τις πετρελαιοπαραγωγές χώρες να αυξήσουν την τιμή του πετρελαίου.

| Ο δήμαρχος Ρόδου ανακοινώνει την πρόθεση χύτευσης ενός νέου, χάλκινου Κολοσσού της Ρόδου (από Αμερικανό γλύπτη), εφόσον η κυβέρνηση εγκρίνει το σχετικό κονδύλιο. Το άγαλμα πρόκειται να είναι το ψηλότερο στον κόσμο, ξεπερνώντας το Άγαλμα της Ελευθερίας κατά δύο μέτρα.

8 Μετά από έκκληση της πακιστανικής — κυβέρνησης να παρέμβει στον Ινδοπα-

8 Προτομή της Ελένης Γκόταρντ Χαϊνρίτσι Ουράνη

21 Κουρτ Βαλντχάιμ Τζιοβάνι Λεόνε

κιστανικό Πόλεμο, ο πρόεδρος Νίξον διατάζει τον αμερικανικό 7ο Στόλο να κατευθυνθεί στον Κόλπο της Βεγγάλης. Οι Αμερικανοί όμως αποφεύγουν να εμπλακούν στη σύγκρουση, αναγνωρίζοντας τη στενή σχέση της Ινδίας με τη Σοβιετική Ένωση.

δικό Στρατό και στους εθνικιστές αντάρτες που τον υποστήριζαν. Έτσι τερματίζεται ο Ινδοπακιστανικός Πόλεμος (μετά από 14 ημέρες σφοδρών εκθροπραξιών) και ιδρύεται το Μπάνγκλα Ντες στα εδάφη του πρώην Ανατολικού Πακιστάν.

| Πεθαίνει στην Αθήνα, σε ηλικία 75 ετών, η συγγραφέας και κριτικός Ελένη Ουράνη (Άλκης Θρύλος), σύζυγος του ποιητή Κώστα Ουράνη και μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

20 Αντιμετωπίζοντας τη λαϊκή κατακραυγή για την ταπεινωτική ήττα της χώρας του, ο πρόεδρος του Πακιστάν Γιαχιά Καν παραιτείται και παραδίδει την εξουσία στον αρχηγό του Λαϊκού Κόμματος, Ζουλφικάρ Αλή Μπούτο.

10 Πεθαίνει στην Καλσρούη της Δυτικής Γερμανίας, σε ηλικία 84 ετών, ο διακεκριμένος Γερμανός στρατηγός του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου Γκόταρντ Χαϊνρίτσι. Ο Χαϊνρίτσι είχε διακριθεί στις μάχες του Ανατολικού μετώπου, όπου όμως απέφυγε να προβεί σε ακρότητες, παρακούοντας διαταγή του Χίτλερ να πυρπολήσει το Σμολένσκ κατά τη γερμανική υποχώρηση (1943). Κατά τη δεκαετία του 1950 συνέβαλε στη δημιουργία του γερμανικού τμήματος του Κέντρου Στρατιωτικής Ιστορίας του Αμερικανικού Στρατού, το οποίο συγκέντρωσε μαρτυρίες Γερμανών στρατηγών για τη διεξαγωγή του Πολέμου.

21 Κατά τον τρίτο γύρο της ψηφοφορίας μεταξύ των μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας για την εκλογή νέου Γ.Γ. του ΟΗΕ (στη θέση του απερχόμενου Ου Θαντ) επικρατεί ο Αυστριακός υποψήφιος Κουρτ Βαλντχάιμ με 11 ψήφους υπέρ, 1 κατά και 3 αποχές.

14 Ο στρατηγός Πινοσέτ, επικεφαλής των χιλιανών Ενόπλων Δυνάμεων, επιβάλλει το κλείσιμο μιας συντηρητικής εφημερίδας που προέτρεπε έμμεσα τον Στρατό να ανατρέψει τον πρόεδρο Αλλιέντε, δηλώνοντας δημόσια: «Στη Χιλή δεν γίνονται πραξικοπήματα».

24 Μετά από 22 άκαρπες και επεισοδιακές ψηφοφορίες, το ιταλικό κοινοβούλιο εκλέγει ως νέο πρόεδρο της Ιταλίας τον Χριστιανοδημοκράτη πρώην πρωθυπουργό Τζιοβάνι Λεόνε.

16 Οι πακιστανικές δυνάμεις στο Ανατολικό Πακιστάν παραδίδονται στον Ιν-

27 Ο Αλή Σαμπρί, πρωθυπουργός της Αιγύπτου την περίοδο από τον Σεπτέμβριο 1962 έως τον Οκτώβριο 1965 και εσωκομματικός αντίπαλος του Ανουάρ Σαντάτ μετά τον θάνατο του προέδρου Νάσερ, οδηγείται στη φυλακή μετά την καταδίκη του σε ισόβια καταναγκαστικά έργα σπάζοντας πέτρες. Η ποινή αυτή του επιβλήθηκε λόγω συμμετοχής του σε απόπειρα ανατροπής του Σαντάτ (ο Σαμπρί πέθανε τον Αύγουστο του 1991).

Ένα «φάντασμα» από τη Βαβυλωνία στο Βρετανικό Μουσείο

Την αρχαιότερη απεικόνιση φαντάσματος στην ανθρώπινη ιστορία αποκάλυψε ο επιμελητής του τμήματος Μέσης Ανατολής στο Βρετανικό Μουσείο, δρ. Ίρβινγκ Φίνκελ (Irving Finkel), σε μια βαβυλωνιακή επιγραφή, ηλικίας 3.500 ετών. Μολονότι η πλάκα βρίσκεται στην κατοχή του μουσείου από τον 19ο αιώνα, έως πρόσφατα ήταν αποθηκευμένη, καθώς η σφηνοειδής γραφή στην εμπρόσθια όψη της είχε μεταφραστεί λανθασμένα με αποτέλεσμα το εύρημα να θεωρείται ασήμαντο.

Ο Φίνκελ κατάφερε να αποκρυπτογραφήσει ορθά το κείμενο και να αποτυπώσει το δυσδιάκριτο συνοδευτικό «οπτικό βοήθημα» στην πίσω όψη: τη χαραγμένη μορφή ενός αρσενικού φαντάσματος που, δεμένο από τους καρπούς, το σέρνει μια γυναίκα στη μετά θάνατον ζωή. Στο κείμενο αναφέρεται πως το φάντασμα αυτό ανήκε σε κάποιον άντρα που είχε χάσει

τρεις συζύγους και για το λόγο αυτό είχε προσκολληθεί «από αγάπη» στη γυναίκα που εικονίζεται. Αυτή, προκειμένου να απαλλαγεί από την παρουσία του, το οδηγεί σε έναν χώρο όπου βρίσκεται μια άλλη γυναίκα, ντυμένη με κόκκινα ρούχα και ξαπλωμένη σε κρεβάτι.

Τέλος, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η προειδοποίηση με την οποία

κλείνει το κείμενο: «Ποτέ μην κοιτάξεις πίσω σου!»

Τα εξημερωμένα άλογα του Καυκάσου

Τα παλιότερα εξημερωμένα άλογα που έχουν ανακαλυφθεί έως σήμερα προέρχονται από την Κεντρική Ασία και χρονολογούνται γύρω στο 3.500 π.Χ., όμως, δεν συνδέονται γενεαλογικά με οποιαδήποτε σύγχρονη φυλή εξημερωμένων αλόγων. Έτσι, προκειμένου να εντοπίσει τους προγόνους των σημερινών εξημερωμένων αλόγων, μια διεπιστημονική ομάδα ερευνητών διεξήγαγε τη μεγαλύτερη μέχρι σήμερα γενετική μελέτη στο πεδίο αυτό, αναλύοντας τα υπολείμματα 273 ιπποειδών από πολλές περιοχές της Ευρασίας και της Ευρώπης που χρονολογούνται πριν από 50.000 χρόνια έως το 200 π.Χ.

Όπως διαπιστώθηκε, μεταξύ 2200 και 2000 π.Χ. σημειώθηκε μια δραστική αλλαγή κατά την οποία το γενετικό προφίλ των αλόγων που ζούσαν στις στέπες του βόρειου Καυκάσου άρχισε να εξαπλώνεται, αντικαθιστώντας σε λίγους αιώνες όλους τους πληθυσμούς άγριων αλόγων από τον Ατλαντικό μέχρι την Μογγολία. Αυτό το νέο είδος αλόγου ήταν πιο πειθαρχημένο και διέθετε ανθεκτικότερη σπονδυλική στήλη, κάτι που συνέβαλε στην επιλογή του από τους ανθρώπους.

Στη μελέτη τους, οι ερευνητές επισημαίνουν και τη μεταγενέστερη μετακίνηση των αλόγων αυτών προς τα δυτικά, που τη συνδέουν κυρίως με τη μετανάστευση των

ινδοευρωπαϊκών πληθυσμών από τη ζώνη της στέπας στην καρδιά της Ευρώπης.

Το μεγαλύτερο οινοποιείο του βυζαντινού κόσμου

Μεγάλο οινοποιείο του 6ου-7ου αιώνα μ.Χ., ανακαλύφθηκε πριν από μερικές εβδομάδες στο Γιανπε, νότια του Τελ Αβίβ στο Ισραήλ, κατά τη διάρκεια ανασκαφών στην περιοχή. Σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής ευρήματα, πρόκειται πιθανότατα για το μεγαλύτερο οινοποιείο στον κόσμο εκείνη την εποχή, καθώς κάλυπτε έκταση ενός στρέμματος, ενώ εκτιμάται πως ετησίως παρήγαγε 2 εκατ. λίτρα κρασιού, που ήταν ευρύτερα γνωστό ως ο οίνος της Γάζας και του Ασκελόν, δηλαδή των λιμανιών από τα οποία εξαγόταν σε όλη τη Μεσόγειο, από την Μικρά Ασία μέχρι τα ευρωπαϊκά και βορειοαφρικανικά παράλια.

Μέχρι τώρα, έχουν εντοπιστεί πέντε μεγάλες πρέσες σταφυλιών, χώροι όπου γινόταν η παλαίωση και η εμφιάλωση του κρασιού, κλίβανοι για την παραγωγή πιθαρικών αποθήκευσής του και πολλά τέτοια πιθάκια. «Το κρασί αποτελούσε βασικό μέρος της διατροφής των ανθρώπων εκείνης της εποχής, καθώς θεωρείτο ασφαλέστερο από το νερό που συχνά ήταν μολυσμένο» ανέφερε στο BBC ο εκ των επικεφαλής της ανασκαφής, αρχαιολόγος Γιον Σέλιγκμαν.

Τώρα, οι τοπικές Αρχές μελετούν το ενδεχόμενο, μετά την ολοκλήρωση των ανασκαφών, να αξιοποιήσουν το οινοποιείο ως τουριστικό αξιοθέατο.

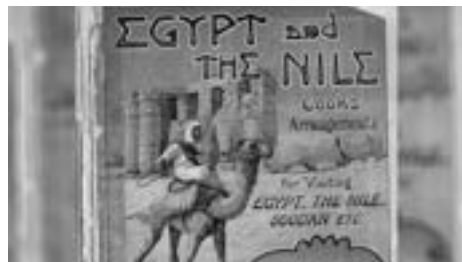

Τουριστική ιστορία 178 ετών με ένα «κλικ»

Μεγάλο μέρος του ιστορικού αρχείου του σημαντικότερου ταξιδιωτικού οργανισμού της Μεγάλης Βρετανίας, Thomas Cook, πρόκειται να γίνει προσβάσιμο στο κοινό μέσω διαδικτύου από τον Απρίλιο του 2022, ανακοίνωσε το συμβούλιο της Κομητείας του Λέστερσαίρ. Η εταιρεία δημιουργήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1840 στην περιοχή αυτή, με τον Κουκ να αποτελεί τον πρώτο ταξιδιωτικό πράκτορα που διοργάνωσε ομαδικά ταξίδια με ταυτόχρονη ξενάγηση, και παρέμεινε ενεργή μέχρι το 2019, οπότε κήρυξε πτώχευση προκαλώντας σοβαρούς κλυδωνισμούς στην παγκόσμια τουριστική αγορά.

Το αρχείο της περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, ταξιδιωτικά φυλλάδια και οδηγούς από το 1858, ωράρια δρομολογίων πλοίων, τρενών και αεροπλάνων, περισσότερες από 60.000 φωτογραφίες, πρακτικά συνεδριάσεων, διεθνή αλληλογραφία, καταλόγους εργαζομένων, αλλά και πολύτιμα ταξιδιωτικά σουβενίρ, όπως ένα αιγυπτιακό άγαλμα του 3000 π.Χ. Σύμφωνα με εκπρόσωπο της Κομητείας, μάλιστα, αν όλο το υλικό τοποθετηθεί στη σειρά καλύπτει μήκος 250 μέτρων!

«Το αρχείο της Thomas Cook είναι σημαντικό διεθνώς, καθώς μας παρέχει λεπτομερείς ιστορικές πληροφορίες για έναν άνθρωπο και την εταιρεία του, που δημιούργησαν τον σύγχρονο τουρισμό, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα» δήλωσε χαρακτηριστικά η επικεφαλής του project, Τζένιφερ Ρόουτς .

John Lamberton Harper

Ο Ψυχρός Πόλεμος

Μετάφραση: Κώστας Σκορδύλης

Εκδόσεις Gutenberg, 2021, σελ.: 447, τιμή: 24,00 €

Τι ήταν ο Ψυχρός Πόλεμος; Υπό ποία έννοια ήταν πόλεμος; Το επίθετο «ψυχρός» περιγράφει με ακρίβεια τις διεθνείς σχέσεις από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ως την κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας; Στο κάτω κάτω, αν για την Ευρώπη, η οποία υπήρξε το θέατρο αιώνων αιματοχυσίας, η περίοδος 1945-1989 υπήρξε ένα είδος «μακροχρόνιας ειρήνης», εκατομμύρια πέθαναν κατά τη διάρκεια πολέμων και εξεγέρσεων στην Αφρική, τη Μέση Ανατολή

και την Ασία. Γιατί άρχισε η σύρραξη; Γιατί διέφερε σε ένταση και εστίαση αλλά, παρ’ όλα αυτά, συνεχίστηκε; Γιατί έληξε;

Το βιβλίο του αμερικανού ιστορικού Τζον Λάμπερτον Χάρπερ –ομότιμου καθηγητή της Αμερικανικής Εξωτερικής Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Τζον Χόπκινς–, διηγείται την ιστορία της σύγκρουσης μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής και της Σοβιετικής Ένωσης, δύο μεσοιστιανικών κρατών και των αντίστοιχων συμμαχιών τους. Είναι η ιστορία του Ψυχρού Πολέμου, ενός ανταγωνισμού αυτοκρατορικών διαστάσεων και δυνητικά εσχατολογικού, εφόσον στη διαδρομή του παραμόνευε ο κίνδυνος του πυρηνικού ολέθρου. Για τον Harper, ο Ψυχρός Πόλεμος μπορεί να γίνει κατανοητός ανακαλώντας τη σύγκρουση της Αθήνας και της Σπάρτης στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, τη σύγκρουση της Γαλλίας του Ναπολέοντα με τους εχθρούς της, αλλά και τη σύγκρουση της Εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας με τη Βρετανία, τη Σοβιετική Ένωση και τις ΗΠΑ στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτή τη φορά το έπαθλο ήταν η παγκόσμια υπεροχή. Οι αντίπαλοι ήταν ανταγωνιστικά πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά συστήματα που συγκρούστηκαν για τον έλεγχο περιοχών ζωτικής σημασίας.

Για τον Χάρπερ, δύσκολα μπορεί να υποστηριχτεί ότι η σύγκρουση μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μπορούσε να αποφευχθεί. Αν, όμως, ήταν αναπόφευκτη, δεν ήταν αναγκαίο να εξελιχθεί έτσι όπως εξελίχτηκε και να διαρκέσει όσο διήρκεσε. Εξαρχής υπήρχαν εναλλακτικοί

δρόμοι. Εστιάζει επίσης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στις ΗΠΑ και στην ΕΣΣΔ, στις ιδεολογικές αφετηρίες των αποφάσεων, στους στρατηγικούς υπολογισμούς που τις υπαγόρευαν, στις μεσοιστιανικές προσδοκίες που συνδέονταν με αυτές, και στους κινδύνους και τις καταστροφές που σήμαιναν για μεγάλο μέρος του πλανήτη. Αναφέρεται ιδιαίτερα στις περιόδους των χαμένων ευκαιριών, το 1953 και το 1959-1960, όταν φάνηκε ότι η πολιτική της ανάσχεσης κόστιζε πολύ περισσότερο από όσο ήταν αναγκαίο, και υποστηρίζει ότι σε αυτές τις δύο συγκυρίες η δυναμική των εσωτερικών εξελίξεων στις ΗΠΑ και στην ΕΣΣΔ ακύρωσαν τις προοπτικές τερματισμού της σύγκρουσης. Η «νίκη» των ΗΠΑ στον Ψυχρό Πόλεμο δεν ήταν προϊόν των αμερικανικών αρετών και ηγεσίας, αλλά απόρροια ενός συνδυασμού εγγενών και συγκυριακών πλεονεκτημάτων ισχύος.

Αποδίδει μεγάλη σημασία στις εξελίξεις στον Τρίτο Κόσμο και θεωρεί ότι η ΕΣΣΔ έχασε την μάχη για τον προσεταιρισμό του όταν τρεις μεγάλες, πλούσιες και στρατηγικά σημαντικές χώρες –η Ινδονησία, το Κονγκό και η Βραζιλία– εντάχθηκαν, έστω και βίαια, στον δυτικό συνασπισμό του 1964-1965, υπό αυταρχικά, δικτατορικά και αντικομμουνιστικά καθεστώτα.

Η ερμηνευτική προσέγγιση του Χάρπερ ισορροπεί παραδειγματικά μεταξύ εικασίας και αποδεικτικού υλικού, εξηγητικού σχήματος και πραγματικότητας, απρόβλεπτων συγκυριών και μη προκαθορισμένων επιλογών.

Γιαν Κόουρα

Διχοτομημένη νήσος Ψυχρός Πόλεμος και Κυπριακό την περίοδο 1960-1974

Μετάφραση: Κώστας Τσίβος

Εκδ. Αλεξάνδρεια, 2021, σελ.: 224, τιμή: 18,00 €

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, οι κάτοικοι της Κύπρου άρχισαν να διεκδικούν έντονα την ανεξαρτησία τους. Έλληνες και Τούρκοι που ζούσαν στο νησί είχαν διαφορετικές αντιλήψεις αναφορικά με την απο-αποικιοποίησή τους, οι οποίες οδήγησαν σε ένοπλες συγκρούσεις όχι μόνο με τη βρετανική διοίκηση, αλλά και μεταξύ τους.

Μετά την ανεξαρτησία της Κυπριακής Δημοκρατίας οι διαφορές αυτές δεν υποχώρησαν και οι εξελίξεις στη γεωστρατηγικά σημαντική νήσο άρχισαν να απασχολούν τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση, στο ευρύτερο ψυχροπολεμικό πλαίσιο. Η διατήρηση του προέδρου Μακαρίου στην εξουσία αποτελούσε για το Ανατολικό Μπλοκ εγγύηση ότι η Κύπρος θα παρέμενε αδέσμευτη, μην επιτρέποντας περαιτέρω ενίσχυση της αμερικανικής επιρροής σ' αυτή.

Τα συμφέροντα των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης, που ήταν οι πρωταγωνίστριες του Ψυχρού Πολέμου, είχαν σοβαρό αντίκτυπο στη νεότερη Ιστορία της Κύπρου. Επιπλέον στις εξελίξεις της Κύπρου, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και οι παρεμβάσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας. Καθώς, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο ρόλος της Μεγάλης Βρετανίας στην ευρύτερη περιοχή άρχισε να μειώνεται, στη θέση της εμφανίστηκαν οι ΗΠΑ. Προτεραιότητα της αμερικανικής πολιτικής ήταν, με την επιρροή της, να διατηρηθεί η σταθερότητα στη νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ, ώστε οι διαφορές μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, δηλαδή, δύο χωρών μελών της Συμμαχίας, σχετικά με την Κύπρο να μην απειλούν τις αμοιβαίες σχέσεις τους.

Η ιστοριογραφία έχει ασχοληθεί ελάχιστα με τις σχέσεις των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών και της Κυπριακής Δημοκρατίας κατά την περίοδο 1960-1974. Μια διεξοδικότερη ανάλυση με τις σχέσεις Κύπρου και Ανατολικού Μπλοκ παρεμποδίζονταν όχι μόνο από την εμμονή των ερευνητών, οι οποίοι αποτιμούσαν το Κυπριακό ως αποκλειστι-

κή υπόθεση της Δύσης, αλλά και από την περιορισμένη πρόσβαση στα αρχεία των κομμουνιστικών χωρών. Μολονότι τα αρχεία αυτών των χωρών είναι διαθέσιμα εδώ και αρκετά χρόνια, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι μέχρι σήμερα δεν έχει παρατηρηθεί σημαντικότερη αξιολόγηση της επιρροής που είχε το Ανατολικό Μπλοκ στις εξελίξεις του Κυπριακού.

Το βιβλίο του Γιαν Κόουρα –επίκουρου καθηγητή στο ίδρυμα Παγκόσμιας Ιστορίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Καρόλου–, αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια αναθεώρησης της διεθνούς διάστασης του Κυπριακού, από την οπτική γωνία των χωρών του Ανατολικού Μπλοκ. Πέραν της ανάλυσης των προσεγγίσεων της Μεγάλης Βρετανίας, των Ηνωμένων Πολιτειών, της Ελλάδας και της Τουρκίας ως προς το Κυπριακό μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το βιβλίο ασχολείται με τους δεσμούς της Κυπριακής Δημοκρατίας με τη Σοβιετική Ένωση και την Τσεχοσλοβακία, δηλαδή με τα κράτη του Ανατολικού Μπλοκ που είχαν την πλέον δραστήρια εμπλοκή στις εξελίξεις της νήσου.

Το βιβλίο βασίζεται σε πρόσφατα αποκατακλεισμένα αρχειακά τεκμήρια και αποσκοπεί στη μερική αναθεώρηση της διεθνούς διάστασης του Κυπριακού. Φέρνει νέες πληροφορίες αναφορικά με τις δραστηριότητες της Σοβιετικής Ένωσης και της Τσεχοσλοβακίας στο νησί, αποκαλύπτοντας λεπτομέρειες αποστολής προμηθειών οπλισμού από αυτές τις χώρες στην Κύπρο, καθώς και τις δραστηριότητες της τσεχοσλοβακικής κατασκοπείας.

Ece Temelkuran

Πώς χάνεται μια πατρίδα

Τα 7 βήματα από τη δημοκρατία στη δικτατορία

Μετάφραση: Νίκος Ρούσσος

εκδ. Διόπτρα, 2020, σελ.: 248, τιμή: 14,40 €

Στην εποχή μας, σχεδόν ο μισός κόσμος ζει υπό την εξουσία πολιτικών ηγετών που θυμίζουν νονούς, και τους οποίους πολλοί στηρίζουν ειλικρινά και τους ψηφίζουν, όπως συμβαίνει σε κάθε γειτονιά που έχει απολέσει κάθε ελπίδα να βρει το δικίο της απέναντι σε ένα ετοιμόρροπο κατεστημένο. Οι ηγέτες αυτοί είναι «οι

δικοί τους άνθρωποι», που παρέχουν κάποια στρεβλή αίσθηση δικαίου, με αποτέλεσμα η γειτονιά να υπακούει αναντίρρητα τους κανόνες τους. Γι' αυτό και όλα τα πολυτελή παλάτια, όλα τα κρούσματα νεποτισμού, όλη η βαναυσότητα. Για τις λαϊκές μάζες αυτού του είδους οι ηγέτες είναι «ο δικός μας στην πρωτεύουσα», κι αν τους ρωτήσεις θα πουν ότι δεν είναι πιο βάνουσοι από άλλους ηγέτες, εκείνους που παρουσιάζουν εαυτούς ως σοβαρούς και υπεύθυνους πολιτικούς άνδρες, αλλά όλοι στην πραγματικότητα φέρονται σαν μαφιόζοι. Για πολλούς, αυτοί οι νέοι ισχυροί άντρες είναι οι δικοί τους Μάικλ Κορλεόνε, οι οποίοι θα κάνουν ό,τι πρέπει για να επιβιώσουν σε ένα διεφθαρμένο κόσμο. Έτσι, όλο και μεγαλύτερα τμήματα των μαζών εκλιπαρούν στο τέλος να γίνουν πειθήνιοι υπήκοοι ενός παλατιού, ενός τυράννου, ενός νονού.

Είναι δίχως άλλο πολύ λυπηρό που η πιο ορατή κληρονομιά που παραδίδει η γενιά μας μέσα από τα συντρίμια του 20ού αιώνα είναι ο Βλαντιμίρ Πούτιν, η Μαρί Λεπέν και ο Ταγίπ Ερντογάν ως υποδείγματα ηγεσίας, πολιτικοί που δημιουργούν χιλιάδες ανθρώπους οι οποίοι λένε «Αυτή δεν είναι η πατρίδα μου» και κάποιοι είναι ικανοί να εγκαταλείψουν τον τόπο τους, άλλοι όχι. Και ο υπόλοιπος κόσμος συνεχίζει να παρακολουθεί ανήμπορος.

Η Ετζέ Τεμελκουράν άκουσε λογικούς ανθρώπους στην Τουρκία να τα λένε όσο ο Ερντογάν έστηνε εκλογές, ξανάχτιζε την οικονομία

πάνω στην ευνοιοκρατία και βάφτιζε τρομοκράτες τους πολιτικούς του αντιπάλους. Άκουσε λογικούς ανθρώπους στην Αμερική να τα λένε τη νύχτα που ο Τραμπ εκλεγόταν υπό την ιαχή «Χτίσε το τείχος».

Το «Πώς χάνεται μια πατρίδα» είναι μια έκκληση γεμάτη πάθος, μια προειδοποίηση προς όλο τον κόσμο ότι ο λαϊκισμός και ο εθνικισμός διαβρώνουν τα θεμέλια της δημοκρατίας. Η βραβευμένη δημοσιογράφος και συγγραφέας Ετζέ Τεμελκουράν εντοπίζει τις πρώτες προειδοποιητικές ενδείξεις ενός φαινομένου το οποίο εκδηλώνεται σε όλο τον κόσμο, προκειμένου να προσδιορίσει μια παγκόσμια τάση και να οπλίσει τον αναγνώστη με τα μέσα για να την εκθεμελιώσει.

Προτείνοντας εναλλακτικές, παγκόσμιες απαντήσεις στα πιεστικά πολιτικά ζητήματα της εποχής μας, η Τεμελκουράν διερευνά την ύπουλη ιδέα του "πραγματικού λαού", τη νηπιοποίηση της γλώσσας και του δημόσιου λόγου, τον τρόπο με τον οποίο το γέλιο μπορεί να αποδειχθεί ψεύτικος φίλος και τους κινδύνους που γεννά η υποτίμηση του αντιπάλου. Πλέκει απομνημονεύματα, ιστορία και οξυδερκή επιχειρήματα σε μια επείγουσα και εύγλωττη υπεράσπιση της δημοκρατίας.

Οι λογικοί δεν μπορούν πια να παρηγορούνται με τη σκέψη ότι «δεν θα μπορούσε να συμβεί εδώ». Συμβαίνει. Και σύντομα μπορεί να είναι πάρα πολύ αργά.

Ελένη Φάσσα

Η γένεση μιας λατρείας

εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2021,
σελ.: 224, τιμή: 15,00 €

Πώς συντίθεται μία μυθική αφήγηση και γιατί κυριαρχεί επί άλλων παράλληλων αφηγήσεων; Πώς μπορούν να ερμηνευθούν οι ποικίλες εκδοχές ενός μύθου και πώς μπορεί να εντοπιστεί κάποιος μυθικός πυρήνας, αν ασφαλώς υφίσταται ως τέτοιος; Δεδομένου ότι οι μύθοι της αρχαιότητας, ακόμα κι όταν τελικά αποκτούσαν γραπτή εκδοχή, απεμπολούσαν συστηματικά το στοιχείο της στατικότητας και συνέχιζαν να αναπτύσσονται, με προσθήκες, με αφαιρέσεις και με επεξεργασία ορισμένων κλάδων του αφηγηματικού τους κορμού, το βιβλίο αυτό εστιάζει στα υλικά από τα οποία πλάθεται ένας μύθος και στους τρόπους με τους οποίους αυτά εξυφαίνονται, ώστε να αποτελέσουν πειστικές, δηλαδή λατρευτικά αποτελεσματικές, εξηγητικές εκδοχές της εκάστοτε σύγχρονης τους ιστορικής πραγματικότητας.

Ο Σάραπς είναι ένας από τους σημαντικότερους θεούς της ελληνορωμαϊκής οικουμένης. Η πορεία του ξεκινά την αυγή των ελληνιστικών χρόνων και η λατρεία του, γνωρίζοντας πρωτοφανή διάδοση, επεκτείνεται σε ολόκληρη τη Μεσόγειο. Είναι ο μυθικός σύντροφος της Ίσιδας, ο προστάτης, εγγυητής και καθοδηγητής της δυναστείας των Πτολεμαίων και αργότερα ο πολιούχος της Αλεξάνδρειας. Συγχρόνως, παρά τη στενή σχέση του με την εκάστοτε εξουσία, από τον Πτολεμαίο Α΄ Σωτήρα ως τον Καρακάλλα, ο Σάραπς δεν φαίνεται να έχασε τα ερείσματά του στον τομέα της προσωπικής θρησκευτικότητας, αφού από τα πρώτα χρόνια της λατρείας του καθιερώνεται ως κατεξοχήν επήκοος θεός, τουλάχιστον σύμφωνα με την αντίληψη εκατοντάδων πιστών που συγκεντρώνονται στα κέντρα εγκοιμήσεως αναμένοντας με δέος και αγωνία την ιαματική συνδρομή του.

Οι Πτολεμαίοι μονάρχες οργάνωσαν τη λατρεία του Σαράπιδος ως τη νέα, κυρίαρχη, ελληνόφωνη λατρεία της πτολεμαϊκής Αιγύπτου. Επεδίωξαν να συνδεθεί στενά με την πτολεμαϊκή ιδεολογία και τον εκάστοτε ύπατο ηγεμόνα της χώρας, προβάλ-

λοντας στον δημόσιο χώρο τους δεσμούς ανάμεσα στους ίδιους και στις αιγυπτιακές θεότητες. Το εγχείρημά τους θα μπορούσε να περιγραφεί ως ένα πρωτοπόρο πείραμα, το οποίο έτυχε ενθουσιώδους ανταπόκρισης εντός, και, ταχύτατα, εκτός της επικράτειάς τους.

Η Ελένη Φάσσα στο βιβλίο της σκιαγραφεί την φυσιογνωμία του Σαράπιδος στα πτολεμαϊκά χρόνια, με έμφαση στην εποχή κατά την οποία τέθηκαν οι θεολογικές και τελετουργικές βάσεις της λατρείας, δηλαδή κατά την διάρκεια του 3ου αιώνα π.Χ. Σε αντίθεση με τις κυρίαρχες τάσεις της έρευνας για τις ισιακές και γενικότερα τις ελληνιστικές θεότητες, ο Σάραπς δεν εξετάζεται ως μία ήδη διαμορφωμένη θεϊκή μορφή με ορισμένες ποιότητες και καθορισμένο λατρευτικό τυπικό. Στις προτεραιότητές της είναι η παρατήρηση και η έκθεση του τρόπου με τον οποίο σταδιακά συγκροτήθηκε η προσωπικότητα του θεού. Η προσωπογραφία του Σαράπιδος δεν αποτελεί δεδομένο για την συγγραφέα, ούτε ένα προσδιορισμένο μέγεθος το οποίο χρίζει ερμηνείας, αλλά ένα ζητούμενο το οποίο αποκαλύπτεται βαθμιαία μέσα από τη συνθετική εξέταση σωζόμενων, ακόμα και ετερόκλητων πηγών.

Στόχος του βιβλίου είναι να παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο σταδιακά συγκροτήθηκε η προσωπικότητα του θεού κατά τον 3ο αιώνα π.Χ., στα χρόνια δηλαδή που τέθηκαν οι θεολογικές και τελετουργικές βάσεις της λατρείας, προτού κατακλύσει τον ελληνορωμαϊκό κόσμο.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

1. Στρατηγός του Μεγάλου Αλεξάνδρου βασιλιάς της Αιγύπτου
2. Ο γηραιότερος των θεών της μυθολογίας - Δεικτικό
3. Συνεχόμενα στο αλφάβητο - Όνομα βυζαντινών αυτοκρατόρων
4. Γνωστό των σαράντα καρδινάλιων... - Έκνομο, αθέμιτο
5. Έτσι λεγόταν η έδρα της σχολής του Επίκουρου - Αραβικό άρθρο
6. Πρότεινε λύση για το Κυπριακό - Τάι ..., ήπιας εξάσκησης πολεμική τέχνη
7. Αρχή διαφάνειας (αρχικά) - Φρούτο της κινέζικης αυτοκρατορικής αυλής
8. Γιος του Μίνωα και της Πασιφάης βασιλιάς της Κρήτης (με άρθρο)
9. Μεγάλος εθνικός ευεργέτης
10. Το υπάρχον - Το κόμμα του Παναγιώτη Λαφαζάνη - Νομπελίστας συγγραφέας
11. Ηγέτης των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών - Αρχικά της «κυβέρνησης του βουνού»

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2							■		
3		■							
4				■					
5					■		■		
6	■					■			
7			■						■
8	■								
9								■	
10		■				■			
11					■				

ΚΑΘΕΤΑ

1. Ο αρχιτέκτονας του θεάτρου της Επιδαύρου
2. Βουνό της Ηπείρου - Καλλιτέχνης σύζυγος του Τζον Λένον
3. Γαλλικός χρυσός - Συνώνυμο του θιασώτη
4. Στιγκ ..., συγγραφέας της διάσημης τριλογίας «Μιλένιουμ» - Σκωτσέζικη ενδυμασία
5. Σύνδεσμος - Έχει και ...ο Καίσαρας (γεν.)
6. Γνωστές στρατιωτικές ομάδες ανασυγκροτήσεως (αρχικά) - Διάσημος φιλόσοφος
7. Ακτιβιστής ιδρυτής της ιστοσελίδας Wikileaks - Ατελείωτο ...τρακ
8. Ιαπωνικό θέατρο - Πόλη όπου ο Αλεξέι Ορλόφ κατέστρεψε το 1770 τον Οθωμανικό στόλο
9. Η σφέλα έχει προστατευόμενη ... προέλευσης - Αρχικά εταιρειών
10. Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου - Ιερό βουνό

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: •1. ΒΑΒΑΝΑΤΣΟΣ •2. ΑΛΗΣΤΟΣ-ΠΑ •3. ΣΑΛΟΙ-ΑΜΑΛ •4. ΙΒΑ-ΑΛΜΑΤΙ •5. ΛΑΡΙΣΑΙΚΑ •6. ΕΝΑΣ-ΕΚΑΤΗ •7. ΙΟΣ-ΑΡΟ-ΖΩ •8. ΑΣ- ΑΡΤ-ΣΗΣ •9. ΕΝΟΙΚΟΣ •10. ΗΠΙΑΝΟΛΑ •11. ΣΙΕΝ-ΣΟΣΙΡ
 ΚΑΘΕΤΑ: •1. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ •2. ΑΛΑΒΑΝΟΣ-ΠΙ •3. ΒΗΛΛΑΡΑΣ-ΕΙΕ •4. ΑΣΟ-ΙΣ-ΑΝΑΝ •5. ΝΤΙΑΣ-ΑΡΟΝ •6. ΑΟ-ΛΑΕΡΤΙΟΣ •7. ΤΣΑΜΙΚΟ-ΚΛΟ •8. ΜΑΚΑ-ΣΟΑΣ •9. ΟΠΑΤΑΤΖΗΣ •10. ΣΑΛΙ-ΗΩΣ-ΟΡ

GIOCHI PREZIOSI

Παιχνίδια που
δημιουργούν
αναμνήσεις!

Giochi Preziosi Hellas

Αγρινίου 14, Πεύκη, 151 21, Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383
info@giochipreziosi.gr, www.giochipreziosi.gr

Masterbrick Amber

Altaia Lava

Πυρότουβλα Τζακιού

Ζήσε τη Δική σου
Χειμωνιάτικη Ιστορία!

**Οικολογικές πέτρες επένδυσης
Mathios stone.**

- ✓ Ελαφριές και σε **μεγάλη ποικιλία** σχεδίων & χρωμάτων.
- ✓ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, γρήγορα και οικονομικά.
- ✓ Ιδανικές για εσωτερικούς και για εξωτερικούς τοίχους.
- ✓ Παράγονται από φυσικά υλικά & **δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες** για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

MATHIOSstone

only nature can copy us

Altaia Lava

Masterbrick Amber

Πυρότουβλα Mathios

30 YEAR LIMITED
warranty

mathios.com